

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSİM-FİİLLERLE
KURULAN BAĞIMLI CÜMLELER

DOKTORA TEZİ

GÜLDEREN TOKMAK

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK

İKİNCİ TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Emine YILMAZ

BOLU, OCAK - 2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

Gülderen TOKMAK tarafından hazırlanan **“TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSİM-FİİLLERLE KURULAN BAĞIMLI CÜMLELER”** adlı tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak oy birliği/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 20/01/2022

Jüri  yeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK
Bolu Abant İzzet Baysal  niversitesi

.....

 ye
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe  niversitesi

.....

 ye
Doç. Dr. Ömer YAĞMUR
Bolu Abant İzzet Baysal  niversitesi

.....

 ye
Dr. Öğr. Üyesi Aziz GÖKÇE
Zonguldak Bülent Ecevit  niversitesi

.....

 ye
Dr. Öğr. Üyesi Duygu  zge GÜRKAN
Hacettepe Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 03/02/2022 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %13 olarak tespit edilmiştir.

.....

GÜLDEREN TOKMAK

ÖZET

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSİM-FİİLLERLE KURULAN BAĞIMLI
CÜMLELER
DOKTORA TEZİ
GÜLDEREN TOKMAK
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. EROL ÖZTÜRK)
(İKİNCİ DANIŞMAN: PROF. DR. EMİNE YILMAZ)
BOLU, OCAK - 2022
XIV+128**

Türkçede bağımlı cümle kuruluşlarında sıkça kullanılan fiilimsi türlerinden biri de isim-fiillerdir. İsim-fiiller şimdiye kadar genelde biçim bilgisi temelli pek çok araştırmanın konusu olmasına rağmen bu eklerin sözdizimsel özelliklerini tüm yönleriyle ele alan müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde isim-fiil ekleriyle kurulan bağımlı cümle yapıları sözdizimsel düzlemde incelenmiştir. Dilbilim kuram ve yöntemlerinden faydalanılarak hazırlanan bu çalışmada ad işlevli bağımlı cümle yapıları; temel cümleye bağlanma yöntemleri, kendi içlerindeki sözcük dizilişleri, temel cümleye göre sözdizimsel konumları ve özne-yüklem uyum özellikleri açısından ele alınmıştır. Çalışmada ad işlevli bağımlı cümleler, sözdizimsel özelliklerinin yanında tipolojik ve anlamsal özellikleri açısından da değerlendirilmiştir. Çalışmanın örneklem kısmında veritabanı olarak *Türkçe Ulusal Derlem*, *Türkiye Türkçesinde Fiilimsiler* ve *The Turkish Corpus* kullanılmış, gereken durumlarda günlük konuşma dilinden de faydalanılmıştır.

ANAHTAR KELİMELE: Fiilimsi, İsim-fiil, Ad işlevli bağımlı cümle, Altasıralama, Sözdizim, Türkiye Türkçesi, Tipoloji

ABSTRACT

SUBORDINATED CLAUSES WITH NOMINAL FUNCTION IN TURKISH

PHD THESIS

GULDEREN TOKMAK

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

(SUPERVISOR: PROF. DR. EROL OZTURK)

(CO-SUPERVISOR: PROF. DR. EMINE YILMAZ)

BOLU, JANUARY 2022

XIV+128

One of the verbal types that are frequently used in subordinated clause constructions in Turkish is verbal-nouns. Although verbal nouns have been the subject of many morphology-based studies, no independent study has been carried out that deals with all aspects of the syntactic features of these suffixes. In this study, subordinated clause structures in Turkish formed with verbal-noun suffixes have been examined on the syntactic level. In this study, which is designed by making use of linguistics theory and methods, subordinated clause structures with nominal functions are discussed in terms of connecting methods to the main sentence, and subject-verb compability features. In the study, subordinated clauses with nominal functions have been evaluated in terms of their typological and semantic properties as well as their syntactic properties. In the sample part of the study, Turkish National Corpus, Verbals in Turkish and The Turkish Corpus have been used as database, and also daily spoken language, have been used when it is necessary.

KEYWORDS: Verbal, Verbal-nouns, Subordinated clauses with nominal function, Subordination, Syntax, Turkish, Typology

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
TABLO LİSTESİ	xii
KISALTMA LİSTESİ	xiii
TEŞEKKÜR	xiv
GİRİŞ	1
I Konu ve Amaç	1
II Yöntem	2
III Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	2
IV Veritabanı	3
V Araştırmaların Tarihçesi	4
VI Bölümler.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
1. TEMEL KAVRAMLAR	17
1.1 Master (Eylemlilik)-İsim-Fiil-Adlaştırma Terimleri	17
1.2 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Temel Cümle İçerisindeki Sözdizimsel Özellikleri ve İşlevleri	21
1.2.1 Altasıralama.....	22
1.2.2 Sözdizimsel İşlevleri	23
1.2.2.1 Özne.....	24
1.2.2.2 Nesne	24
1.2.2.3 Dolaylı Tümleç.....	25
1.2.2.4 Yüklem	25
1.3 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Tipolojisi.....	25
İKİNCİ BÖLÜM	32
2. AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN ÜST CÜMLEYE BAĞLANMA YÖNTEMLERİ	32
2.1 Biçim Bilgisel Yaklaşım	32
2.1.1 İsim-Fiil Temelli Yapılar.....	33
2.1.1.1 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Yalın Durum.....	33
2.1.1.2 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Belirtme Durumu Eki	33
2.1.1.3 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Yönelme Durumu Eki	35

2.1.1.4 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Bulunma Durumu Eki	35
2.1.1.5 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Ayrılma Durumu Eki.....	36
2.2 -(y)Xp Zarf-Fill Ekiyle Öbekleşmiş Yapılar	36
2.2.1 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Yalın Durum	38
2.2.2 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Belirtme Durumu Eki.....	38
2.2.3 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Yönelme Durumu Eki.....	38
2.2.4 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Bulunma Durumu Eki.....	39
2.2.5 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Ayrılma Durumu Eki	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	40

3. TÜRKÇEDE AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN SÖZDİZİMSEL OLARAK BETİMLENMESİ.....40

3.1 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Sözcük Dizilişi	42
3.1.1 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Temel Cümlelerin Dışına Taşmayan Sözcük Diziliş Modelleri.....	42
3.1.1.1 ÖNY/(Ö)NY/(ÖN)Y Sözcük Diziliş Modeli	42
3.1.1.2 ÖDTY/(Ö)DTY Sözcük Diziliş Modeli.....	45
3.1.1.3 ÖZTY/(Ö)ZTY Sözcük Diziliş Modeli	47
3.1.1.4 NÖY Sözcük Diziliş Modeli.....	48
3.1.1.5 DTÖY Sözcük Diziliş Modeli	48
3.1.1.6 ZTÖY Sözcük Diziliş Modeli.....	49
3.1.1.7 ÖNDTY/(Ö)NDTY/(ÖN)DTY Sözcük Diziliş Modeli.....	49
3.1.1.8 ÖNZTY/(Ö)NZTY/(ÖN)ZTY Sözcük Diziliş Modeli	51
3.1.1.9 ÖDTNY/(Ö)DTNY Sözcük Diziliş Modeli.....	53
3.1.1.10 ÖZTYN Sözcük Diziliş Modeli	54
3.1.1.11 NÖDTY Sözcük Diziliş Modeli.....	54
3.1.1.12 NÖZTY Sözcük Diziliş Modeli	55
3.1.1.13 NZTÖY Sözcük Diziliş Modeli	55
3.1.1.14 ÖDTDY/(Ö)DTDY Sözcük Diziliş Modeli.....	55
3.1.1.15 ÖDTZTY/(Ö)DTZTY Sözcük Diziliş Modeli.....	56
3.1.1.16 ÖZTNY/(Ö)ZTNY Sözcük Diziliş Modeli.....	57
3.1.1.17 ÖZTDY/(Ö)ZTDY Sözcük Diziliş Modeli.....	58
3.1.1.18 ÖZTZTY Sözcük Diziliş Modeli	59
3.1.1.19 DTÖZTY Sözcük Diziliş Modeli.....	59
3.1.1.20 ÖZTYDT Sözcük Diziliş Modeli.....	60
3.1.1.21 DTNÖY Sözcük Diziliş Modeli.....	60
3.1.1.22 ZTÖNY Sözcük Diziliş Modeli	61
3.1.1.23 DTÖNY Sözcük Diziliş Modeli.....	61
3.1.1.24 ZTDTÖY Sözcük Diziliş Modeli.....	61
3.1.1.25 ZTÖDTY Sözcük Diziliş Modeli.....	62
3.1.1.26 ÖNZTDY/(Ö)NZTDY Sözcük Diziliş Modeli	62
3.1.1.27 ÖZTNDY/(Ö)ZTNDY Sözcük Diziliş Modeli	63
3.1.1.28 ÖZTNZTY/(Ö)ZTNZTY Sözcük Diziliş Modeli	64
3.1.1.29 ÖZTDNY Sözcük Diziliş Modeli.....	64
3.1.1.30 ÖY/(Ö)Y Sözcük Diziliş Modeli	65
3.1.1.31 (Ö)NDTZTY Sözcük Diziliş Modeli	67
3.1.1.32 (Ö)DTNZTY Sözcük Diziliş Modeli	67
3.1.1.33 (Ö)DTZTNY Sözcük Diziliş Modeli	67
3.1.2 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Temel Cümlelerin Dışına Taşan Sözcük Diziliş Modelleri	68

3.1.2.1 YÖ Sözcük Diziliş Modeli.....	68
3.1.2.2 DTYÖ Sözcük Diziliş Modeli	68
3.1.2.3 NYÖ Sözcük Diziliş Modeli.....	69
3.1.2.4 (Ö)YN Sözcük Diziliş Modeli	69
3.1.2.5 (Ö)YDT Sözcük Diziliş Modeli.....	69
3.1.2.6 NYÖDT Sözcük Diziliş Modeli.....	69
3.2 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Temel Cümledeki Sözdizimsel Konumu ...	70
3.2.1 Temel Cümle Yükleminden Önce	71
3.2.1.1 Temel Cümlelerin Başında.....	72
3.2.1.2 Temel Cümle Başı -Temel Cümle Yüklemi Önü Arası.....	73
3.2.1.3 Temel Cümle Yükleminden Önce.....	74
3.2.2 Temel Cümle Yükleminden Sonra.....	75
3.3 Türkçe Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin [$\pm$ UYUM] Özelliklerine Göre Betimlenmesi	76
3.3.1 [+UYUM] Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler.....	77
3.3.2 [+UYUM], $\pm$ adıl Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler.....	78
3.3.3 [-UYUM] Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler.....	81
3.4 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Öznelerine Göre Betimlenmesi	83
3.4.1 Ortak Özneli Kullanımlar	83
3.4.2 Serbest Özneli Kullanımlar.....	84
3.4.3 Belirsiz Özneli Kullanımlar	86
3.5 İsim-Fiillerle Kurulan Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Denetleme	87
3.5.1 Özne Denetlemeli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler	89
3.5.2 Nesne Denetlemeli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler.....	91
3.5.3 Öznelerin Denetlenmediği Ad İşlevli Bağımlı Cümleler	91
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	92
4. AD İŞLEVLI BAĞIMLI CÜMLELER İLE TEMEL CÜMLE ARASINDAKİ ANLAM İLİŞKİSİ.....	92
4.1 Dixon'a (2006) göre Anlamsal Açından Ad İşlevli Yancümle Türleri ve Özellikleri	92
4.2 Türkçede İsim-Fiillerle Kurulan Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Anlamsal Özellikleri	94
4.2.1 Türkçede Olgusal Türdeki Ad İşlevli Bağımlı Cümle Yapıları	96
4.2.1.1 -mAK	96
4.2.1.2 -mA	97
4.2.1.3 -(y)Xş	98
4.2.1.4 -DXK.....	100
4.2.1.5 -(y)AcAK	101
4.2.2 Türkçede Devinimsel Türdeki Ad İşlevli Bağımlı Cümle Yapıları	103
4.2.2.1 -mAK	103
4.2.2.2 -mA	104
4.2.2.3 -(y)Xş	105
4.2.2.4 -DXK.....	107
4.2.2.5 -(y)AcAK	107
4.2.3 Türkçede Potansiyel Türdeki Ad İşlevli Bağımlı Cümle Yapıları	108
4.2.3.1 -mAK	108
4.2.3.2 -mA	110
4.2.3.3 -(y)Xş	111
4.2.3.4 -DXK.....	111

4.2.3.5 -(y)AcaK	112
4.2.4 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Soru Anlamı Taşıyan Bağımlı Cümle Yapıları	113
SONUÇ	117
KAYNAKLAR	123

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1. Özne, nesne, yüklem dizilişi.....	28
Şekil 1.2. Sözce ad yancümleleri	29
Şekil 1.3. Adılsıl öznelere ifadeşi	30

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Türkçe-İngilizce terim sözlükçesi	119
Tablo 2. İngilizce-Türkçe terim sözlükçesi	120

KISALTMA LİSTESİ

bk.	: bakınız
DT	: Dolaylı Tümleç
K	: Karşıtsal
N	: Nesne
Ö	: Özne
ör.	: Örnek
S	: Sunucu
tar.	: Tarihi
TUD	: Mersin Üniversitesi Türkçe Ulusal Derlemi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
WALS	: The World Atlas of Languages
Y	: Yüklem
ZT	: Zarf Tümleci

TEŞEKKÜR

Tez süresince bana yol gösteren ve her türlü çalışma imkânı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK'e yardımları için teşekkürü bir borç bilirim.

İkinci tez danışmanım Prof. Dr. Emine YILMAZ'a tezimin her aşamasında gösterdiği ilgi, destek ve katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitemde yer alan, farklı bakış açılarıyla ve yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren Prof. Dr. Nurettin DEMİR'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

Türkçede bağımlı cümle yapısı oluşturmak için sıkça başvurulanan fiilimsi türlerinden biri de isim-fiillerdir. Bu çalışmanın temelini geleneksel dilbilgisinde isim-fiil ekleri olarak adlandırılan *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş* eklerinin dışında bir ismi nitelemesi bakımından sıfat-fiil özelliği taşıyan ve ayrıca herhangi bir ismi nitelemeden de doğrudan temel cümle yüklemine bağlanabilen *-DXK* ve *-(y)AcAK* ekleriyle kurulmuş ad işlevli bağımlı cümle yapıları oluşturmaktadır.

Bu bölümde öncelikle çalışmanın konusu, amacı, sınırlılıkları, çalışmada izlenen yöntem ve çalışmada kullanılan veritabanları hakkında bilgiler verilecek, ardından bugüne kadar Türkiye’de ve yurtdışında isim-fiiller üzerine yapılmış önemli çalışmalardan bahsedilerek konuyla ilgili literatür özetlenecek ve son olarak çalışmanın bölümlerine kısaca değinilecektir.

I Konu ve Amaç

Geleneksel Türkçe dilbilgisi çalışmalarında *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş* ekleri isim-fiil ekleri olarak genel kabul görmüştür. Bu çalışmada temel olarak Türkiye Türkçesinde isim-fiillerle kurulan bağımlı cümlelerle birlikte bir sıfat-fiil eki olan *-DXK* ve *-(y)AcAK* ekleri de bir ismi niteleme özelliğinin yanı sıra herhangi bir ismi nitelemeden doğrudan ana cümle yüklemine bağlanma özelliği gösterdiklerinden isim-fiil olarak kabul edilmiş ve ele alınmıştır. Çalışmada *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* isim-fiil ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerle birlikte bu eklerin *-(y)Xp* zarf-fiil ve *-mA* olumsuzluk ekiyle öbekleşmesi sonucu oluşan *-(y)Xp ... -mAmAK*, *-(y)Xp ... -mADXKX* gibi bağımlı cümle yapıları da cümlede ad işlevi görmeleri ve doğrudan temel cümle yüklemine bağlanabilmeleri nedeniyle incelemeye dâhil edilmiştir.

Türkiye Türkçesiyle ilgili gramer çalışmalarında üzerinde çokça durulan konulardan biri isim-fiillerdir. Ancak, şimdiye dek yapılan çalışmalar, genellikle isim-fiil eklerini incelenmeye yönelik biçim bilgisi temelli olup isim-fiil temelli yapılar sözdizimsel işlevleri ve özellikleri bakımından ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmanın asıl amacı, Türkiye Türkçesinde isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapılarını modern dilbilim kuram ve yöntemlerinden de yararlanarak sözdizimsel açıdan betimlemek, ad işlevli bağımlı cümleler ile temel cümle arasındaki bağlantının ne tür yollarla sağlanabileceğini ortaya koymak ve ad

işlevli bağımlı cümlelerin anlamsal (devinimsel-olgusal-potansiyel) özelliklerine göre de betimlenebileceğini göstermektir.

Çalışmada taranan örneklerden yola çıkılarak isim-fiil eklerinin hangi işlevlerde kullanıldığı, temel cümle içinde kullanılırken bu eklerin seçiminin hangi kurallara bağlı olduğu ortaya konulacaktır.

II Yöntem

Geleneksel dilbilgisi, dile biçimsel açıdan yaklaşır ve ağırlıklı olarak dildeki sesler, sözcükler ve ekler üzerinde durur. Geleneksel dilbilgisi çalışmalarında cümleyle ilgili bilgiler sınırlı olup daha çok özne, nesne, yüklem vb. öğelerin çekimlenme durumları, yapısal olarak basit ya da birleşik olma gibi özellikleri incelenir. Bu çalışmanın biçim bilgisi bölümünde ad işlevli yancümlelerin hangi yüklemleştirciler aracılığıyla bağımlı hâle getirildikleri ve durum ekleriyle kullanımları gösterilirken geleneksel dilbilgisinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın biçimlenmesinde Fatma Erkman Akerson ve Şeyda Ozil'in genel olarak işlevsel dilbilgisi anlayışını örnek alarak hazırladıkları *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler* (2015) başlıklı kitap önemli bir rol oynamıştır. Erkman Akerson ve Ozil'in adı geçen çalışmasında, biçim bilgisel düzlemde geleneksel dilbilgisinden, sözdizimsel düzlemde ise bağımsal dilbilgisinden yararlanılmıştır. Bağımsal dilbilgisine göre eylem cümlelerin merkezidir ve cümleyi yönetir. Erkman Akerson ve Ozil bu görüşten hareketle niteleme işlevli bağımlı cümlelerde yönetim görevinin sıfat-fiile ait olduğunu kabul ederler. Ayrıca, bu çalışmanın biçimlenmesinde Duygu Özge Gürkan'ın *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler* (2016) adlı kitabı da önemli bir yol gösterici olmuştur. Gürkan, çalışmasında biçim bilgisi düzleminde geleneksel dilbilgisinden, sözdizimsel betimlemelerde bağımsal dilbilgisinden ve anlamsal-kullanımsal incelemelerde ise işlevsel dilbilgisinden yararlandığını belirtmiştir. Bizim çalışmamızda da ad işlevli bağımlı cümlelerin temelini isim-fiil ekleriyle işaretlenen yüklem olduğu kabul edilmiş, bağımsal ve işlevsel dilbilgisinden faydalanılmıştır.

III Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Türkiye Türkçesinde isim-fiillerle kurulan bağımlı cümlelerin biçim bilgisel özelliklerinin yanısıra sözdizimsel, anlamsal ve görünüşsel-zamansal işlevler üstlendikleri de görülür. Bu çalışmada Türkiye Türkçesindeki ad işlevli bağımlı cümle yapıları sözdizimsel yaklaşımla incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, ad işlevli bağımlı cümleler sözdizimsel yaklaşımın gerektirdiği ölçüde biçim bilgisel ve

anlamsal açıdan da betimlenmiştir. İncelemenin örneklem kısmında veritabanı olarak *TUD (Türkçe Ulusal Derlemi)*, *Türkçe Derlem (Türkiye Türkçesinde Fiilimsiler)*, *TSCorpus (The Turkish Corpus)* derlemleri kullanılmış, ihtiyaç duyulması hâlinde ise günlük konuşma dili ve sosyal medyaya da başvurulmuştur.

Ad işlevli bağımlı cümle yapıları, bitimsiz yüklemleştirci ekleri olan isim-fiillerle kurulabileceği gibi bitimli cümle yüklemleştircileriyle de oluşturulabilir. Ancak bu çalışmanın konusu isim-fiil ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapılarını incelemek olduğu için bitimli cümle yapısındaki ad işlevli bağımlı cümleler incelemeye dâhil edilmemiştir. Ayrıca, *isim-fiil + durum eki + (ilgeç)* ve *isim-fiil + ilgeç* biçiminde kurulan bağımlı cümle yapıları da isim-fiil ekleri taşıdığı hâlde temel cümlede belirteç işlevi gördükleri için çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmamışlardır.

Çalışmada, örneklerin alındığı eserle ilgili bibliyografik künyeler okunabilirliği zorlaştıracığından sadece sosyal medyadan alınan örnekler hazırlıksız ve anlık kullanımları yansıtmaları sebebiyle kaynağıyla ve erişim tarihiyle birlikte verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında, “isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler” ifadesi ihtiyaç duyulduğu durumlarda *ad işlevli bağımlı cümleler*, *ad cümleleri* ya da *ad yancücümleleri* biçiminde kısaltılmıştır. Bundan başka, ad işlevli bağımlı cümle yapıları örneklem kısmında köşeli ayraç ([]) içerisinde gösterilmiştir.

IV Veritabanı

Bu çalışmada, veritabanı olarak günümüz Türkçesine ait farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örnekleri içeren, geniş kapsamlı, dengeli ve temsil yeteneğine sahip bir derlem çalışması olan *TUD*’dan (Türkçe Ulusal Derlemi) yararlanılmıştır. Çalışmada yararlanılan bir diğer veritabanı *TTF* (Türkiye Türkçesinde Fiilimsiler) adlı derlemde; isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olarak kavramlaştırılan fiilimsi kategorisindeki dilbilgisel yapılar, derlem dilbilimin ilke ve yöntemleriyle ele alınmıştır. 35 milyon sözcükbirim içeren geniş kapsamlı bu derlem çalışması fiilimsilerin morfolojik yapılarını, eşdeğerliliklerini, metin türlerine göre dağılımlarını göstermektedir. Ayrıca Doğal Dil İşleme araçları ve dilsel veri setlerinin derlenmesiyle oluşturulan *TSCorpus* (The Turkish Corpus) da bu çalışmada yararlanılan veritabanlarından. Sözkonusu derlemlerdeki örneklerin yetersiz kaldığı durumlarda günlük konuşma dilinden de yararlanılmıştır.

V Araştırmaların Tarihçesi

Bu bölümde, Türkçe dilbilgisi çalışmalarındaki ad işlevli bağımlı cümleler ele alınacaktır. Bu nedenle Osmanlı Döneminde yapılan ilk çalışmalardan günümüze kadar yazılmış gramer kitaplarında isim-fiil ekleri ve bunlarla kurulmuş ad yancümlelerinin nasıl ele alındığından bahsedilecektir. Burada amaç, kronolojik sırayla ve sözdizimi alanını temel alarak Türkçenin ilk gramer çalışmalarında isim-fiillerin işleniş biçimini göstermek, bu eserlerde kullanılan terimleri inceleyerek eksiklikleri değerlendirmek ve isim-fiillerle ilgili güncel çalışmalar hakkında bilgi vermektir.

Türkiye Türkçesi terimi geniş anlamıyla, XIII.-XX. yüzyıllar arasında, Anadolu ve Rumeli bölgelerinin çevresinde kurulup gelişmiş, temeli Oğuz-Türkmen lehçesine dayanan Türk yazı dili için kullanılmaktadır. Bu yazı dili kendi içinde *Eski Anadolu Türkçesi*, *Osmanlı Türkçesi* ve günümüz *Türkiye Türkçesi* olmak üzere üç alt döneme ayrılmıştır. Dar anlamda *Türkiye Türkçesi* terimi ise Osmanlı Türkçesinin son safhası olan *Yeni Lisan Hareketi* ve *Millî Edebiyat Döneminden* günümüze kadarki süreci kapsayan yazı diline verilen addır. Yaklaşık olarak 1910 yılından günümüze kadar uzanan bu yazı dili dönemine *Cumhuriyet Dönemi Türkçesi* de denilebilir (Korkmaz, 2007: 285-286).

Bu çalışmada dar anlamdaki *Türkiye Türkçesi* dönemi temel alınarak her iki dönem arasındaki konu bağlantısını kurmak ve sürekliliği sağlayabilmek amacıyla Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan gramerlerdeki isim-fiillerle ilgili bilgiler değerlendirilecektir.

Batı Türkçesinin XV. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başına kadar olan süreyi kapsayan dönemi literatürde Osmanlı Türkçesi olarak adlandırılır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde halkın konuştuğu dile yakın olan bu yazı dili, devletin yükselişine paralel olarak olgunlaşıp gelişmiş ve günlük konuşma dilinden giderek uzaklaşmıştır. Arapça ve Farsçadan yoğun biçimde etkilenecek gelişimini tamamlayan yazı dili ancak bu dilleri bilenlerin anlayıp kullanabileceği bir üst dil hâline gelmiştir (Yılmaz ve Demir, 2014: 91-94). O dönem için Türkçenin yazımıyla ilgili standart bir gramer kitabının bulunmaması, bilimsel ve idari alanlarda Arapça ve Farsçanın yaygın olarak kullanılması sebebiyle gramer yazımı da bu dillerin kurallarına uygun biçimde şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitim dilinin Arapça olması pek çok Arapça dilbilgisi kitabının yazılmasına neden olmuş

ve II. Meşrutiyet (1908) sonrası yani 1920’li yıllara kadar yazılan Türkçe gramer kitaplarında da Arapça gramer anlayışı benimsemiştir (Korkmaz, 2007: 287).

XVI.-XIX. yüzyıllar arasında Türkçenin yapısıyla ilgili mevcut tek Türkçe gramer çalışması Bergamalı Kadri tarafından yazılmış olan *Müeyyessiretü’l-Ulûm*’dur (1530). *Müeyyessiretü’l-Ulûm*, Arap grameri örnek alınarak yazılmıştır. Söz konusu eserde, çalışmamızın temelini oluşturan isim-fiillerle ilgili sözdizimsel ve biçim bilgisel düzlemlemede herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

Tanzimat Dönemi’ne kadar gramer çalışmaları alanında büyük bir boşluk görülür ancak Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla sosyal, siyasal, kültürel ve edebî alanlarda Osmanlı toplumunun Batı’ya yönelişinin hızlanması dilde sadeleşme hareketi ve gramer çalışmalarının artmasına yol açmıştır. Tanzimat’tan İkinci Meşrutiyet sonrasına kadar uzanan süreçte de Türkçenin genel olarak Arapça gramer yöntemleriyle incelendiği görülmüştür (Korkmaz, 2007: 287). Tanzimat Dönemi’nin ilk gramer çalışması olarak kabul edebileceğimiz *Kavâ'id-i Osmaniyye* (1851) de Arap grameri anlayışıyla yazılmış gramer kitaplarından. Ahmet Cevdet Paşa ve Keçecizade Mehmet Fuat Paşa’nın birlikte kaleme aldığı *Kavâ'id-i Osmaniyye*’de sözdizimi incelemesi yapılmamış, *isim-fiiller* ise fiiller başlığı altında yalnızca fiillerin ya da fiillerin gösterdiği oluşun adını yapma özelliği olan mastar biçimi ve mastar biçiminin isim gibi kullanımı işlevleriyle ele alınmıştır. Bu çalışmada, Türkçede mastar ekinin -*mAK* (edât-ı masdar) olduğu belirtilmiş, bu ekin -*IIK* ekiyle birleşmesiyle oluşan -*mAKIIK* (masdar-ı te’kîdî) ve sondaki -*k*’nin düşmesiyle oluşan -*mA* (masdar-ı tahfîfî) mastarları çokluk eki, ilgi eki, iyelik ekleri ve yönelme durum ekiyle kullanımına örnek gösterilerek kısaca ele alınmıştır. Ayrıca -(y)*Xş* (hâsıl masdar) mastarının da eyleminin yapılış tarzını gösterdiği çeşitli örnekler sıralanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa 1851’de kaleme aldığı *Medhal-i Kavâ'id*’de isim-fiillerle ilgili *Kavâ'id-i Osmaniyye*’de daha önce verdiği bilgileri tekrarlamış ve isim-fiiller konusunda sözdizimsel bir yorum yapmamıştır.

Süleyman Hüsnü Paşa’nın kaleme aldığı *İlm-i Sarf-ı Türkî*’nin (1876) altıncı bölümdeki mastar başlığı altında isim-fiil eklerinden bahsedilmiştir. Bu eserde mastarlar ek yönünden üçe ayrılmıştır: -*mAK* (masdar-ı aslî), -*mAKIIK* (masdar-ı te’kîdî) ve -*mA* (masdar-ı tahfîfî). Aynı çalışmada mastarlar kullanım açısından üçe ayrılmıştır: -*mAK* (asıl mastar), -(y)*Xş* (*hâsıl masdar*) ve *ism-i mastar* (eki olmayıp isim manasında kullanılan). Tanzimat Dönemi’nde yazılan bir diğer gramer kitabı ise Tâhir Kenân’ın *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*’sidir (1889-1893). Eser, benzerlerine

oranla çok fazla örnek içermesine rağmen çalışmamızın konusu olan isim-fiillerle ilgili yeni bir bakış açısı getirmemiştir. Tanzimat Dönemi'nde kaleme alınan diğer gramer kitapları gibi bu çalışmada da sözdizimi incelemesi yapılmamış ve isim-fiil eklerinden yalnızca “matar” bölümünde bahsedilmiştir. Matarların türetme yönünden -*mA*K (aslî), -*mAklIK* (te'kîdî), -*mA* (tahfîfî), -(y)*Xş* (masdar-ı nev'î), -*IK* (hâsıl- ı masdar) olmak üzere beşe ayrıldığı eserde bunların cümlede özne, yüklem, tümleç ve tamlamalarda tamlayan göreviyle bulunduğunu belirten bilginin verilmesi önemlidir.

Başlangıcı İkinci Meşrutiyet'e uzanan Türkiye Türkçesi gramer çalışmalarında, yazarların genel olarak Osmanlı Türkçesi yerine doğrudan Türkçeyi esas alan bir anlayışla faaliyete geçtikleri görülmektedir. Fakat Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet sonrasına kadar yazılmış dilbilgisi kitaplarında Arap gramerinin etkisi yoğunken İkinci Meşrutiyet'ten 1928 Harf İnkılabı'na kadar kaleme alınan eserlerde metot bakımından Batı gramerinin örnek alındığı dikkat çekmektedir. Bu anlayışla eser veren ilk gramer yazarı Hüseyin Cahit'tir [Yalçın]. Hüseyin Cahit'in, ders kitabı olarak yazdığı *Türkçe Sarf ve Nahiv* (1908-1910) adlı kitapları Batı gramer anlayışı temel alınarak hazırlanmış çalışmalar arasındadır (Korkmaz, 2007: 287). Sözcük türlerinin incelendiği bu eserin ana bölümlerini *İsim*, *Sıfat*, *Zamir*, *Fiil*, *Edevat*, *Sarf*, *Nidâ* başlıkları oluşturmaktadır. Çalışmada isim-fiillerle ilgili, *Fiil* bölümünde *Masdar* başlığı altında matarların şekil ve anlam yönünden uğradığı değişiklikler ve cümlede özne, yüklem, tümleç gibi sözdizimsel öğeler olarak yer aldığı bilgileri verilmiştir.

1908-1928 yılları arasında Batı grameri anlayışıyla kaleme alınan eserler arasında Ahmet Cevat'ın [Emre] *Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* (ilk baskı 1910), Maarif Nezareti Sarf Encümeni'nin *Sarf ve Nahv-i Türkî* (üç cilt 1920-1921), Köprülüzade Fuat-Süleyman Saip'in *Türk Dilinin Sarf ve Nahvi* (1923), Ahmet Cevat'ın *Türkçe Sarf ve Nahiv-Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* (son baskı 1923), Mithat Sadullah'ın *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* (1924) adlı gramer çalışmaları sıralanabilir (Korkmaz, 2007: 288). Ahmet Cevat'ın eserinde, daha önce yazılmış eserlerde olduğu gibi isim-fiiller, biçim bilgisi düzleminde *Masdar* başlığı altında -*mA*K (masdar-ı aslî), -*mA* (masdar-ı tahfîfî), -*mAklIK* (masdar-ı te'kîdî), -(y)*Xş* (masdar-ı nev'î) şeklinde dörde ayrılarak fazla ayrıntıya inilmeden incelenmiş, matarların isimler gibi tamlayan, tamlanan ve bir fiilin tümleci olduğu örnek cümleler gösterilerek kısaca ele alınmıştır. Eserde *Kazâyâ* (Cümleler) başlığı

altında sözdizimi incelemesi yapılmış, cümle öğelerinden özne ve yüklem hakkında çeşitli örneklerle beraber kısaca bilgi verilmiştir. Kitapta yazarın, yargının sadece bir fiil ile ifade edilmesi nedeniyle her cümlede mevcut fiil sayısı kadar cümle bulunduğu, “Toriçelli havanın bir cism-i sakil olduğunu ispat etti.” ve “Her şeyi değiştiren, her şeyi eğiten zaman tabiatları dahi değiştirir.” şeklindeki örneklerin sırasıyla iki ve üç cümleden oluştuğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Eserde cümleler yapı bakımından *Kaziyye-i asliyye-kazâyâ-yı mütemmim* başlığı altında incelenmiş ve yancümleler *kaziyye-i şartiyye, mütemmim-i sarîha, gayr-i sarîha, mütemmim-i hâliyye, kaziyye-i temyîziyye, kaziyye-i zarfiyye, kaziyye-i tavsîfiyye, kaziyye-i izâfiyye* şeklinde işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca bu sınıflandırmaya aşağıda yer verdiğimiz fiilimsilerle kurulmuş bitimsiz cümle yüklemleştircilerinin de dâhil edilmesi önemlidir (Sağol vd., 2004: 216-247).

Muallim şakirdana dersi anlayıp anlamadıklarını sordu.

Bir sene zarfında derslerinize çalışmamanızın cezasını çekiyorsunuz.

Mithat Sadullah [Sander], Ahmet Cevat’ın eserinde olduğu gibi, isim-fiilleri *Türkçede Masdar* başlığı altında -mAK, -mA, -mAKLIK ve -(y)Xş eklerinin ilgi, iyelik ve durum ekleriyle kullanımlarını biçim bilgisel olarak ele almış ayrıca *Cümlelerin Envâ’ı* bölümünde sözdizimi incelemesi yapmış ve *Mütemmim Cümleler* başlığı altında yancümle yapılarını; *cümle-i şartiyye, cümle-i mu’tarîza, cümle-i hâliyye, cümle-i zarfiyye, cümle-i tavsîfiyye, cümle-i temyîziyye, cümle-i mütemmim-i sarîha, cümle-i mütemmim-i gayr-i sarîha* şeklinde sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiil ekleriyle yani bitimsiz cümle yüklemleştircileriyle oluşturulan (*cümle-i hâliyye, cümle-i tavsîfiyye, cümle-i mütemmim-i sarîha*) yancümle türlerine aşağıdaki örnekler verilmiştir (Gülensoy ve Fidan, 2004: 107-225).

Dün vapura binerken eski arkadaşlarımdan Tahsin Bey’e rast geldim.

Nâmus ve fazilet sahibi olan bir adam, her yerde hürmet görür.

Sizin böyle söyleyeceğinizi biliyordum.

1928’den sonraki dönemde Türkiye Türkçesiyle ilgili gramer çalışmalarında büyük bir ilerleme görülmüştür. Türk Dili Encümeni tarafından *Gramer Hakkında Rapor*’a ilave edilen *Muhtasar Türkçe Gramer* (1928), Türkçenin kendi yapı ve işleyiş özelliklerine göre hazırlanmış taslak niteliğinde bir gramer çalışmasıdır. Bu eserde sözdizimi incelemesi bulunmayıp, *Şekliyyât* (Şekil Bilgisi) bölümünde isim-fiiller -mAK, -mA ve -(y)Xş ekleri sözcük düzeyinde ele

alınmış ve bu eklerle türetilen *okuma, asma, vermek, tutamak, soruş, söyleyiş* gibi somut ve soyut isim örnekleri verilmiştir.

1940-1975 yılları arasında, Türkiye’de yine Batı grameri esaslı çalışmaların devam ettiği ancak bunların daha bilimsel ve ayrıntılı olduğu görülmektedir. Türkçe öğrenen Fransızlar için Jean Deny tarafından kaleme alınan *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, 1921 yılında Fransızca olarak yayımlanmış ve 1941 yılında Ali Ulvi Elöve tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eser, Muharrem Ergin (1958), Tahir Nejat Gencan (1966) ve Tahsin Banguoğlu’nun (1974) gramer kitaplarına öncülük etmesi bakımından önem arz etmektedir. *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, hem Türkçeye çevirilmiş olması hem de Türk dilinin grameri açısından önemli bu üç yazarın gramer kitaplarına öncülük etmesi sebebiyle burada ele alınmıştır.

Bu kitaplarda isim-fiiller değişik adlarla tanımlanmıştır:

Deny, gramerinde isim-fiil için *fiilin isimcil (insiraflı) sîgaları* terimini kullanmış, bunların biçimleniş bakımından asıl isimlerle aynı biçimleniş özelliği gösterdiğini, hiçbir zaman çokluk eki almayıp iyelik ekleri (yalnız mastarda), hâl ekleri ve (nadiren) *-ki* eklerini aldığını belirtmiş ve bunları mastar, mastar ismi, mastar ismi olarak kullanılan *-dik* ve *-(y)ecek* olmak üzere üçe ayırmıştır (1941: 420-421).

Ergin, bunları *fiil ismi* diye adlandırmış, fiil isimlerinin hareket ve iş isimleri ifade eden şekiller olduğunu; bunların klişeleşme yoluyla bazen nesne ismi olarak da kullanılmasına rağmen asıl görevlerinin fiil kök ve gövdelerinin soyut hareketleri hiçbir şeye bağlamadan ifade etmek olduğunu söylemiştir (2004: 184-187).

Gencan, *adeylem* terimini kullanmayı tercih etmiş ve bunları hem ad hem eylem görevinde bulunan sözcük türü olarak tanımlamıştır. Eylemden türeyen bu yapıların birer iş, oluş ve kılışın adı olduklarını, eylemler gibi çeşitli çatı ve olumsuzluk ekleri aldıklarını, isimler gibi de durum ekleri aldıklarını, isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olduklarını belirtmiştir (2007: 432-433).

Banguoğlu ise *adfiil* ya da *kılış adı* terimlerini kullanmış ve bunların fiilin ad şekli yani bir kılışın, bir durumun veya bir oluşun adı olduklarını, kişi ve zaman anlamı taşımadıklarını ama isim çekim eklerini alabileceklerini belirtmiştir (2011: 420-422).

Bu kitaplarda verilen bilgiler değerlendirildiğinde yazarların aynı dilbilgisel kavram için *fiilin isimcil sîgası, fiil ismi, adeylem, adfiil* gibi farklı terimler

kullandığı ve bu kavramı hemen hemen benzer şekilde tanımladıkları görülür. Birbirine yakın tarihlerde yazılan bu kitaplarda, benzer tanımlar yapılmasına rağmen farklı terimlerin kullanılması, Türkçe gramer yazarlarının birbirinden bağımsız hareket ettiklerinin işaretidir.¹ Bu tanımların ortak noktası; *fiilin isimcil sığası/fiil ismi/adeylem/adfiil* kavramının hareket, iş, oluş ve kılışın adı olan, isimlerle benzer özellikler taşıyan biçimler şeklinde kabul edilmesidir. Her dört kitapta da ayrıntılı olarak isim-fiillerin hangi eklerle türetildiği üzerinde durulmuş ve isim-fiil türeten bu eklerin dökümü yapılmıştır. Bu kitaplarda isim-fiil eklerinin *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş* olduğu kabul edilmekle birlikte Banguoğlu (2011) ve Gencan (2007) bunlara ek olarak *-mAklIK* ekinin de bu gruba dâhil edilmesi gerektiği görüşündedirler. Ayrıca Deny (1941), *-mAklIK* ekinin yanı sıra *-DXK* ve *-(y)AcAK* sıfat-fiil eklerinin de asıl iş adı anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir. Bu kitaplarda kısmen de olsa isim-fiillerin sözdizimsel kullanımlarına dair bilgiler verilmiştir. Deny (1941) ve Banguoğlu (2011), gramerlerinde isim-fiil eklerinin seçimine dair dar kapsamlı sözdizimsel açıklamalar yapmışlardır. Ancak bu açıklamaların karışık olması ve kimi zaman da birbiriyle çelişmesi nedeniyle kesin bir sonuca varmak zordur. Özetle bu kitaplardan isim-fiillerin hangi eklerle, nasıl türetildikleri konusunda bilgi edinilebilir fakat bunların hangi işlevlerde kullanıldığı, cümle içerisinde ne şekilde kullanıldıkları ve isim-fiil eklerinin seçiminin hangi kurallara bağlı olduğu konusunda verilen bilgiler yetersizdir. Örneğin “Onun bu otelde kaldığına inanmayın.” cümlesinde adlaştırmaya dayalı kurulan ad işlevli bağımlı cümle, *onun bu otelde kaldığı* temel cümle eyleyeni (tümleç) işlevindedir. Yine aynı şekilde “Bu cumhuriyetlerin demokrasiye serbest pazar ekonomisine geçişte başarılı olup olmamaları da olayları önemli ölçüde etkileyecektir.” örneğinde öbekleşmiş *olup olmamaları* biçimi de temel cümle eyleyeni (özne) olarak işlev görmektedir. Bu tür *-(y)Xp ... -mAmAK/-mAmA,/-mA(y)Iş/-mAdIK/-mAyAcAK* gibi yapılar, içinde bulundukları temel cümle eyleyenleri (özne, nesne, tümleç) olarak işlev gören ad yancümleleridir. Ayrıca literatürde sıkça kullanılan *isim-fiil* ve *adlaştırma* terimleri arasındaki anlamsal farklılıktan da bahsetmek gerekir. *İsim-fiil* terimi, belli eklerle kurulan yapıları ifade etmek için; *adlaştırma* terimi ise cümlede ad işlevi üstlenen tüm yapılar için kullanılır. Kısaca *isim-fiil*, biçim bilgisel; *adlaştırma* ise işlevsel bir adlandırmadır, diyebiliriz. Çalışmamızda, biçim

¹ Yazarlar, bu kavramı aynı ya da benzer şekilde tanımlamalarına rağmen neden farklı bir terim kullanmayı tercih ettiklerine dair bir açıklama yapmamışlardır.

bilgisi düzleminde bu eklerden bahsederken *isim-fiil*, sözdizimi düzleminde isim-fiiller ve isim-fiiller dışındaki yüklemleştircilerle kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapılarından söz ederken *adlaştırma* ya da *adlaştırıcı* terimleri kullanılacaktır.

Birbirine yakın dönemlerde yazılmış bu gramerlerin odak noktası, isim-fiillerin hangi eklerle türetildiğidir. Çoğunlukla geleneksel dilbilgisi yöntemleri kullanılan, ağırlıklı şekilde sözcükler ve ekler üzerinde durulan ancak cümle konusunda sınırlı bilgi veren ilk ve genel nitelikli bu gramer çalışmaları günümüzde hâlâ vazgeçilmez başvuru kitaplarındandır. Bu eserler bazı yönleriyle bugün dahi aşılammış olup sonraki dönemlerde bunların tekrarı niteliğinde M. Kaya Bilgegil (1964) *Türkçe Dilbilgisi*, Hikmet Dizdaroğlu (1976) *Tümce Bilgisi*, Neşe Atabay vd. (1981) *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Rasim Şimşek (1987) *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Fuat Bozkurt (2000) *Türkiye Türkçesi*, Nesrin Bayraktar (2018) *Türkçede Fiilimsiler*, Halil Açıkgöz, Muhammet Yelten (2005) *Kelime Grupları*, Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli (2008) *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Zeynep Korkmaz (2009) *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Leylâ Karahan (2012) *Türkçede Söz Dizimi*, Abdurrahman Özkan vd. (2016) *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* gibi pek çok kitap kaleme alınmıştır. Ayrıca sözü edilen kitaplardan başka aynı dönemde ve sonrasında geleneksel dilbilgisi anlayışıyla yazılmış isim-fiillerle ilgili birçok makale de kaleme alınmıştır: Göğüş (1968), Eckmann (1988), Özkan (2004), Ergönenç Akbaba (2007), Savran (2009), Yılmaz (2012), Tolkun (2018) vd. Sözü edilen çalışmalar arasında Göğüş, “Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri” başlıklı incelemesinde “cümlemsi” adını verdiği yancümleleri ele almıştır. Yazar, biçim bilgisi temelli olan bu çalışmada ad işlevli bağımlı cümle yapılarına da değinmiş, kısmen bu yapıların sözdizimsel özellikleri üzerinde durmuş ve mastarlı kuruluşları isim tamlamalarına benzeterek açıklamıştır. Göğüş, ayrıca *-D(X)K* ve *-AcAK* eklerinin mastarlar gibi isim değerinde kullanımlarını ve bunların zamansal özelliklerini belirli ölçüde açıklamıştır.

Ayrıca burada tezimizin zeminini oluştururken esas aldığımız yaklaşımı daha iyi ortaya koyabilmek için yukarıda bahsettiğimiz Türkiye Türkolojisi sahasındaki gramerler arasında günümüzde de devam eden bir tartışmaya değinmek gerekir. Fiilimsilerin yer aldığı sözdizimsel yapıların basit cümle mi birleşik cümle mi kabul edilmesi gerektiği bu tartışmanın konusudur. Muharrem Ergin’den (1958) itibaren bir grup araştırmacı fiilimsilerin bulunduğu sözdizimsel

yapıları basit cümle, Gencan (1966) ve Banguoğlu'ndan (1974) itibaren ise diğer bir grup araştırmacı bu yapıları birleşik cümle kabul etmiştir.² Ergin'i destekleyerek bu görüşü daha da geliştiren Leyla Karahan'a göre (1993)³ cümle kavramı, yargı kavramı ile eş değerdedir ve işlev bakımından isim, sıfat ve zarflardan farklı olmayan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eki alan kelimeler, bir yargı bildirmedikleri için cümle kabul edilemez; dolayısıyla bu kelimelerin bulunduğu sözdizimsel yapılar, basit cümledir (2011: 36-39). "Okumak insanı dinlendirir." ve "Kitap insanı dinlendirir." örneklerini karşılaştıran Karahan, her iki cümlelerin de yapı bakımından basit olduğunu ancak buradaki farklılığın *kitap* kelimesinin isim olmasına karşın *okumak* kelimesinin fiilden türetilmesinden kaynaklandığını belirtir. Karahan'ın da ifade ettiği gibi *okumak* ve *kitap* sözcükleri görev bakımından aynıdır ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, fiilden yapılan *okumak* kelimesi, öge yönetebilme potansiyelini devam ettirirken aynı durumun *kitap* kelimesi için söz konusu olmadığıdır. Örneğin *okumak* kelimesiyle kurulan sözdizimsel yapı; "Masal kitabı okumak insanı dinlendirir.", "Çocuklara masal kitabı okumak insanı dinlendirir.", "Yatmadan önce çocuklara masal kitabı okumak insanı dinlendirir.", "Her gece yatmadan önce çocuklara masal kitabı okumak insanı dinlendirir." vb. şekillerde genişletilebilir, yani sola dallanabilir. Burada fiilimsiyle kurulan yapının temel cümle yükleminden ayrılan yönü, bitimsiz olmasıdır; bunun dışında *oku-* fiili, temel cümle yüklemi gibi öge yönetme potansiyelini devam ettirmekte ve üyelerine durum eki atayabilmektedir. Ancak aynı işlem, *kitap* kelimesi için uygulandığında **Çocuklara masal kitabı insanı dinlendirir*, **Yatmadan önce çocuklara masal kitabı insanı dinlendirir*, **Her gece yatmadan önce çocuklara masal kitabı insanı dinlendirir* şeklinde genişletilmesinin mümkün olmadığı görülür. Çalışmamızda fiilimsilerle kurulan sözdizimsel yapıların üyelerine durum eki atayabilmesi ve Türkçenin tipolojik bir özelliklerinden sola dallanan cümle yapısını yani yönetilen-yöneten kuralını taşıdığını göz önünde bulundurarak bu cümleleri bağımlı cümle kabul ettik ve fiilimsilerle oluşturulan sözdizimsel yapıları birleşik cümle şeklinde değerlendirdik.

² Türkiye'de hazırlanan sözdizimi çalışmalarında bazı araştırmacılar, fiilimsi eki almış cümleleri, birleşik cümle kabul etmiş bunlarla ilgili farklı adlandırmalar kullanmışlardır: karmaşık birleşik cümle (Banguoğlu, 2011: 548), girişik-birleşik cümleler (Bilgegil, 2014: 73), girişik tümce (Şimşek, 1987: 254; Hatiboğlu, 1972: 153), kaynaşık tümce (Bozkurt, 2000: 243).

³ Karahan'ın bu görüşüne 1993 yılında düzenlenen *Türk Gramerinin Sorunları* adlı toplantıda bulunduğu "Türkçede Birleşik Cümle Problemi" adlı bildirisinde rastlanmaktadır. Bu toplantı bildirileri daha sonra kitap hâlinde de birkaç kez basılmıştır (2011).

Yine aynı dönemlerde yabancı dillerde yazılmış Türkçe gramer kitapları da mevcuttur. Herbert Jansky'nin *Lehrbuch der Türkischen Sprache* (1954), Louis Bazin'in *Introduction à L'étude Pratique de la Langue Turque* (1968), Geoffrey Lewish'in *Turkish Grammar* (1967), Lloyd B. Swift'in *A Reference Grammar of Modern Turkish* (1963) adlı kitapları bunların başlıcalarıdır. Genel nitelikli gramer olmalarının yanında Türkçe öğrenenlere de kolaylık sağlaması düşünülerek kaleme alınmış bu eserler de geleneksel dilbilgisi yöntemleriyle hazırlanmıştır. Bu kitaplar çalışma konumuz olan ad işlevli bağımlı cümleler açısından yukarıda söz edilen gramer kitaplarıyla aynı çizgidedir ve konuya daha farklı bir yorum getirmemişlerdir. Swift'te (1963: 86-115) *Kelime Yapımı (Word Formation)* bölümünde -mAK, -mA, -(y)Xş, -DXK, -AcAK eklerinin hem yapım eki hem de fiil adlaştırmacı işlevinde cümle içerisinde kullanımları verilmiş ayrıca -(X)p zarf-fiil ekiyle birlikte kalıplaşmış olarak kullanılan isim-fiil yapılarından da ayrıntıya inilmeden bahsedilmiştir. Lewis'in (1967: 167-173) genel kabul gören -mAK, -mA, -(y)Xş isim-fiil eklerinden başka -mAklIK, -masyon, -mAzLIK/-mAmAzLIK eklerini de isim-fiil eki olarak kabul etmesi dikkat çekicidir.

Bu bölümde Türkoloji araştırmacılarının sıklıkla başvurdukları bir gramer kitabı olan Andrey Nikolayeviç Kononov'un *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka* (1956) adlı eserinden de bahsetmek gerekir. Kononov'un Türkçeyi ele alan bu çalışmasının sözdizimi kısmında -mAK, -mA, -mAklIK, -(y)Xş, -DXK, -(y)AcAK gibi isim-fiil ekli yapılar ve bu yapıların çeşitli kullanımları incelenmiştir. Ancak Kononov'un bu ayrıntılı çalışması da genellikle yukarıda bahsedilen gramer kitapları gibi geleneksel dilbilgisi anlayışıyla yazılmıştır ve bizim çalışmamızın konusuyla ilgili yeni/farklı bir yorumda bulunmamıştır.

Gerek aynı gerek sonraki dönemlerde geleneksel dilbilgisi anlayışıyla yazılmış gramer kitapları ve makalelerde isim-fiillerin ele alındığı görülmektedir. Ancak 1970'li yıllardan sonra çeşitli dilbilimsel kuramların ortaya çıkmasıyla birlikte farklı dilsel incelemeler yapılmaya başlanmıştır. Çağdaş dilbilgisi yöntemlerinden faydalanılarak hazırlanan Özlem Deniz Yılmaz'ın *Türkiye Türkçesinde Eylemsi* (2009) adlı kitabı bu tür çalışmalar arasında yer almaktadır. Eserde, Türkiye Türkçesindeki eylemsi şekilleri, çağdaş işlevsel dilbilgisi anlayışından yararlanılarak eş zamanlı olarak incelenmiştir. Eylemsilerin işlevsel amaç ve anlamsal kuruluşunun incelendiği bu çalışmada -DXK, -AcAK, -AsI ekleri

isimsi-sıfatsı şekiller olarak nitelendirilmiş, bunların biçim bilgisel, anlamsal ve sözdizimsel alanda isim ve sıfat gibi iki işlevi yerine getirdiğine dikkat çekilmiştir.

1970 sonrası temel kaynak olarak değerlendirebileceğimiz Türkiye dışındaki araştırmacılar tarafından hazırlanan Jaklin Kornfilt (1997) *Turkish*, Aslı Göksel ve Celia Kerslake (2005) *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Aslı Göksel ve Celia Kerslake (2011) *Turkish: An Essential Grammar* adlı dilbilgisi kitapları bu çalışmanın konusuna geleneksel anlayıştan uzak, farklı bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır.

Kornfilt'te (1997) ad yancümleleri (noun clauses) öncelikle, ayrıntıya inilmeden *İşaretleme ve Konum (Marking and Position of Noun Clauses)* başlığı altında dilbilgisel ilişkiler ve tematik roller bakımından değerlendirilmiş, ad yancümlelerinin de isimler gibi sözdizimsel dilimlerde özne ve nesne konumlarında kullanıldığı örneklerle gösterilmiştir. Ardından ad yancümleleri; *türleri, dolaylı düz tümceleri işaretleme, dolaylı soruları işaretleme, dolaylı buyrum işaretleme* bakımından incelenmiştir. Ayrıca isim yancümlelerini olgusal ve devinimsel olarak iki türe ayıran yazarın $-(y)Xş$ ve $-(y)AcAK$ eklerinden isim yancümleleri başlığı altında bahsetmemesi dikkat çekicidir.

Göksel ve Kerslake'te (2005) ad yancümleleri *bitimli ve bitimsiz (finite and non-finite noun clauses)* olmak üzere iki gruba ayrılmış, bitimsiz isim yancümleleri $-mAK$ ile oluşturulan yancümleler, $-mA$ ile oluşturulan yancümleler, $-D(X)K$ veya $-(y)AcAk$ ile oluşturulan yancümleler, $-(y)Xş$ ile oluşturulan yancümleler, $-mA$, $-D(X)K/-(y)AcAK$ ve $-(y)Xş$ 'in örtüşen kullanımları, *iyelikle işaretlenmiş $-mA$ ya da $-D(X)K/-(y)AcAK$ 'lı yancümlelerin öznelerinde ilgi işaretleme çıkarımı (omission of genitive marking)*, *bitimsiz isim yancümlelerinde ol- yardımcı fiilinin kullanımı* bakımından incelenmiştir. Çalışmada, $-D(X)K$ ve $-(y)AcAK$ ekleri bir ismi niteleyerek sıfat-fiil özelliği taşımalarının yanında herhangi bir ismi nitelemeden doğrudan temel cümlelerin yüklemine bağlanma özelliği göstermeleri de dikkate alınarak isim-fiil eki olarak değerlendirilmiştir.

Göksel ve Kerslake (2011), aynı yazarların 2005'teki gramerlerinin genişletilmiş biçimi olup eserde ad yancümlelerinin temel cümle içerisindeki işlevleri üzerinde durulmuştur.

Yakın zamanda Türkiye'deki araştırmacılar tarafından dilbilim kuramlarının ilke ve bulgularından yararlanılarak hazırlanan Eser Erguvanlı Taylan (2015) *The Phonology and Morphology of Turkish*, Turgay Sebzecioğlu (2016)

Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi adlı eserlerde de bu çalışmanın konusuyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Erguvanlı Taylan (2015), *Yancümlelerde Fiil Morfolojisi (Verbal Morphology in Subordinate Clause)* başlığı altında $-D(X)K$, $-(y)AcAK$, $-mA$, $-mAK$, $-(y)Xş$ eklerini *adlaştırmacı ekler* olarak nitelemiş, bu adlaştırma eklerinin cümlede tümleç (*özne, dolaysız nesne, eğik tümleç*) ya da yüklem işlevindeki yancümlelerde bulunduğunu belirtmiş ve fazla ayrıntıya inmeden bu eklerin zamansal özelliklerine değinmiştir. Sebzecioğlu (2016), derin yapıda bağımsız olarak bulunan bir cümlemin kavramlaştırma ve durumlaştırma gibi nedenlerden dolayı ad öbeğine yaklaşmasını adlaştırma olarak tanımlamış; $-mAK$, $-mA$, $-(y)Xş$, $-DXK$, $-(y)AcAK$ eklerinden başka $-(y)Xp \dots -mA + -DXK/-(y)AcAK$ gibi yapıları da adlaştırma yapıları kabul etmiştir.

Bunların dışında doğrudan isim-fiillerle kurulan bağımlı cümle yapılarını işlevsel veya yapısal yaklaşımla ele alan başlıca makalelerden bazıları şunlardır: Éva Ágnes Csató (1990) *Non-finite verbal constructions in Turkish* ve (2010) *Two types of complement clauses in Turkish*, Marcel Erdal (1998) *On the Verbal Noun in -(y)Iş*, Lars Johanson (1975) *Fiilimsi Önergelerin Görevleri Üzerine* ve (2013) *Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses*.

Türkçede bağımlı cümle yapılarını işlevsel yaklaşımla ele alan çalışmalardan bir diğeri de Hatice Coşkun'un hazırladığı *Komplementsätze im Türkischen* (2012) başlıklı doktora tezidir. Coşkun, çalışmasında $-mAK$, $-mA$, $-(y)Xş$, $-DXK$, $-(y)AcAK$ yapılarının yanı sıra bitimsizleştiricilerle kurulan bağımlı cümleleri (ör.: Herkes bir şeyler yapıp getirsin diye konuşmuştuk.) ve bitimli cümle kuruluşundaki (ör.: Onlar seni Almanya'ya gitti sanıyor.) ad işlevli bağımlı cümle yapılarını incelemiştir.

Bu eserlerden başka Türkçede bağımlı cümle yapıları üzerine dilbilim kuram ve yöntemlerinden faydalanılarak yapılmış sözdizim çalışmaları da vardır. Bunlara örnek olarak Fatma Erkma Akerson ve Şeyda Ozil'in (2015) *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler* adlı kitabı verilebilir. Erkman Akerson ve Ozil çalışması Türkçede niteleme işlevli yancümleleri biçim bilgisel, sözdizimsel ve kullanımsal yönden incelemiştir. Söz konusu çalışmada çoğunlukla işlevsel dilbilgisi anlayışını esas alan araştırmacılar biçim bilgisel düzlemde geleneksel dilbilgisinden, sözdizimsel düzlemde genellikle yapısalcı akım ve bağımsal dilbilgisi yöntemlerinden yararlanmışlardır. Eserde niteleme işlevli yancümleler

sözdizimsel özellikleri, temel cümle içindeki konumları, ortaç seçimi, kullanım alanları, görünüş-zaman ve kipsel özellikleri bakımından da değerlendirilmiştir.

Türkçede bağımlı cümle yapılarını ele alan bir diğer kapsamlı çalışma Duygu Özge Gürkan'ın (2016) *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler* başlıklı eseridir. Gürkan, modern dilbilim kuramlarından yararlanarak hazırladığı bu çalışmada Türkçede zarf-fiil ekli ve bitimli cümle yapısındaki belirteç işlevli bağımlı cümleleri; üst cümleye bağlanma yöntemleri, tipolojik ve sözdizimsel özellikleri (sözcük dizilişi, temel cümleye göre sözdizimsel konumu, uyum özellikleri vb.), üst cümleyle arasındaki zaman ilişkisi bakımından ele almıştır. Türkçede niteleme ve belirteç işlevli bağımlı cümle yapılarını dilbilim kuram ve yöntemlerinden hareketle geniş kapsamlı ve ayrıntılı olarak ele alan bu iki kitap pek çok incelemeye model olabilecek niteliktedir.

Ayrıca Türkiye Türkçesi dışında kalan Türk dillerindeki isim-fiil yapıları üzerine yapılmış bazı tez ve makale çalışmaları şunlardır: Fatma Şahan (2002) *Nominal Clauses in Kazan Tatar*, İ. Ahmet Aydemir (2017) *Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri*, Monika Rind-Pawłowski (2017) *Nebensatzbildung im Dzungar-Tuwinischen*, Cuma Bolat (2018) *Kırgızcada İsim-Fiil Cümleleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*, Eylem Kubilay (2018) *Kumukçada Yan Cümle Tipolojisi*, Buğra Oğuzhan Uluyüz (2019) *Standart Türkçe ve Standart Çuvaşçada Ad Yancümleleri*.

VI Bölümler

Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve sınırlılıklarıyla ilgili bilgi verilmiş, yurtiçi ve yurtdışında isim-fiiller konusuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan söz edilmiş ve çalışmanın bölümleri tanıtılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde mastar, isim-fiil, adlaştırma terimleri ile sözlüksel adlaştırma ve sözdizimsel adlaştırma sonucu oluşturulan yapıların ayırt edilmesinde ne tür ölçütler kullanıldığından bahsedilmiştir. Aynı bölümde ad işlevli bağımlı cümleler sözdizimsel özellikleri ve işlevlerinin yanı sıra tipolojik bakımdan da ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise isim-fiil ekleri ve bu eklerin zarf-fiil ve olumsuzluk ekiyle birleşmesiyle oluşan öbek yapılarla kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin üst/temel cümleye bağlanma yöntemleri biçim bilgisel yönden incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise ad işlevli bağımlı cümlelerin sözdizimsel bakımdan betimlemesi yapılmıştır. Bu bölümde ad işlevli bağımlı cümlelerin sözcük dizilişi, temel cümleye göre sözdizimsel konumları, uyum ve denetleme bakımından ne tür özellikler gösterdiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ad işlevli bağımlı cümleler temel cümle ile aralarında gösterdikleri anlamsal bağılılık bakımından incelenmiş ve olgusal, devinimsel, potansiyel ve soru türündeki ad işlevli bağımlı cümle yapıları değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde bu çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünden sonra bu çalışmada kullanılan terimlerin Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe karşılıkları tablo hâlinde verilmiştir.

Kaynaklar bölümünde ise çalışmada kullanılan kaynaklar ve konuyla ilgili okunan diğer çalışmalara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEMEL KAVRAMLAR

1.1 Mastar (Eylemlilik)-İsim-Fiil-Adlaştırma Terimleri

Bu bölümde, ad işlevli bağımlı cümle yapılarına geçmeden önce konuyla ilgili temel kavramlar ve terimler hakkında geleneksel gramerlerin ve dilbilimcilerin bakış açıları belirtilmiş ve çalışmamızda bu kavramlar için hangi terimlerin kullanılacağı tespit edilmiştir. Türkiye’de yazılmış olan temel dilbilgisi ve sözdizimi kitaplarında, aynı dilbilgisel kavram için *mastar*, *eylemlilik*, *fiilin isimcil sigası*, *fiil ismi*, *isim-fiil*, *ad-fiil*, *adeylem*⁴ gibi farklı terimlerin kullanıldığı fakat bu terimlerin hemen hemen benzer şekilde tanımlandıkları görülmektedir. Bu tanımların ortak noktası bahsedilen yapıların eylem çekimine girmemeleri; bir hareket, iş, oluş ve kılışın adı olup kişi-zaman bildirmemeleri ve isimlerle benzer özellikler taşımalarıdır. Fakat bu görüşlerin aksine “Bu yılki beklentimiz, görüşmelerin önceki yıllardakine benzememesi.” örneğinde iyelik ekli *benzememesi* biçimi, kişi işaretlemektedir ve fiillere eklenebilen olumsuzluk eki -*mA*’yı almıştır. Yine aynı şekilde “Ama daha ilk sayfada karımın ve benim yüzlerimizin içten bir gülüşle aydınlandığını çok iyi hatırlıyorum.” örneğinde *aydınlandığını* biçimi, hem kişi işaretlemekte hem de aydınlanma eyleminin geçmişte gerçekleştiğini ifade ederek zaman anlamı taşımaktadır. Literatürde çoğunlukla -*mA*K ve -*mA* eki için kullanılan *mastar (infinitive)* ve *hafifletilmiş mastar (short infinitive)* terimlerinden söz etmek gerekir. Mastar genel geçer anlamıyla bir fiilin zaman ve uyum eki almayan, çekimsiz biçimidir. *Mastar* ya da diğer adıyla *eylemlilik* teriminin literatürdeki gramer çalışmaları ve terim sözlüklerindeki kullanımı incelendiğinde birtakım tutarsızlıklar dikkati çeker. Bu tutarsızlıkların öncelikli sebebi, Osmanlı Devleti’nde eğitim dilinin Arapça olmasının çok sayıda Arapça gramerin yazılmasına yol açması ve bunun sonucunda da Türkçe gramer kitaplarında Arap grameri anlayışı izlerinin görülmesidir. XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk yarısına kadar yazılan gramerlerde Arap gramerinin etkisiyle *mastar* terimi hem fiil köklerinin şahıs ve zaman eki almamış olumlu ve

⁴ *Eylemlilik* (Yılmaz, 2009: 53; Üstünoğlu, 2014: 74; Atabay, 2003: 111; Hatiboğlu, 1972: 103); *fiilin isimcil sigası* (Deny, 1941: 421); *fiil ismi* (Ergin, 2004: 185); *isim-fiil* (Karahana, 2012: 55); *ad fiil* (Banguoğlu, 2011: 420; Korkmaz, 2009: 864); *adeylem* (Gencan, 2007: 432).

olumsuz biçimlerini gösteren *-mAK* eki yerine hem de sözlüksel ve sözdizimsel düzlemde *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş* isim-fiil ekleri için kullanılmıştır.⁵ 1940 sonrası yazılan gramerlerde ise daha *-mAK* eki için *mastar* ya da *eylemlilik*, *-mA* eki için ise *hafif mastar* terimi tercih edilmiştir.⁶ Terim sözlüklerinde *mastar/eylemlilik* terimi hemen hemen benzer biçimde tanımlanmış ancak kimi çalışmalarda *mastar* ekleri olarak *-mAK*'ın yanı sıra *-mA* ve *-(y)Xş* ekleri de *mastar/eylemlilik* eki olarak kabul edilmiştir.⁷ Bu çalışmada, biçim bilgisi düzleminde eylem kök /gövdelerinin zaman-uyum göstermeyen olumlu-olumsuz biçimlerindeki *-mAK* eki için *mastar* terimi kullanılacaktır. Ayrıca burada, *adeylem* ve *adlaştırma* terimleri arasındaki farklılıktan da bahsetmek gerekir. *Adeylem* terimi yalnızca *-mAk*, *-mA* ve *-(y)Xş* eki alan yapıları ifade ederken *adlaştırma* terimi kelime ya da kelime gruplarının ad işlevine yönelik bir işlemi ve bu işlem sonucunda oluşan sözlüksel ve sözdizimsel yapıları anlatmak için kullanılır.⁸ Kısacası *adeylem* biçim bilgisel, *adlaştırma* ise işlevsel bir terimdir. Bu çalışmada biçim bilgisi düzleminde *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-AcAK* eklerinden bahsederken *isim-fiil*, sözdizimi düzleminde *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* ekleriyle oluşturulmuş bağımlı cümle yapılarından bahsederken *adlaştırma* terimi kullanılmıştır.

Ad işlevli bağımlı cümlelerin sözdizimsel özelliklerinin ayrıntılı incelemesine geçmeden önce literatürde sözdizimsel adlaştırmalarla kurulan yapıların ad öbeği mi yoksa ad cümlesi mi olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair görüşlere yer verilecektir.

Türkiye'deki geleneksel dilbilgisi kitaplarının büyük bir kısmının sözdizimi bölümünde isim-fiil temelli kuruluşlar, kelime grubu olarak kabul edilmiş ve bu yapıların adlandırılmasında *isim-fiil grubu*, *fiil grubu*, *eylem grubu*, *fiil ismi öbekleri*, *isim-fiil öbeği*, *mastar grubu*⁹ vb. farklı terimler tercih edilmiştir. Araştırmacılar her ne kadar farklı terim kullanmış olsalar da bu yapıların eylemlere *-mAK*, *-mA* ve *-(y)Xş* eklerinin eklenmesiyle oluştukları, kendisine ait özne, nesne

⁵ Osmanlı Dönemi'nde yazılan gramerlerde *mastar* terimi için kullanılan adlandırmalar: *-mAk (edât-masdar)*, *-mAkllk (tekîdî masdar)*, *tahfîfî masdar (-mA)*, *-(y)Xş (hâsıl-ı masdar)*. Ayrıntılı bilgi için bk. V. Araştırmaların Tarihçesi.

⁶ *Mastar* (Banguoğlu, 2011: 420; Gencan, 2007: 139); *hafif mastar* (Banguoğlu, 2011: 421); *eylemlilik* (Gencan, 2007: 318).

⁷ Tanım ve örnekler için bk. (Korkmaz, 2010: 155), (Hengirmen, 2009: 175), (Koç, 1992: 114).

⁸ Türkçede sözlüksel ve sözdizimsel adlaştırma arasındaki farklılıkların ayrıntılı bir değerlendirmesi için bk. (Uluyüz, 2019: 5-14).

⁹ *İsim-fiil grubu* (Karahan, 2012: 55; Kültürel, 2018: 11; Özkan vd., 2008: 65); *fiil grubu* (Ergin, 2004: 395); *eylem grubu* (Eker, 2011: 432); *fiil ismi öbekleri* (Karaağaç, 2012: 170); *isim-fiil öbeği* (Delice, 2012: 45); *mastar grubu* (Açıkgöz vd., 2005: 63).

ve tümleç gibi ögeler alabildikleri, cümlede veya kelime gruplarında isim görevi üstlendikleri konusunda hem fikirdedirler. Türkiye Türkçesindeki öbek yapıları inceleyen Hürriyet Gökdayı (2018: 80) ise, fiillere eklenen eylemsi eklerinden birini almış bir sözcük ve onun tamamlayıcılarının bir araya gelmesiyle öbek yapıların oluştuğunu ve bu yapıların öbeğin başı olan unsura göre adlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Gökdayı (2018: 121), *evi temizle-* eylem öbeğinin *-mAK* ekini alarak *evi temizlemek* şeklindeki kullanımını ad öbeği olarak kabul eder.

Ad öbekleri ve ad yancümleleri; tamlayan ve iyelik eki olarak uyum özelliği göstermeleri, her iki yapının da temel cümle yüklemi tarafından belirtme durumu eki atanabilmesi, temel cümlede nesne işlevinde kullanılabilmeleri ve her iki yapının da temel cümlede sözdizimsel işlevler üstlenmeleri açısından benzerlik gösterirler (Özsoy vd., 2012: 183-184). Ad öbekleri ve ad yancümleleri arasında bu tür benzerlikler bulunmasına rağmen ad yancümlelerinin ad öbeklerinden farklı olduğunu gösteren pek çok çalışma da yapılmıştır. Aşağıda bu görüşlere örnekler üzerinden yer verilmiştir.

Kennelly (1987: 137-139), sözdizimsel adlaştırma yoluyla kurulan ad yancümleleri ile sözlüksel adlaştırma¹⁰ sonunda türetilen adların birbirinden farklı yapılar olduğunu şu kanıtlara dayandırmaktadır:

1. Fiillerden türetilen sözlüksel adlaştırmalar, nesnelere belirtme durumu eki atayamaz. Ancak fiillerden isim-fiillerle (gerund) yapılmış sözdizimsel adlaştırma kuruluşları nesnelere durum eki atayabilir. “Filmi göster**diğini** duyduk.” örneğinde nesne belirtme durumu eki alırken “*Filmi göster**imi** duyduk.” örneğinde türetilmiş ad (derived nominal), nesnesine belirtme durumu ekini yükleyemez.
2. Sözdizimsel adlaştırmayla kurulan yapılar başka bir sözdizimsel adlaştırma yapısında içe yerleşik olarak yer alabilirken sözlüksel adlaştırma kuruluşları başka bir ad öbeğinin içine yerleşemez: [*Seyirciler [yönetmenin oyuncularını seçtiğini] gördüklerini] söylediler.*/*[*Seyirciler oyuncularını seçimi gözlemi*] söylediler.
3. Nesne-eylem deyimleri (verb-object idioms) sözdizimsel adlaştırmalarda görülebilir: [*Kırk yıldır çile çektiğine*] inanmıyorum./*[*Kırk yıldır çile çekimine*] inanmıyorum.

¹⁰ Kennelly, *sözlüksel adlaştırma* ve *sözdizimsel adlaştırma* yerine *derived nominals* (türetilmiş adlar) ve *gerund* terimini kullanır (1987: 137).

4. Sözdizimsel adlaştırmalar zarflara izin verirken sözlüksel adlaştırmalar sıfatlara izin verir: [*Yavaşça otomobil kullanması*] küçük kıza güven verdi./Bu metinde [*sözcüğün farklı bir kullanımına*] rastladık.

Uzun (2000: 276), Kennelly tarafından daha önce ileri sürülen kanıtlara ek olarak bir kanıt daha ekler:

1. Sözdizimsel adlaştırmalar her zaman özne gerektirirken sözlüksel adlaştırmalar ¹¹ özne gerektirmez: [*adıl/(senin) Makineyi onardığını*] duydum./ [**adıl/*ADIL Makine onarımı*] uzun sürdü.

Kornfilt (2001, 67-70) ise sözdizimsel adlaştırma yapıları ile sözlüksel adlaştırma yapılarının yukarıda sıralanan özelliklerden başka farklılık gösterdiği yönleri aşağıda sıralanan üç ölçüte dayandırmıştır:

1. Çokluk çekimine girebilme. Bu özelliğe göre sözlüksel adlaştırmalar çokluk eki alabilirken sözdizimsel adlaştırmalar çokluk eki alamaz: *Ayşe sınav soruları hakkındaki düşüncelerini Ali'ye anlattı./*Ali [Ayşe'nin sınav sorularını düşünmelerini] istemiyordu.* Ancak burada Kornfilt'in yanlış olduğunu belirtmek gerekir. Eğer sözdizimsel adlaştırma yapılarındaki eylem, bağımlı cümle öznesi tarafından tekrar ediliyorsa sözdizimsel adlaştırma yapıları çokluk eki alarak kendisine bağlı öğeleri yönetebilir. Bu durum -mA ve -(y)Xş isim-fiil ekleriyle kurulan sözdizimsel adlaştırma yapılarında görülür. Söz konusu özellikle ilgili derlemlerden taradığımız şu örnekler sıralanabilir: [*Yıllardır, değilim diye kendimi aldatmalarım*] boşmuş. *Onun elbise fısırtılarını, eğilip kalkışlarını, soluyuşlarını, ıkınma seslerini, [kolunu ve saçlarını kaşınışlarını] işitiyordum. Lakin [yeldirmesini bile takmadan, başına bir örtü bile almadan bahçeye uğrayışlar], [çamaşır asmak bahanesi ile çıplak baldırlarını göstererek ağaçlara tırmanışlar] hep faydasız kalıyordu.*
2. -(y)Xp ekli zarf-fiil yancümleleriyle birleşebilme. Buna göre, sözdizimsel adlaştırmalar -(y)Xp zarf-fiil ekiyle kurulan bağımlı cümle yapılarıyla birleşebilirken sözlüksel adlaştırmalarda bu durum görülmez: [*Polisin arabaları durdurup denetlediğini*] gördük./[*[Polisin arabaları durdurup denetimini] gördük.

¹¹ Uzun, sözlüksel adlaştırma ve sözdizimsel adlaştırma yerine eylemsi ve türemiş adsıl terimini kullanır (2000: 276-277).

3. Edilgenlik çekimine girebilme. Sözdizimsel adlaştırma yapıları çatı eklerinden edilgenlik ekini alabilirken sözlüksel adlaştırma yapıları edilgenlik ekini alamaz: [*Hareketin dondurulması*], *fotoğrafçılıkta bir devrim yarattı./Çocuklar [dondurmaları/*dondurulmaları] yediler.*

Son olarak Özsoy vd. (2012: 184-185), sözdizimsel adlaştırma kuruluşlarının neden ad cümlesi olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair aşağıdaki kanıtları öne sürmektedirler:

1. Eylemsel çatı eklerinden edilgen çatı eki ve olumsuzluk eki -mA eylemlere eklenebilir: [*Yönetmenin filminde oynatacağı oyuncuyu seçmemesi*] *yapımcıları kızdırdı./*[Yönetmenin filminde oynatacağı oyuncuyu seçmemi] yapımcıları kızdırdı.*
2. Eylemler zaman belirteciyle nitelenebilirken bir ad zaman belirteci ile nitelenemez: [*Yönetmenin dün oyuncuyu seçmesi*] *yapımcıları şaşırttı./[Yönetmenin *dün oyuncuyu seçimi] yapımcıları şaşırttı.*

Yukarıda sıralanan görüşler değerlendirildiğinde, sözdizimsel adlaştırmalar ve sözlüksel adlaştırmalar uyum işaretleyicisi taşıma; cümlede özne, nesne, tümleç gibi aynı işlevlerde kullanılma yönünden benzer özellikler sergileseler de pek çok açıdan farklı özellik taşıdıkları görülür. Bu sebeple sözdizimsel adlaştırmacılarla işaretlenen yapılar eylemsel özelliklerini tam anlamıyla kaybetmedikleri için ad öbeği yerine ad cümlesi olarak değerlendirilebilirler.

1.2 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Temel Cümle İçerisindeki Sözdizimsel Özellikleri ve İşlevleri

Ad yancümleleri, bir cümle içerisinde ad işlevi gören yani cümlede belli bir ögesi (özne, nesne, tümleç) işlevinde kullanılan bağımlı cümlelerdir ve bu cümleler bitimli veya bitimsiz olarak üst/temel cümleye bağlanırlar.

“... morfemlerce kurulan ad işlevli yan cümlelerin yapısal ve morfolojik özelliklerinin yanı sıra farklı sözdizimsel, semantik, görünüşsel-zamansal işlevleri de vardır.” (Aydemir, 2017: 186). Buradan hareketle ad işlevli yancümlelerin Türkçe sözdiziminde temel cümleler kadar önem taşıdığı söylenebilir.

Türkiye Türkçesinde belli biçim bilgisel birimler aracılığıyla kurulan ad işlevli yancümleler, altasıralama yöntemiyle bir üst/temel cümleye hiyerarşik olarak bağlanırlar ve bu yöntem sayesinde üst/temel cümleyle bütünleşerek bağlı oldukları cümlede birtakım sözdizimsel işlevler üstlenirler. Bu bakımdan ad yancümlelerinin üst/temel cümle içinde en tipik sözdizimsel özelliğinin

altasıralama olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu özellik aşağıda detaylı şekilde ele alınmıştır.

1.2.1 Altasıralama

Dilbilimsel bir terim olan cümle bağlama, iki cümlelerin birbiriyle birleşimi yani iki cümlelerin birbirine bağlanması anlamına gelmektedir (Gast ve Diessel, 2012: 4). Geleneksel yaklaşımda cümle bağlama stratejileri, *altasıralama* ve *sıralama* olmak üzere iki temel türe ayrılmıştır (Cristofaro, 2003: 15). Geleneksel anlayışa göre sözdiziminde, cümlelerin “hiyerarşik bağlantısı” *altasıralama* (subordination), cümlelerin “hiyerarşik olmayan bağlantısı” *sıralama* (coordination) olarak adlandırılmıştır (Blühdorn, 2008: 61). Cümle bağlama kavramını “cümleler arasındaki bağımlılık veya birleşme ilişkisi” şeklinde kabul eden Lehmann’a (1988: 182-183) göre altasıralama cümle bağlamanın bir türü olarak düşünüldüğünde altasıralı bir cümle, üst cümleyle bir birleşim veya bağımlılık ilişkisi taşıyabilir ve altasıralı cümle, bir bütün olarak ya üst cümleye ya da üst cümlelerin bir ögesine bağlanabilir.

Thompson vd. (2007: 238) ise altasıralı cümleyle temel cümle arasındaki bağlantıyı bir *süreç* (continuum) olarak görür. Bu sürecin sonunda olduğu kabul edilen altasıralı cümleler dilbilgisel bakımdan başka bir cümleye ya da başka bir cümlede yer alan bir ögeye bağlıdır. Altasıralı bu cümleler işlevsel açıdan üç gruba ayrılabilir:

1. Ad öbeği (noun phrase) gibi işlev gören ad yancümleleri (complement clauses),
2. İsimlerin niteleyicisi gibi işlev gören niteleme yancümleleri (relative clauses),
3. Eylem öbeğinin ya da cümlelerin tamamının niteleyicisi gibi işlev gören belirteç yancümleleri (adverbial clauses).

Bu anlayışa göre altasıralı ad işlevli yancümleler; temel cümlelerin bir ögesi yani eyleyeni iken niteleme işlevli yancümleler, temel cümledeki bir ismin niteleyicisi; belirteç işlevli yancümleler ise temel cümle yüklemine ya da cümlelerin tamamının niteleyicisi olarak işlev görür. Burada bahsedilen altasıralı cümle yapılarıyla ilgili aşağıda bazı örneklerle yer verilmiştir.

Elda [o gün İstanbul’a geleceğimi] biliyordu.

Otobüsümün geciktiği bir sabah [Balıkesir otogarında ağlayan adamı] anımsıyorum birden.

Dar koridorda [kompartımanların numaralarına baka baka] ilerlediler.

Sözdizimsel açıdan bakıldığında Türkçede ad işlevli, niteleme işlevli ve belirteç işlevli üç tür altasıralamadan söz edilebilir (Aydemir, 2020: 22-30; Göksel ve Kerslake, 2005: 352-418). Türkçede altasıralı cümleler yapısal olarak iki temel türde görülür: *bitimli altasıralı cümleler* ve *bitimsiz altasıralı cümleler*.¹² Bitimli altasıralı cümlelerin yüklemi eylemcil veya adcıdır ve ana cümlenin yüklemi gibi çekimlenir, bitimsiz altasıralı cümlelerin yüklemi ise eylemcidir ve tipik bağımlılaştırıcı morfolojik birliklerce işaretlenir (Kerslake, 2007: 231; Göksel ve Kerslake, 2005: 123-124). “Çocuğun başına kötü bir şey geldi sandım.” örneğinde altasıralı cümlenin yüklemi bitimlidir ve doğrudan temel cümleye altasıralı olarak bağlanmıştır. “Ben babamın seyahate falan çıktığını sandım.” örneğinde ise yüklemi bitimsiz olan bir cümle temel cümleye altasıralı olarak bağlanmıştır.

Bitimsizleştiricilerin yani isim-fiil eklerinin yanı sıra farklı biçimlerde de kodlanabilen ve hiyerarşik olarak üst ya da temel cümleye bağlı altasıralı ad yancümlelerinin karakteristik özelliği ögeleştirmedir.¹³ Buna göre ad yancümleleri, sözdizimsel açıdan bağlı oldukları üst ya da temel cümlenin bir ögesini (özne, nesne, tümleç vb.) oluştururlar.

1.2.2 Sözdizimsel İşlevleri

İsim-fiil ekleriyle kurulan ad yancümleleri, bağlı oldukları üst/temel cümlede belirli sözdizimsel işlevler üstlenirler. Ad işlevli bağımlı cümleler sözdiziminde özne, yükleme durum ekiyle işaretlenmiş dolaysız nesne, yönelme durum ekiyle işaretlenmiş dolaylı nesne ya da bulunma, ayrılma, vasıta durum ekleri ya da edatlarla işaretlenmiş dolaylı tümleçler (oblique object) olabilirler (Johanson, 2013: 75). Ayrıca ad işlevli bağımlı cümlelerin ekfiille birlikte yüklem olarak kullanıldığını da belirtmek gerekir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin bu işlevleri aşağıda derlemler üzerinden örneklendirilmiştir:

¹² Altasıralı cümlelerin yapısal açıdan sınıflandırmasıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Aydemir (2020).

¹³ Aydemir, Çağdaş Türk dillerinde sözdizimsel düzlemde ad işlevli altasıralamanın değişik biçimlerde kodlandığını belirtir (2020: 29-30):

i.Bitimsizleştiriciler:

Ali'nin geldiğini biliyorum.

i.Altasıralayıcılar:

Ali ne zaman gelecek diye sordu.

ii.Kopya bağlayıcılar:

Anladım ki bu iş olmaz.

iii.Kipsel işaretleyiciler:

Okula gitsin istemiyor.

1.2.2.1 Özne

Ad işlevli bağımlı cümleler sözdizimsel olarak bağılı oldukları üst/temel cümlelerin öznesi olarak işlev görürler. Özne işlevinde kullanılan bu ad yancümleleri, üst/temel cümleye doğrudan ya da iyelik eki alarak bağlanırlar; -*mAK*, -*mA*, -(y)*Xş*, -*DXK*, -(y)*AcAK* ekleri ve bu eklerin -(y)*Xp* zarf-fiil ekiyle öbeleşerek kurduğu ad yancümleleri bağılı oldukları üst/temel cümlelerin öznesi konumundadırlar:

[Satranç tahtası üzerindeki piyonları suçlamak] kimseye bir şey kazandırmaz.

Zira [karısı ile çocuğunu İstanbul'a, yanına aldırması] mesele olmayacaktı.

[27. Yaz Olimpiyat Oyunları'na katılacak ülkelerin Avusturalya'ya gelişleri] yoğunlaştı.

[Organize kapitalizmin 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da başladığı] söylenebilir.

[Şu Eyüp İskelesi'nde bir gün Hodi'yi anımsayacağım] aklımdan bile geçmezdi doğrusu.

1.2.2.2 Nesne

Ad işlevli bağımlı cümleler, belirtme durumu eki alarak yüklemi geçişli fiil olan üst/temel cümlede nesne işlevinde kullanılabilir:

[İçimizdeki hüznü köpüklü dalgalarla avutmayı] unuttuk.

[Hayata pembe gözlüklerle bakmamı] önermişsin.

Kollarıyla sıkı sıkıya onun vücuduna sarılırken, gözleriyle de [ufak bir ahtapotun kumların üzerinde, hızla enginlere doğru kaçışını] seyrediyordu.

Sen [şimdiye kadar bir katilin Çukurova'da böylesine arandığını] gördün mü?

Latife, [Ayaspaşa'daki eve ziyaretine gelen Jale Tulga'nın Ankara'ya gideceğini] öğrendi.

Ayrıca, incelediğimiz derlemlerde üst/temel cümle yüklemine *iste-* fiili olduğu durumlarda nesne olarak -*mAK* ekiyle kurulan ad yancümlelerinin yalın durumda yaygın şekilde kullanıldığı görülmüştür. Ancak, bunun yanı sıra genellikle günlük konuşma dilinde *iste-* fiilinin -*mAK* ekinin üzerine gelen belirtme durumu ekli biçimleri nesne olarak aldığı kullanımlar da vardır:

Bazı pazarcılar [tezgâh demirlerini zabıtalara fırlatmak] istedi.

Süreyya, [yalıdan ayrılıp kışın eski eve dönmeyi] istemiyor, tersine, mevsim gelip çatınca da burada kalmayı öneriyordu.

1.2.2.3 Dolaylı Tümleç

Ad işlevli bağımlı cümleler yönelme, bulunma ve ayrılma durum eklerini alarak bağılı oldukları üst/temel cümlelerin dolaylı tümleci işlevinde kullanılabilirler:

[Bir gün bunu kanıtlayacağ~~ı~~ma] inanıyorum.

Biz [o hüzünden kurtulduğ~~u~~muza], [onu geçmişte bıraktığ~~ı~~muza] seviniriz aslında.

Komutan [görevini yapmamakta] diretiyordu.

[Mallarına daha fazla zarar vermenden] korkuyorlardı.

1.2.2.4 Yüklem

Ad işlevli bağımlı cümleler, ekfiil olarak yüklem işlevinde kullanılabilirler:

En kolay yollardan biri [içkisini onun üzerine dökmek]tir.

En ziyade içime dokunan şey, [Munise'ye çok benzemesi]ydi.

O hâlde, hastanın yorumu kabullenışı bir içgörü değil, [yapılan yorumun kendisini benimseyiş]tir.

Aşağıdaki örneklerde ise ekfiili düşmüş ad işlevli bağımlı cümlelerin yalın durumda ve iyelik ekleriyle birlikte yüklem işlevinde kullanıldığı görülmektedir:

İmece Evi'nin bir diğer misyonu da [edindikleri bilgi ve deneyimleri başkalarına aktarmak].

Benim misyonum [Türk halkının evrensel kültürle kucaklaşması].

Ama önemli olan, [bu kez neler yapacağı].

1.3 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Tipolojisi

Tipoloji, hem dilbilimde hem de dilbilim dışındaki alanlarda farklı kullanımları olan bir terimdir. Genelde biyoloji gibi dilbilim dışındaki alanlarda, incelenen bir olgunun özellikle yapısal türlere ayrılması anlamına gelen “taksonomi” veya “sınıflandırma” sözcükleriyle eş anlamlı olarak kullanılan bu terim dilbilimde “diller arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin sınıflandırılması” şeklinde tanımlanır (Croft, 2003: 1; Velupillai, 2012: 15). Bu çalışmada tipoloji sözcüğü dillerin farklılıklar ve benzerlikler bakımından sınıflandırılması anlamında dilbilimsel bir terim olarak kullanılacaktır. Dolayısıyla dillerin sınıflandırılmasında nasıl bir rol oynadığının anlaşılması için aşağıda dilbilimsel tipoloji özelliklerine değinilecektir.

Dil tipolojisi, dünya dillerini benzer ve farklı yapısal özelliklerine göre sınıflandırmak için diller arası ortaklıklardan hareketle dil gruplarının ve ailelerinin genel karakteristiğini ortaya koymaya çalışır ve dillerin birbirlerine hangi yönden benzerlik gösterdiğini, birbirlerinden ne tür yollarla, nasıl ayrıldığını açıklar (Uzun, 2013: 23). Ayrıca Rijkhoff'un (2007: 1) da belirttiği gibi tipoloji, diller arasındaki dilbilgisel fenomenlerin sıklığı ve dağılımıyla da ilgilenir, farklılaşmanın nerede bittiğini ortaya koyar ve bazı yapıların mantıken mümkün olmasına rağmen neden görülmediğini araştırır (Örneğin hiçbir dilde ad öbeğinde temel sıralamanın sayı-sıfat-gösterici-isim şeklinde olmaması gibi: *iki küçük bu kızlar*). Uzun (2013) ve Rijkhoff'un (2007) açıklamalarından da anlaşıldığı üzere dilbilimsel tipolojinin temel amacı; dünya dillerinin sınıflandırılmasında kullanılan farklılık ve benzerlik ölçütlerinin neler olduğu, bu farklılık ve benzerliklerin nedenlerini incelemektir.

Yukarıda, dil tipolojisinin dilleri benzer ve farklı yapısal özelliklere göre sınıflandırırken diller arası ortaklıklardan, yani dil evrenselliklerinden, faydalandığı belirtilmişti. Dil evrensellikleri, dünya dillerindeki benzer özellikleri araştırmakla ilgilenirken dil tipolojisi dilleri sınıflandırmak için diller arasındaki farklılıkları belirlemeye çalışır. Bu durum, iki konunun birbirine karşıt gibi görünmesine neden olur ancak uygulamada her iki çalışma paralel şekilde ilerler. Dil evrensellikleri çalışan uzmanlar çok sayıda dili temel alma bakış açısından hareketle dil tipolojisi çalışmaları yapmışlardır. Dil evrensellikleri insan dilindeki çeşitlenmenin sınırlarını belirlemeyi amaçlar ve tipoloji çalışmaları da doğrudan bu çeşitlenmeyle ilgilenir. Görüldüğü gibi her iki çalışma da diller arasındaki çeşitlenmeyi inceleme noktasında birleşir. Bu iki çalışma arasındaki tek fark, dil evrenselliklerinin öncelikle bu çeşitlenmenin sınırlarıyla; tipolojinin ise doğrudan doğruya olası çeşitlenmeyle ilgilenmesidir (Comrie, 2017: 57-58).¹⁴

Sözdizimi, dil tipolojisi ve dil evrensellikleri çalışmalarında önemli bir yer tutar. Tezimiz her ne kadar başlı başına bir tipoloji çalışması olmasa da bu bölümde Türkçe ad yancümlelerinin sözdizimsel açıdan gösterdiği tipolojik özelliklere

¹⁴ Comrie'nin *Language Universals and Linguistic Typology* adlı eserinin ilk baskısı 1989 yılında yapılmıştır.

kısaca değinilecektir. Burada günümüze kadar yapılmış sözdizimsel tipoloji çalışmaları ve WALS¹⁵ verilerinden yararlanılacaktır.

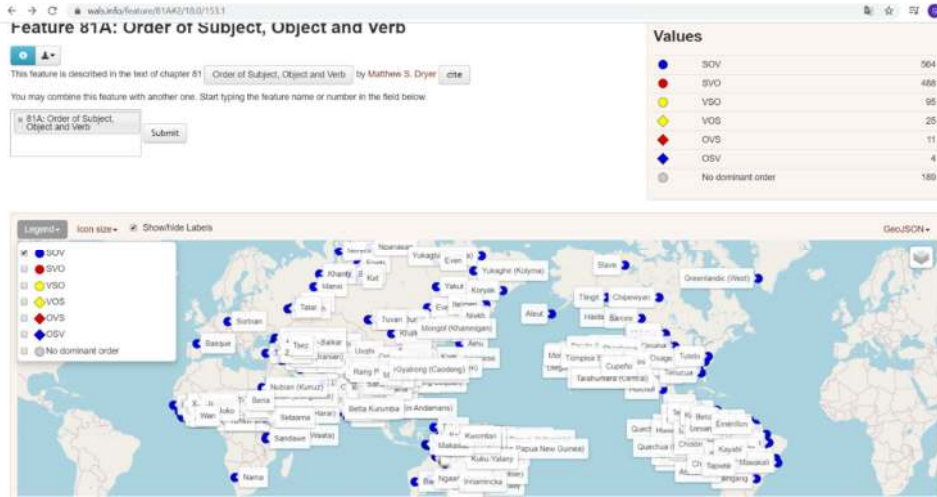
Greenberg (1966: 73-113), dilbilimsel tipoloji alanında büyük yankı uyandıran çalışmasında dilleri sözcük dizilişinden hareketle sınıflandırmıştır. Greenberg'e göre dillerde özne, nesne ve yüklem konumu bakımından altı olası diziliş vardır ve bu altı dizilişten sadece ÖYN, ÖNY, YÖN dizilişleri yaygın olarak görülür. Greenberg bu çalışmasında Türkçeyi sözcük dizilişi bakımından ÖNY dil grubuna dâhil etmiştir.

Dryer (1992: 81-138) ise 625 dilde 24 farklı dilsel birim çifti ve nesne-yüklem dizilişi arasındaki bağıntıyı incelediği çalışmasında elde ettiği verilerden hareketle *Dallanma Yönü Kuramını* (Branching Direction Theory) geliştirmiştir. Bu kurama göre diller, öbekli ulamların öbekli olmayan ulamları takip ettiği sağa dallanan (right-branching) diller ve öbekli ulamların öbekli olmayan ulamlardan önce geldiği sola dallanan (left-branching) diller olarak sınıflandırılabilir. Dryer çalışmasında Türkçeyi sola dallanan ve N-Y dillerinde görülen sözcük dizilişi bağıntısına sahip diller arasında göstermiştir.

WALS'in 81A numaralı *Order of Subject, Object and Verb*¹⁶ (Özne, Nesne ve Yüklem Dizilişi) başlıklı bölümü dillerdeki sözcük dizilişi (word order) ile ilgilidir. Buna göre ÖNY, ÖYN, YÖN, YNÖ, NYÖ, NÖY dizilişine sahip diller olduğu gibi baskın bir sözcük dizilişi olmayan diller de vardır. Bu sınıflandırmada Türkçe, Lewish'in *Turkish Grammar* (1967) ve Erguvanlı Taylan'ın *The Function of Word Order in Turkish Grammar* (1984) adlı çalışmaları kaynak gösterilerek ÖNY dizilişine sahip diller grubuna dâhil edilmiştir. Aşağıda WALS'ten alınan haritada dünya dillerinin sözcük dizilişi gösterilmektedir:

¹⁵ Kısaca WALS olarak bilinen Dil Yapılarının Dünya Atlası (The World Atlas of Language Structures) adlı veri tabanı, 2005'te M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil ve B. Comrie editörlüğünde ve beraberinde bir CD ile Oxford Üniversitesi yayını olarak basılan bir kitaptır. Çalışmanın ilk çevrimiçi versiyonu 2008 yılında basılmıştır. Max Planck Institute for the Science of Human History'nin ayrı bir yayını olan WALS Online ise 2013 yılında M. S. Dryer ve M. Haspelmath editörlüğünde yayımlanmıştır. Bu veri tabanı 2676 dilin 192 yapısal özelliği hangi değerlerle gösterdiğini coğrafi dağılımlarıyla birlikte verir ve dilleri ses bilgisi, biçim bilgisi, sözcük dizilişi, adıl ulamlar, eylemcil ulamlar gibi on bir temel alanda gösterdikleri özellikleri açısından değerlendirir (<https://wals.info/chapter/s1> (18.06.2021)). WALS ile ilgili detaylı bilgi için bk. Uzun (2012a, 2012b).

¹⁶ (<https://wals.info/feature/81A#2/> Erişim tar.:18.06.2021)

Şekil 1.1. Özne, nesne, yüklem dizilişi

İncelediğimiz derlemlerden hareketle Türkçe ad yancümlelerinin sözcük dizilişi bakımından genellikle temel cümlelerle benzer özellikler sergilediği söylenebilir. Ancak ad yancümleleri bazen edimsel sebeplerden dolayı farklı dizilişler gösterebilirler.¹⁷

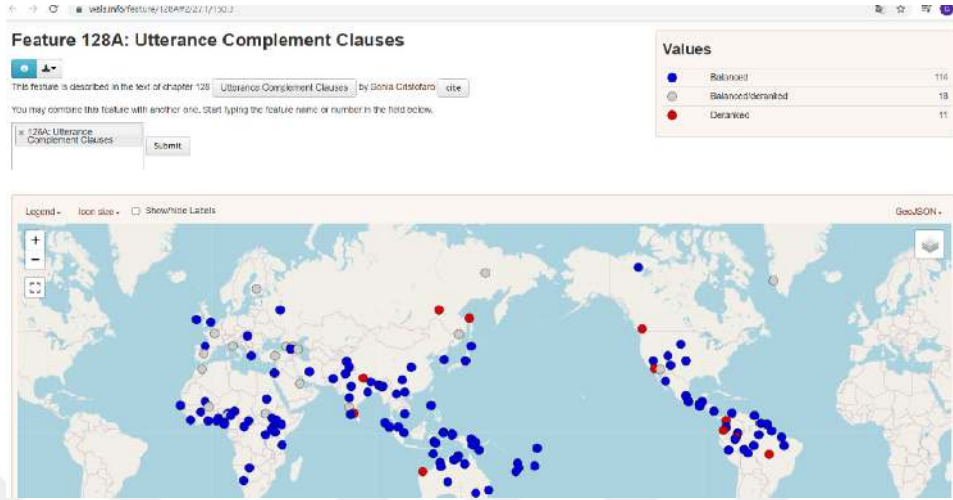
Türkçenin bir diğer tipolojik özelliği ise “bağımlı cümle sözdizimi”dir. Türkçe kendine özgü bitimsizleştirme yöntemiyle cümleleri bağımlılaştırırken yüklem çekirdeklerine yüklemleştirici ve özne temsilcisi işlevi gören fakat temel cümle yüklemlerinden farklı bir görünüş-kip-zaman oluşturan biçimler ekler. Buna göre bitimsizleştiricilerle yani isim-fiil ekleriyle kurulan bağımlı cümleler, bağlı bulundukları üst cümlelerin eyleyeni işlevi gören ad yancümleleri olarak kullanılırlar (Johanson, 2014: 43).

WALS’in 128A numaralı *Utterance Complement Clause*¹⁸ (Sözce Ad Yancümleleri) başlıklı bölümü dillerdeki ad işlevli yancümlelerle ilgilidir. Buna göre dillerin *bağımsız* (balanced), *bağımsız/bağımlı* (balanced/deranked) ve *bağımlı* (deranked) olmak üzere üç gruba ayrıldığı; sözce ad yancümleleri bakımından 114 dilin *bağımsız*, 18 dilin *bağımsız/bağımlı* ve 11 dilin yalnızca *bağımlı* gruba girdiği görülmektedir. Söz konusu tipolojik özellik bakımından Türkçe *bağımsız/bağımlı* özellik gösteren diller arasında yer almaktadır. Çünkü Türkçede ad yancümleleri eylem sonlarına getirilen yüklemleştiricilerle oluşturulabileceği gibi *diye* vb.

¹⁷ Ad işlevli bağımlı cümlelerde sözcük dizilişi için ayrıca bk. 3.1. *Türkçede Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Sözcük Dizilişi*

¹⁸ (<https://wals.info/feature/128A#2/27.7/149.1> Erişim tar.: 23.06.2021)

altasıralayıcılarla ya da Hint-Avrupa dillerinden kopyalanan *ki* vb. bağlaçlarla da oluşturulabilir.

Şekil 1.2. Sözce ad yancümleleri

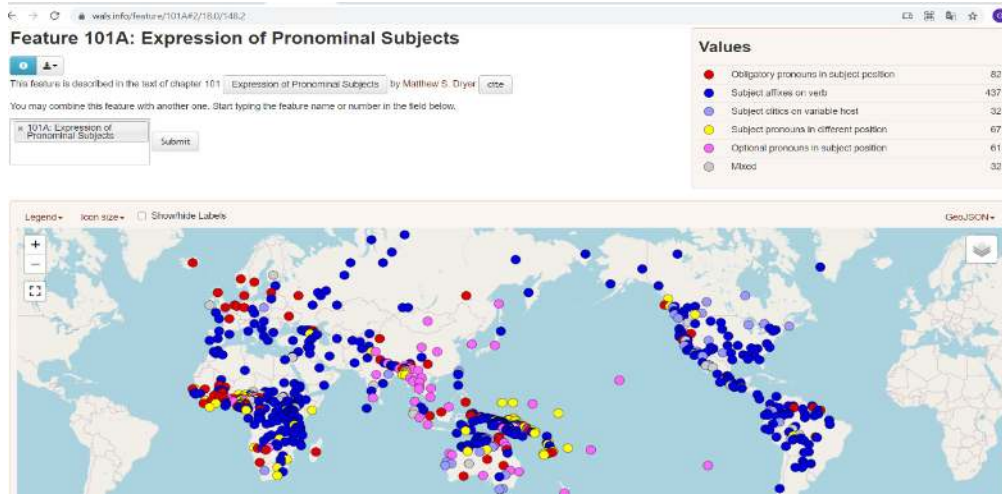
Aydemir (2020: 32-33), bağımlı cümlelerin üst/temel cümledeki konumlanışının da Türkçenin sözdizimsel bakımdan bir başka tipolojik özelliğini yansıttığını belirtir. Türkçenin sola dallanan bir yapıya sahip olmasından ötürü bitimsizleştiricilerle kurulan ad yancümleleri, üst/temel cümlede genellikle öncül olarak konumlanırken Türkçeye yabancı dillerden kopyalanan bağlayıcılarla kurulan ad yancümleleri ise soncul olarak konumlanır. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken nokta edimsel nedenlerden dolayı farklı konumlanışların da söz konusu olabileceğidir.¹⁹

Türkçenin sözdizimsel tipolojik özelliklerinden biri sınırlı adıl kullanımındır. Türkçe bağlamdan çıkarılabilen durumlarda adıl kullanımına başvurmaz (Yılmaz, 2016: 13). Örneğin “Ali gömleğini ütülüyor.” cümlesinde *Ali*’yi cümleden çıkarmak mümkündür çünkü *Ali* cümleden çıkarıldığında cümlemin anlamında bozukluk ya da daralma olmaz. Benzer durum genellikle bitimli cümleler gibi davranan ad yancümlelerinde de görülür. Örneğin “Sonra bu güç meselesini fazla abarttığımı gördüm.” cümlesinde yancümlede *benim* öznesi kullanılmamasına rağmen cümle bozuk değildir. O hâlde denilebilir ki Türkçede ad yancümlelerinde öznenin bağlamdan ulaşılabilirdiği durumlarda adıl kullanımı seçimlidir. Fakat bu durum *-mAK* ile kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerde geçerli değildir. Ör.: *Fethi*

¹⁹ Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümleye göre sözdizimsel konumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. 3.3. *Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Temel Cümledeki Sözdizimsel Konumu*.

Usta'nın önünde ağlamak istemiyorum. Bu cümlede *-mAK* eki Türkiye Türkçesinde [-UYUM] özellik gösterdiği için yancümlelerin öznesi konumunda adıl yerine ADIL yer almaktadır, dolayısıyla burada adıl kullanımının seçimlik olması söz konusu değildir. Johanson (2014: 43), ad yancümlelerindeki eyleyenin temel cümle eyleyeni ile göndergesel olarak örtüştüğü durumlarda bağımlı cümle eyleminin kişi eki taşımadığını belirtir.

Tipolojik olarak *adılısıl öznelerin ifadesi* (expression of pronominal subjects) özelliği açısından WALS veri tabanına bakıldığında dillerin, *özne konumunda zorunlu adıllar* (obligatory pronouns in subject position), *fiil üzerinde özne ekleri* (subject affixes on verb), *değişken ağırlayıcı üzerinde özne klitikleri* (subject clitics on variable host), *farklı konumlarda özne adılları* (subject pronouns in different position), *özne konumunda seçimlik adıllar* (optional pronouns in subject position) ve *karışık* (mixed) biçiminde sınıflandırıldığı görülür.²⁰ Bu sınıflandırmaya göre Türkçe, *fiil üzerinde özne ekleri* grubuna dâhil edilmiştir. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere Türkçede adıl kullanımı seçimliktir. WALS'ten alınan aşağıdaki haritada *adılısıl öznelerin ifade şeklindeki* çeşitlenmelerin dünya dillerine göre dağılımı görülmektedir:

Şekil 1.3. Adılısıl öznelerin ifadesi

Son olarak Türkçenin bir diğer tipolojik özelliği “ilgi durumunda özne” kullanımına da değinmek gerekir. Türkçede bağımlı cümlelerde özne ilgi durumunda bulunabilir (Yılmaz, 2016: 13). Johanson (2014:46), ilgi eki alan

²⁰ (<https://wals.info/feature/101A#2/18.0/148.2> Erişim tar.: 23.06.2021)

öznelerin belirliliğe işaret ettiğini söyler. Ayrıca yazar söz konusu tipolojik özelliğin, ad işlevli bağımlı cümleler açısından değerlendirdiğinde *-mAK* ile işaretlenen bağımlı cümleler dışında diğer ad yancümlelerinin ilgi durumunda özne kabul ettiğini de belirtir.²¹

²¹ Ad işlevli bağımlı cümlelerin özne ve yüklem uyumu konusunda ayrıntılı bilgi için 3.4. *Türkçe Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin [$\pm$ Uyum] Özelliklerine Göre Betimlenmesi*.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN ÜST CÜMLEYE BAĞLANMA YÖNTEMLERİ

Geleneksel anlayışta cümle bağlama yöntemlerinin *sıralama* ve *altasıralama* şeklinde iki gruba ayrıldığı “Altasıralama” başlığında daha önce belirtilmişti. Konunun daha iyi anlaşılması için Türkçede sıralama ve altasıralama yöntemiyle birbirlerine bağlanan cümlelere aşağıdaki örnekler verilebilir:

Sonra bir koşu mutfağa gitti, bir bardak su getirdi.

Gözlerim doluyordu, ama gözyaşlarımı tutmak için müthiş bir mücadele veriyordum.

Doktorlar, yarın hastalığın seyrine göre tedavi protokolü belirleneceğini açıkladı.

Yukarıdaki örneklerden birincisinde anlam bakımından birbirine bağlı ancak sözdizimsel açıdandan bağımsız iki cümle yan yana sıralanarak birbirine bağlanmıştır. İkinci örnekte de anlamsal bakımdan birbirine bağlı fakat sözdizimsel açıdan bağımsız iki cümle *ama* bağlacıyla birbirine bağlanmıştır. Son örnekte ise *-(y)AcAK* isim-fiil ekiyle kurulmuş bağımlı cümle hem anlamsal hem de sözdizimsel bakımdan temel cümleye bağlanmıştır. İlk iki örnekte anlamsal açıdan birbirine bağlı ancak sözdizimsel bakımdan bağımsız cümleler, sıralama yöntemiyle birbirine bağlanırken isim-fiil ekiyle kurulan üçüncü yancümlenin hem anlamsal hem sözdizimsel yönden altasıralama metoduyla üst/temel cümleye bağlandığı görülmektedir.

Bu bölümde Türkçede isim-fiil ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümle yüklemine bağlanma durumları incelenecektir.

2.1 Biçim Bilgisel Yaklaşım

Burada, Türkiye Türkçesindeki ad işlevli bağımlı cümlelerin üst/temel cümleye nasıl bağlandığını ve ne tür yapıların ad işlevli bağımlı cümlelerinin kuruluşunda yer aldığı biçim bilgisel yaklaşımla ele alınacaktır. Türkiye Türkçesinde bitimsizleştiricilerle işaretlenen ad işlevli bağımlı cümle yapılarının *isim-fiil* ve *-(y)Xp ... -mA + isim-fiil* temelli olmak üzere iki biçimde üst cümleye bağlandıkları görülür.

2.1.1 İsim-Fiil Temelli Yapılar

Türkçede sözdizimsel olarak cümleleri birbirine bağlamak için kullanılan yöntemlerden biri de fiillerin sonuna bitimsiz yüklemleştirici eklemektir. Ad işlevli yancümleleri sözdizimsel açıdan üst cümleye bağlamak için de sıklıkla isim-fiil ekleme yöntemine başvurulur. Bağımlı cümle fiiline eklenen isim-fiil ekleri, içinde yer aldıkları cümleyi sözdizimsel açıdan bir üst cümleye bağlarlar. İsim-fiillerle kurulan cümlelerinin yüklemeleri bitimsiz, diğer bir ifadeyle çekimlenemeyen yapılar oldukları için tek başına kullanılamazlar. Burada *isim-fiil + (iyelik eki) + durum eki* şeklindeki yapılar üzerinde durulacaktır.

2.1.1.1 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Yalın Durum

-mA, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAK* eklerinin iyelik eki olarak oluşturdukları bu yapılar, cümlede ad işlevi görür ve yancümleyi üst/temel cümleye bağlarlar:

Sizi mutlaka buradan götür-me-m istendi.

Hunların bu geçitten Avrupa'ya gir-iş-leri Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal kadrolarındaki bunalımı şiddetlendirmiş ve Batı kısmının yıkılışına büyük ölçüde amil olmuştur.

Amerikan uçaklarının İncirlik Üssü'ne hasarsız dön-dük-leri belirtildi.

Madalyonun aydınlık yüzünde ise insanın çarpık bir düzende bile saygınlığını kanıtlayabil-eceğ-i gösterilir.

-mAK isim-fiil ekiyle kurulan bağımlı cümleler ise iyelik eki almadan yalın durumda temel cümleye bağlanırlar. Türkiye Türkçesinde bağımlı cümlede iyelik ekinin zorunlu olarak işaretlenmesi gereken durumlarda *-mAK* eki yerini *-mA*'ya bırakmıştır:

Bu nedenle İskender'i yürekten kutla-mak isterim.

Yukarıdaki örnekte bağımlı ve temel cümlelerin öznesi aynı olduğu için bağımlı cümle yüklemleştiricisi olarak *-mAK* eki tercih edilmiştir. Eğer bağımlı ve temel cümlelerin öznesi farklı olsaydı cümle “*Bu nedenle İskender'i yürekten kutla-ma-n-ı isterim.*” şeklinde kurulurdu ve bağımlı cümle yüklemleştiricisinde *-mAK* yerine *-mA* isim-fiil eki kullanılırdı.

2.1.1.2 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Belirtme Durumu Eki

-mAK, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAK* ekleriyle kurulan bu yapılar, üzerlerine belirtme durum eki olarak yancümleyi üst/temel cümleye bağlarlar ve burada ad işlevi görerek nesne rolünü üstlenirler:

*Seni gördüğüm her gün, her gece, her sabah gözlerime yerleşen o pırlıtyı
senin de taşı-ma-n-ı istiyordum.*

*Örneğin şehir hatları vapuruyla kendimi Kuzguncuk'a bıraktır-ış-t-m-ı çok
hoş bir öykü hâline sokmuştum.*

*Hemen ertesi gün köyden geçen bir çerçi, Nuri'nin mavi bir kamyonunda
şoförlük yap-tığ-ı-n-ı söylemişti.*

Bir gün Paris'e gid-eceğ-i-m-i düşünüyordum.

Standart Türkçede, -mAK isim-fiili, belirtme durumu eki aldığı -mAyI biçimine dönüşür. Bu biçimin -mA+y+I şeklinde yanlış çözümlenmesi sonucu -mA isim-fiil ekinin yükleme durum eki aldığı ve aradaki /y/ sesinin yardımcı ünsüz olduğu düşünülmektedir. Ancak bizim düşüncemiz, bu biçimin -mAK+I (isim-fiil eki+belirtme durumu eki) şeklinde olduğudur ve bunu gösteren biçim-ses bilgisel ve sözdizimsel iki ayrı kanıt şunlardır:

1. -mAK isim-fiil eki belirtme durumu ekiyle birleştiğinde iki ünlü arasında kalan /k/ sesi ötümlüleşmiş ve -mAK+I yapısı -mAğI biçimine dönüşmüştür. Zamanla iki ünlü arasında kalan sızıcı /ğ/ sesi akıcılaşmış ve bunun sonucunda -mAğI biçimi, yerini -mAyI biçimine bırakmıştır. -mAğI ve -mAyI biçimlerinin bir arada kullanıldığı geçiş döneminden sonra günümüz standart Türkçesinde artık sadece -mAyI biçiminin kullanıldığı görülmektedir. İncelediğimiz derlemlerde 1990'lı yılların sonlarına kadar yazılmış metinlerde -mAğI ara biçiminin kullanıldığı sınırlı sayıda örnek tespit edilmiştir.

2. Standart Türkçede -mAK ile kurulan bağımlı cümleler [-UYUM], -mA ile kurulan bağımlı cümleler ise [+UYUM] özelliği göstermektedir. Buna göre, -mAK'lı bağımlı cümlenin yüklemine özne uyum işaretleyicisi, yani iyelik eki, bulunmazken -mA ile kurulan bağımlı cümlenin yüklemine özne uyum işaretleyicisi yer alır. Ayrıca, -mAK'lı bağımlı cümlede özne konumunda ADIL, -mA ile kurulan bağımlı cümlelerin özne konumunda ise adıl bulunmaktadır:

[ADIL Dalgaları dinle-meğ-i] biraz da sen öğrettin galiba.

Oysa sosyal güvenlik [ADIL yoksulluğu ortadan kaldır-ma-y-ı] hedefler...

Zira [adıl/(onun) karısı ile çocuğunu İstanbul'a, yanına aldır-ma-sı] mesele olmayacaktı.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, hem ara biçim *-mAğI* hem de mevcut biçim *-mAyI* ile kurulan bağımlı cümle yüklemine özne uyum işaretleyicisinin yer almadığı ve her iki biçimde de *ADIL*'ın bağımlı cümlelerin öznesi konumunda bulunduğu görülür. Eğer *-mAyI* biçimi *-mAK+I* yerine *-mA+y+I* şeklinden gelişmiş olsaydı, bağımlı cümlede özne konumunda *ADIL* yerine *adıl* bulunması gerekirdi.

2.1.1.3 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Yönelme Durumu Eki

İsim-fiil ekleri yönelme durum eki olarak ad işlevli yancümleyi üst/temel cümleye bağlar ve bu yapılar, üst/temel cümlede dolaylı tümleç görevini üstlenirler:

İstanbul'a da yürüyerek gideceğimi söyle-me-m-e daha çok şaşırdı.

Zeki Müren, benim kendi taklidini yap-ış-t-m-a nasıl gülüyor anlatamam.

Polisler yine benim Rusça bilme-diğ-i-m-e inanmadı.

Olağanüstü aklın ve yeteneklerinle onları, kısa sürede kendine bağla-y-acağ-ı-n-a inanıyorum.

Türkçede *-mAK* isim-fiil eki yönelme durum eki aldığı anda *-mAyA* biçimine dönüşür. *-mAyA* biçimi, tıpkı *-mAK* isim-fiil ekinin belirtme durumu eki aldığı anda yanlış çözümlendiği gibi, *-mA+y+A* şeklinde *-mA* isim-fiil ekinden geliştiğinin düşünülmesine neden olmuştur. *-mAyA* biçiminin *-mAK+A* biçiminden geliştiğine dair gösterilebilecek biçim-ses bilgisel ve sözdizimsel kanıtlar *-mAyI* biçimi için gösterilen kanıtlarla aynıdır. Ekin yönelme durum ekiyle birleşmesi sonucu oluşan *-mAğA* ara biçimine ve günümüz standart Türkçesindeki *-mAyA* biçimine derlemelerden alınan aşağıdaki örnekler sıralanabilir:

Tehlikelidir bu hayvanlar çünkü İsa Bey onları anlatırken Kerim'i kovalamağ-a başlamıştır.

Fatih ilkin, bugünün Beyazıt semtinde ve şimdi üniversitenin merkez binalarının bulunduğu yerde yeni Osmanlı başkentinin yeni sarayını yaptırma-y-a başladı.

2.1.1.4 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Bulunma Durumu Eki

-mAK, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* isim-fiil ekleri bulunma durum eki olarak üst/temel cümle yüklemine ad işleviyle bağlanır ve cümlede dolaylı tümleç işlevini üstlenirler:

Dönemin siyasal tarihinin büyük bölümü, Büyük Millet Meclisindeki devlet görevlilerinin gerile-y-ış-i-n-de ve serbest meslek sahibi ve ekonomik grupların yüksel-iş-i-n-de saklıdır.

Dikerdem'in kişiliğinde 20. yüzyıl Türkiye'sinin en önemli eylemci aydınlarından, barış ve sosyalizm mücadelesinin en seçkin savaşçılarından birini yitir-diğ-i-miz-de kuşku yoktur...

Otoriteler, büyük bir aksilik olmadığı takdirde, Armstrong'un 29 Temmuz'da Paris'e birinci sırada gir-eceğ-i-n-de birleşiyor.

Uсталıkla süslenmiş paketleri yırt-ma-da, sevinçten kıpkırmızı olmuş kızlarına yardım ettiler.

Aynı teknik Yusuf'un Hacı Etem'e kahvede Ali'den aldığı parayı ver-me-si-n-de de söz konusu.

-mA isim-fiil eki, iyelik eki ve bulunma durumu ekini birlikte alarak üst/temel cümle yüklemine bağlanabileceği gibi doğrudan bulunma durumu eki olarak -mAdA biçiminde de bağlanabilir. Bu durumunda -mA ekiyle kurulan bağımlı cümleler [-UYUM] özellik gösterir ve -mAktA biçimiyle aynı işlevi yerine getirir. Aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere zorlan- fiili hem -mAdA hem -mAktA biçimiyle kurulan bağımlı cümle yapılarını dolaylı tümleç konumunda alabilir.

Eğer hangi tip özelliğe sahip olduğunuzu bilmezseniz size olumsuz gelen yönlerinizi değiştir-me-de zorlanırsınız.

Gecenin o saatinde doktor bul-mak-ta zorlanıyoruz.

2.1.1.5 İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Ayrılma Durumu Eki

-mAK, -mA, -(y)Xş, -DXK, -(y)AcAK eklerinin ayrılma durum eki almasıyla oluşan bu yapılar, cümlede ad işlevi görerek yancümleyi temel cümleye bağlarlar. Bu yapılar yönelme ve bulunma durum eki alan ad işlevli bağımlı cümle yapıları gibi temel cümlelerin dolaylı tümleci konumundadırlar:

Bu yüzü unut-mak-tan korkuyorum.

Kendini bu odanın içine hapset-me-n-den sıkıldım.

Cevabımdan memnun kaldığını başını eğ-iş-i-n-den ve elimi sık-ış-ı-n-dan anladım.

Bir önceki yazımda yeni bir kitaba başla-dığı-m-dan ve bu kitabın beni çok etkile-diği-n-den bahsetmiştim.

Onlar da korkmuyorlar mı, bir gün o minarelerin tepelerine inebil-eceğ-i-n-den?

2.2 -(y)Xp Zarf-Fill Ekiyle Öbekleşmiş Yapılar

Türkiye Türkçesinde isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler; -mAK, -mA, -(y)Xş, -DXK, -(y)AcAK gibi basit yapıdaki isim-fiil eklerinin yanı sıra

-(y)Xp ... -mA_{AK}, -(y)Xp ... -mA_{DXK}, -(y)Xp ... mA-(y)Ac_{AK} gibi birleşik birimlerle de üst/temel cümleye bağlanabilmektedir. Bu birleşik birimler, zarf-fiil eki -(y)Xp ile olumsuzluk eki -mA almış isim-fiil temelli yapılardır. Biçim bilgisel açıdan bu yapılar da basit isim-fiil yapıları gibi üzerlerine iyelik ve durum eki alarak üst cümleye bağlanırlar.

Türkiye Türkçesinde -(y)Xp ... -mA + isim-fiil kuruluşundaki yapılar genellikle öbek yapı kabul edilmediği için dilbilgisi kitaplarında yer almazlar. Bunların öbek yapı kabul edilmemesinin gerekçesi iki ayrı bağımlı cümle olduğunun düşünülmesidir. Ancak bize göre, burada iki ayrı bağımlı cümle yerine -(y)Xp zarf-fiil ekiyle öbekselen tek bir bağımlı cümle yapısı olduğu kanıtlarla ispat edilebilir:

1. -(y)Xp ... -mA + isim-fiil kuruluşundaki yapılar, öbekselleme durumunda öbeğin içine herhangi bir sözcüğün girmesine izin vermezken -(y)Xp zarf-fiil ekiyle birleşen öbeksellenmemiş yapıların buna izin verdiği görülür. “Esere katkısını alenen sahiplenip sahiplenmemekte kararsızdı.” cümlesinde -(y)Xp zarf-fiil ekiyle kurulan yapı, öbeksellenmiş olduğu için cümlenin “*Esere katkısını alenen sahiplenip alenen sahiplenmemekte kararsızdı.” kullanımı söz konusu değildir. Ancak “Yasemin’i, Y’liğe bir yakıştırıp bir yakıştıramamam bundan.” örneğinde ise -(y)Xp zarf-fiil ekiyle kurulmuş öbeksellenmiş bir yapıdan ziyade belirteç ve ad işlevli iki ayrı bağımlı cümle yapısı olduğu için araya *bir* zarfı girmiştir.
2. -(y)Xp ... -mA + isim-fiil kuruluşundaki öbeksellenmiş yapılar, anlamsal bakımdan soru türünde ad işlevli bağımlı cümleler olduğu için soru sözcükleriyle kullanılmazken -(y)Xp zarf-fiil ekiyle birleşen öbeksellenmemiş yapılar soru sözcükleriyle kullanılabilir. Örneğin “Kime güvenip güvenmeyeceğimi bilmiyorum.” ve “Kime güvenip kime güvenmeyeceğimi bilmiyorum.” cümlelerinde -(y)Xp zarf-fiil ekiyle kurulan bağımlı cümle yapılarında bir öbekselleme olmadığından bunların soru sözcükleriyle kullanılmasında anlamsal açıdan bir bozukluk yoktur. Ancak “Ayşe’ye güvenip güvenemeyeceğimden henüz emin değilim.” cümlesinde -(y)Xp zarf-fiil eki öbeksellenmiş yapının bir parçasıdır ve kim, ne zaman, niçin gibi soru sözcüklerinin bağımlı cümlede kullanılması

anlamsal bozukluğa neden olmaktadır: *Ne zaman Ayşe'ye güvenip güvenemeyeceğimden henüz emin değilim.²²

2.2.1 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Yalın Durum

-(y)Xp ... -mA + isim-fiil kuruluşundaki öbek yapılar yalın durumda ad işlevi görerek yancümleyi üst/temel cümleye bağlar ve bu yapılar genellikle temel cümlelerin öznesidir:

Bunun üstüne gid-ip git-me-mek, bir siyasi olay gibi göründü bize.

Kendinizi sev-ip sev-me-me-niz, kendinizle barışık ol-up ol-ma-ma-nız sizin bileceğiniz işlerdir.

Örtülü operasyonların yasal ol-up ol-ma-y-ış-ları daima tartışılır.

Eserin bu nitelikleri taşı-y-ıp taşı-ma-dığ-ı, teslimi ile belli olacaktır.

Yıkanma töreninden sonra, Ana Tanrıça'ya kente geri dön-üp dön-me-y-eceğ-i sorulur.

2.2.2 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Belirtme Durumu Eki

-(y)Xp zarf-fiil ekiyle birleşerek öbikleşen isim-fiil ekleri, belirtme durumu eki olarak yancümleyi temel cümleye bağlar ve bu yapılar üst/temel cümlede nesne işlevinde kullanılırlar:

Parti yönetimi birinci ve ikinci tur görüşmelerine ve oylamaya katıl-ıp katıl-ma-may-ı kararlaştıracak.

Malın geç-ip geç-me-me-si-n-i dellalın yarı övgülü yalanla karışık laf ebeliği değil; onun kalitesi, alıcının arzusuna layık olması tayin eder.

Üstelik Sema'nın sağ salim eve gid-ip git-me-diğ-i-n-i merak ediyordu.

Onları kıskan-ıp kıskan-ma-dığ-ı-m-ı sordum kendi kendime.

2.2.3 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Yönelme Durumu Eki

Ad yancümle yüklemleştircilerinin -(y)Xp zarf-fiil ekiyle oluşturduğu öbek yapılar yönelme durum eki olarak üst/temel cümleye bağlanır ve temel cümlede ad işlevi görürler:

Sonra Gülşah'ın oraya götürül-üp götürül-me-me-si-n-e karar veririz.

²² -(y)Xp ... -mA + isim-fiil yapısındaki ad işlevli bağımlı cümlelerin soru sözcükleriyle kullanımı ve anlamsal özellikleri hakkında detaylı bilgi için bk. 4.2.4. Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Soru Anlamı Taşıyan Bağımlı Cümle Yapıları.

Günde dört, beş defa gizlice Hatice ninenin kümesine gidiyorlar, ondan habersizce yavruların yumurtadan çık-ıp çık-ma-dığı-n-a bakıyorlardı.

Nikâhtan sonra isterse Muhterem çalış-ıp çalış-ma-y-acağ-ı-n-a karar verebilirdi.

2.2.4 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Bulunma Durumu Eki

-(y)Xp ... -mA + isim-fiil kuruluşunda isim-fiil ekleri bulunma durumu eki aldıklarında ad işlevi görür ve yancümleyi üst/temel cümleye bağlarlar:

Görüşme boyunca, anorağımın cebinde sakladığım gelincikli taşı ona ver-ip ver-me-mek-te tereddüt ediyorum.

Bazıları bekleme süresini uzatıyor, bazıları uzun zamandır planlanan projeleri hayata geçir-ip geçir-me-me-de bile henüz kararsız.

2.2.5 -(y)Xp ... -mA + İsim-Fiil + (İyelik Eki) + Ayrılma Durumu Eki

-(y)Xp ... -mA + isim-fiil kuruluşundaki öbek yapılarda isim-fiil ekleri ayrılma durumu eki alır ve yancümleyi üst/temel cümleye bağlarlar. Bu tür yapılardaki ad işlevli bağımlı cümleler üst/temel cümlelerin dolaylı tümleci konumundadır:

Üçüncü sakınca da bizlerin İngilizce bilginizin yeterli ol-up ol-ma-ma-sı-n-dan kaynaklanacaktır.

Hiçbirinin gerçek ol-up ol-ma-dık-ları-n-dan emin değildim.

Türkiye Türkçesinde doğrudan isim-fiil ekleriyle ya da -(y)Xp zarf-fiil eki ve olumsuzluk eki -mA ile isim-fiil eklerinin birleşmesinden oluşan öbekleşmiş yapıdaki ad yancümleleri durum ve iyelik eki alarak/almayarak üst/temel cümle yüklemine ad işleviyle bağlanabilirler. Biçimsel yönden üst/temel cümle yüklemine bağlanan bu ad işlevli bağımlı cümleler aynı zamanda temel cümle yüklemine anlamsal bakımdan da bağıllık gösterirler. Anlamsal yönden temel cümleye olgusal, devinimsel, potansiyel ve soru türünde bağıllık gösteren ad işlevli bağımlı cümleler 4. Bölüm’de ayrıntılı olarak incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKÇEDE AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN SÖZDİZİMSEL OLARAK BETİMLENMESİ

Bu bölümde, ad işlevli bağımlı cümlelerde özne, nesne, dolaylı tümleç, yüklem zorunlu unsurları ile seçimlik bir öge olan zarf tümlecinin dizilişi ve ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümlede nasıl konumlandıkları ele alınacaktır. Bu konuya geçmeden önce aşağıda Türkçenin temel sözcük dizilişiyle ilgili kısa bir giriş yapılmıştır.

Türkçenin ÖNY sözcük dizilişine sahip olduğu görüşü, genellikle pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmekle birlikte²³ kimi çalışmalarda Türkçede temel bir sözcük dizilişinin olmadığı belirtilmiştir.²⁴ Erguvanlı Taylan (2018: 6-7), Türkçede sözcük dizilişinin her ne kadar dilbilgisel ve edimbilimsel bağlam veya kişisel tercihlere göre değişiklik gösterse de kimi dilbilgisel koşullarda tek sıralanışın ÖNY olduğunu ifade etmiştir. Erguvanlı Taylan'ın da belirttiği gibi bazı özel durumlar dışında Türkçede sözcük dizilişinin esnek olduğu görülür. Örneğin “Sazı Bilge çaldı.” cümlesi ile “Bilge sazı çaldı.” cümlesindeki öğelerin dilbilgisel işlevleri aynıdır. Bu iki örnekte öğelerin sıralanışı farklılık gösterse de iki cümleden de çalınanın bir müzik aleti ve bu müzik aletini çalan bir kişinin olduğu anlamı çıkmaktadır. Anlamsal bakımdan ne kadar benzer anlam taşıyıcılar da bu cümlelerin farklı sözcük dizilişine sahip olmalarında bilgi yapısından kaynaklı birtakım sebepler vardır. Bir cümlemin bilgi yapısında iletilmek istenen en önemli bilgi yani *odak* unsuru, yüklem hemen önünde konumlanırken cümlede hakkında konuşulan ve varlığı önceden bilinen bilgi ise cümlemin başında *konu* pozisyonunda yer alır (İşsever, 2000: 117). Yukarıdaki örneklere tekrar dönecek olursak, birinci cümlemin bilgi yapısında Bilge *odaktır* ve yeni bilgiyi yansıtır. Buna göre, söylemde asıl iletilmek istenen yeni ve en önemli bilgi, sazı çalan kişinin *Bilge* olduğudur. İkinci cümlede ise Bilge, *konu* olup hakkında konuşulan ve önceden varlığı bilinen bilgiyi yansıtmaktadır.

²³ Bk. Greenberg (1966); Dryer (1992); Lewish (1967); Erguvanlı Taylan (1984).

²⁴ Bk. Göksel (2011, 2013).

Dilbilim çalışmalarında cümlenin bilgi yapısını açıklamak amacıyla *konu merkezli*, *odak merkezli* ve *bilgi paketleme* gibi farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Konu ve odak merkezli yaklaşımların bilgi yapısını açıklamada birbirlerine göre üstün yönleri olsa da her ikisi de tek başına bilgi birimlerini belirlemek için yeterli değildir. Cümnenin bilgi yapısını ele alan güncel çalışmalarda daha çok Enric Vallduví (1992) ²⁵ tarafından geliştirilen *bilgi paketleme* yaklaşımı kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda, cümlede bilgi yapısının *konu* ve *odak* şeklinde ikili bölünmesi yetersiz görüldüğü için her iki yaklaşımın güçlü yönleri alınarak üçlü bir bölümlenme yapılmıştır. Buna göre, cümnenin bilgi yapısı *temel* ve *odak* olmak üzere iki bölümden oluşur. Bunlardan *temel*; ortak bilgiyi içerir, *bağlantı* ve *eklenti*²⁶ olmak üzere ikiye ayrılır. *Odak* ise ortak olmayan yeni bilgiyi içerir (İşsever, 2000: 45-46).

İşsever'e (2000: 117) göre, Türkçede bilgi yapısı bileşenlerinin yüzey yapıda konumlanması şöyledir:

<u>Bilgi yapısı birimi</u>	<u>Sözdizimsel konum</u>
Konu (K-Odak)	→ Eğer cümlede varsa, zorunlu olarak cümle başında
Odak (S-Odak)	→ Sadece eylem önu konumunda ya da eylem üzerinde
Eklenti ₁	→ Cümle başı dışındaki tüm konumlarda
Eklenti ₂	→ Eylem arkası konumda

Yukarıda belirtildiği gibi bir cümlede ögelerin farklı dizilişi, bilgi yapısı ile ilişkilidir. Bu yüzden ad işlevli bağımlı cümlelerin sözcük diziliş modellerine geçmeden önce cümnenin bilgi yapısıyla ilgili *konu*, *odak* ve *eklenti* terimlerini tanımlamakta fayda vardır.

Konu: *Konu*, cümnenin başında yer alan ve cümlede hakkında konuşulan bilgiyi yansıtan bilgi yapısı bileşenidir. Bu birim, cümlede asıl iletilmek istenen bilginin dinleyicinin bilgi deposunda doğru adrese yerleşmesini sağlayan bir araç işlevi görür. Cümnenin *konusu*, öznesi olabileceği gibi diğer ögeleri de konu birimi olabilir.

²⁵ Vallduví'nın *The Informational Component* başlıklı bu çalışması 1990 yılında Pensilvanya Üniversitesinde doktora tezi olarak sunulmuş ve 1992 yılında kitap olarak basılmıştır.

²⁶ Bilgi yapısı çalışmalarında bağlantı terimi yerine *konu* ve *izlek*; *eklenti* terimi yerine ise *yansız*, *artalan* ve *arka plan* terimleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın ad işlevli bağımlı cümlelerde bilgi yapısını ele alan bölümünde literatürde yaygın olarak kullanılan *konu* ve *eklenti* terimleri tercih edilmiştir.

Odak: *Odak*, cümlede yeni bilgiyi ileten birimdir. Bu yeni bilgi, cümledeki tek ve en önemli bilgisi olduğu için cümlede bulunması zorunludur. Kısaca, cümleden atılması imkânsız olan tek birimdir de denilebilir.

Eklenti: *Eklenti*, cümledeki bilgi yapısında konu bileşenini tamamlamak amacıyla yer alan bir bilgi birimi olup cümlede bulunması zorunlu değildir. Bu birim, konuşura bilgi vermekten ziyade konuyla birlikte odak bilgisinin tam olarak hangi adrese yerleştirileceğini göstermek amacıyla cümlede yer alır.

Aşağıda, Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerde tespit edilen sözcük diziliş modelleri ve bu modellerin bilgi yapısı bakımından incelemesi derlemlerde taranan örnekler üzerinden yapılacaktır.

3.1 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Sözcük Dizilişi

Cümledeki bilgi yapısının yüzey yapıda iletilmesini sağlayan çeşitli sözdizimsel işlemlerden bahsedilebilir. Bunlardan bazıları *çalkalama*, *edilgenleştirme*, *sıfatlaştırma*, *ayrıklaştırma*, *sola-taşıma*, *sağa-taşıma* vb.dir (İşsever, 2000: 13). Aşağıda ad işlevli bağımlı cümlelerde çalkalama işlemi sonrası görülen sözcük diziliş modelleri incelenecektir.

Çalkalama, bir cümledeki yüzey yapısındaki sözcük dizilişini değiştirme işlemine verilen addır. Kullandığımız derlemlerde ad işlevli bağımlı cümle örneklerinde çalkalama işlemi sonrası bağımlı cümle öğelerinin temel cümle yüklemine arkasında konumlandığı örnekler de tespit edilmiştir. Bu nedenle ad işlevli bağımlı cümlelerin sözcük dizilişi, temel cümledeki dışına taşmayan ve temel cümledeki dışına taşan dizilişler şeklinde incelenmiştir.

3.1.1 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Temel Cümledeki Dışına Taşmayan Sözcük Diziliş Modelleri

Türkiye Türkçesinde bitimsizleştiricilerle işaretlenen *isim-fiil* ve $-(y)Xp \dots -mA + isim-fiil$ temelli ad işlevli bağımlı cümle yapıları sözcük dizilişi bakımından incelendiğinde özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci ve yüklem öğelerinin farklı konumlarda yer alabildiği görülmektedir. Burada ad işlevli bağımlı cümlelerde bilgi yapısından kaynaklanan farklı sözcük diziliş modelleri ele alınacaktır.

3.1.1.1 ÖNY/(Ö)NY/(ÖN)Y Sözcük Diziliş Modeli

Türkçede ad işlevli bağımlı cümleler genellikle bitimli cümlelerle benzer özellikler sergiler. ÖNY modelindeki ad işlevli yancümlelerde yüklem sondadır ve odak noktası yüklemle hemen önünde yer alan nesnedir. Buna göre cümledeki başında, ortak bilgiyi yansıtan *konu* ögesi bulunur. Bu tür cümlelerin *konusu*

genellikle cümlelerin öznesidir. Bağımlı cümlede aktarılabacak yeni bilgi yani *odak*, nesne üzerindedir. ÖNY dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelere aşağıdaki örnekler verilebilir:

Bu kadar kısa sürede [Türk halkının bu ürünleri benimseyeceğine] tahmin etmemiştim.

[Hislerimin beni aldatmadığı da] en iyi biçimde şu cezaevinde ortaya çıktı.

Zeki Müren, [benim kendi taklidini yapışuma] nasıl gülüyor anlatamam.

Soru, [Türkiye sosyal demokrat hareketinin altı oku koruyup korumayacağı] değildir.

Bu sözcük diziliş modelinde bağımlı cümlelerin odak birimi olan nesne, yalın durumda ya da belirtme durumu eki alarak yükleme bağlanabilir:

[Başkalarının daha derin sırlar keşfedip etmediklerini] bilmiyorum.

Dolayısıyla, Aristoteles [toplumun sosyal adaleti sağlamasına] büyük yer verir.

[Bir sanatçının yapıtlarını yayımlayıp yayımlamadığı], ya da nerede, ne zaman yayımladığı, sırasında çok önemli olabilir.

Bir diğer sözcük dizilişi olan (Ö)NY modelinin yüzey yapısında, bağımlı cümlelerin yüklem ve nesnesi yer alır. Bağımlı cümlelerin bilgi yapısında yüklem ve nesne, odak alanındadır. Nesne, yüklem hemen önünde konumlandığı için odak unsurudur ve cümlede iletilmek istenen en önemli bilgiyi yansıtır. Bağımlı cümlelerin yüzey yapısında yer almayan özne, bilgi yapısında konu bileşenidir ve hakkında konuşulan ortak bilgiyi yansıtır. ÖNY ile (Ö)NY sözcük dizilişli bağımlı cümlelerin bilgi yapısı bileşenleri aynı olup aralarındaki tek fark öznenin yüzey yapıda işaretlenmesinden kaynaklanmaktadır:

Askerlerime, [leylekleri ve kumruları avlamalarını] şiddetle yasak ettim.

Evet, Atatürk, [yurttaki bütün mektupçuları azledeceğini] söylemişti.

Romanı roman yapan, [hayatın kompleksliğini aksettirmesidir].

Yukarıdaki örneklerde bağımlı cümlelerin öznesine yani konu bilgisine temel cümleden ya da önceki bağımlı cümleden ulaşılabilir. İlk örnekteki bağımlı cümlelerin öznesi, temel cümlelerin dolaylı tümleci olan *askerlerime*'dir. İkinci örnekte temel cümlelerin öznesi *Atatürk*, aynı zamanda bağımlı cümlelerin de öznesi yani konu unsurudur. Üçüncü örnekte ise ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi, bir önceki bağımlı cümlede geçen *roman*'dir.

(Ö)NY dizilişindeki bağımlı cümlelerin öznesi her zaman temel cümlede ya da daha önceki bağımlı cümlelerde geçen bir ögeye gönderimde bulunmaz. Bu tür durumlarda bağımlı cümle yüklemine taşıdığı iyelik eki, eylemi gerçekleştiren özneye işaret eder. Ses bilgisel içeriği olmayan *adıl*, bu tür bağımlı cümlelerde öznedir ve konu bilgisini yansıttığı için cümleden çıkarılabilir:

Engin [onu affetmediğimi] ilk kez bu röportajda okuyacak!

Tek merak ettikleri, [sattıkları ürünü alıp almayacağımdı].

(Ö)NY sözcük diziliş modeli, ad işlevli bağımlı cümlelerde işlek olarak kullanılır:

[Kocaçi Hüseyin'i bulamayışım] da çoğalttı merakımı...

Birbirlerine sokuluyor, Macik'in her hareketini, [kafasını tutuşunu], [çenesini kımıldatışını], gözlerini, her yerini, sevinçten gözleri yaşararak seyrediyorlardı.

Gereken her şeyi aldığım ve benden hiçbir şey istemeyen bakkala [bir kitapçı bulup bulamayacağımu] sordum.

[Beni tutup tutmamaları], ya da neden tuttukları pek umurum değildi.

– Öyleyse niçin bana bir gün, leylakların altında, [seni sevip sevmediğimi] sormuştun?

(ÖN)Y modelindeki ad işlevli bağımlı cümlelerde ise yüklem odaktır ve bilgi yapısında iletilmek istenen en yeni, en önemli bilgiyi taşır. Özne ve nesne ögesi, bağımlı cümlelerin bilgi yapısında konu ve eklenti bileşeni oldukları için yüzey yapıda gösterilmemişlerdir. ÖNY ile (ÖN)Y sözcük dizilişi arasındaki farklılık ise (ÖN)Y modelinde özne ve nesne yani konu ve eklenti birimlerinin yüzey yapıda işaretlenmemesinden kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki örnekte bağımlı cümlelerin özne bilgisine, bağımlı cümle yüklemine tek tek 1. şahıs iyelik ekinde ulaşılır. Bağımlı cümlelerin nesnesi ise *kitabım* ad öbeğidir ve daha önceki cümlede geçtiği için yüzey yapıda tekrarlanmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

Polislerin ellerinde üçer adet kitabım, sıraya geçmişler ve [imzalamamı] bekliyorlar.

Aşağıdaki örnekte ise bağımlı cümlelerin özne ve nesne bilgisine bir sonraki cümlede geçen *onun* ve *tambura* ad öbeklerinden ulaşılabilir:

[Çalışında] bir ruh vardı, acayip bir şeydi onun tambura vuruşu.

(ÖN)Y sözcük diziliş modelinde bağımlı cümlelerin özne ve nesne bilgisine başka bir bağımlı cümleden de ulaşılabilir. Aşağıdaki örnekte ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi ve nesnesi, belirteç işlevli bağımlı cümlelerin dolaylı tümleci ve nesnesi olan *kasiyer kız* ve *kredi kartı* ad öbekleridir.

Kasiyer kıza kredi kartımı uzatırken [kabul edeceğinden] emin değildim.

İki kişinin karşılıklı konuşmasından alınan aşağıdaki örnekte ikinci konuşurun söyleminde bağımlı cümlelerin odağı, yüklemidir. Bu dizilişte özne bilgisine bağımlı cümlelerin yüklemine işaretlenen çokluk 1. şahıs iyelik ekinden ulaşmak mümkündür. Yine bağımlı cümlelerin yüzey yapıda görülmeyen nesnesi de birinci konuşurun ilk cümlesindeki *bu saldırı* ad öbeğidir.

Y. ŞEVKİ P.: Bu saldırı planı çok tehlikeli. Başaramazsak, sonuç memleket için felaket olur.

M. KEMAL: [Başaracağımızdan] hiç şüphemiz olmasın.

Aşağıda verilen birden fazla bağımlı cümlelerin art arda sıralanarak temel cümleye bağlandığı ad işlevli bağımlı cümle örneklerinde, *her birinin Budizm'i anlayışı* bağımlı cümlesinde geçen özne ve nesne ögesi aynı zamanda *yorumlayışı* ve *uygulayışı* bağımlı cümlelerinin de özne ve nesnesidir. Dolayısıyla özne ve nesneleri ortak olan art arda sıralı bağımlı cümlelerin yüzey yapısında aynı öğelerin tekrarına ihtiyaç duyulmamıştır.

Ancak aynı toplumlarda, başka dinler de bulunduğu gibi, her birinin Budizm'i anlayışı, [yorumlayışı], [uygulayışı] kendine benzer.

Aşağıdaki örneklerde bağımlı cümlelerin temel bölümünü oluşturan konu ve eklenti birimlerine söylemden ulaşılabilir.

Eğer sana inanıyorlarsa, [sevip sevmemeleri] çok önemli değil.

Temkinli davranarak, pistteki hocaya [öğrenip öğrenemeyeceğimi] sordum.

3.1.1.2 ÖDTY/(Ö)DTY Sözcük Diziliş Modeli

ÖDTY sözcük diziliş modelindeki bağımlı cümlelerin konusu, bağımlı cümlelerin öznesidir. Bu tür ad işlevli bağımlı cümlelerde dolaylı tümleç ve yüklem odak alanını işaretler. Odak alanı içinde yer alan dolaylı tümleç yeni bilgiyi taşıyan bağımlı cümlelerin odak noktasını oluşturur.

[Ak yelken bulutlarının göğe ağması], garbi yelinin az sonra esmesi demektir.

[Tarihin de benim komutanıma hayran olacağından] kuşku duymuyorum!..

[Maddenin suda çözünüp çözünmemesi], element, bileşik veya karışım olmasını belirler.

İşin garip yanı şu ki, ömrümü şiir incelemekle, şiir yorumlamakla, şiir değerlendirmekle geçiren ben, [bu yazdıklarımın bir şeye benzeyip benzemediğini] hiç düşünmedim.

Bu tür sözcük diziliş modeli genellikle geçişsiz-etken fiillerin ya da nesnesi özne konumuna yükseltelen edilgen fiillerin yüklem olduğu ad işlevli bağımlı cümlelerde görülür:

[Mektubunun başka bir okula gönderilişine] kim bilir nasıl sevinmişti...

[Gardiyanların dışarıda azarlandığını] duydum.

(Ö)DTY dizilişli bağımlı ad yancümlelerin bilgi yapısında ise *odak*, dolaylı tümleçtir. Bağımlı cümlelerin konusu olan özne, yüzey yapıda yer almaz. ÖDTY ile (Ö)DTY diziliş modelindeki bağımlı cümlelerin bilgi yapısı bileşenleri aynı olup (Ö)DTY modelinde özne yani konu birimi yüzey yapıda işaretlenmemiştir.

Aşağıdaki (Ö)DTY dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerde konu birimi olan özne ile temel cümlelerin öznesi aynıdır, bu sebeple bu ögenin ikinci defa tekrarlanmasına gerek görülmemiş ve özne bağımlı cümlelerin yüzey yapısında gösterilmemiştir.

Biraz sonra Ali Rıza Bey [bu tahmininde aldanmadığını] gördü.

Raman ve Tan, bir an [kuşa dönüşüp dönüşemeyeceklerini] düşündüler.

Aşağıdaki ad işlevli bağımlı cümlelerin konu birimi yani öznesi *Mustafa Kemal*'dir ve yüzey yapıda yer almamıştır.

Bu ünlü öyküde dikkati çeken öğelerin başında, Mustafa Kemal'in girişkenliği ve [sorumluluktan çekinmeyişi] vardır.

(Ö)DTY modelindeki ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesine yani konu bilgisine kimi durumlarda bir sonraki bağımlı cümleden de ulaşılabilir. Aşağıdaki birinci örnekte bağımlı cümlelerin öznesi olan *benim* adının ses bilgisel bir içeriği yoktur, derin yapıdaki varlığı bağımlı cümlelerin yükleminden ve aynı zamanda kendisinden sonra gelen bağımlı cümlelerin yüzey yapısında yer almasından anlaşılır.

Çünkü [gözyaşlarına dayanamayacağımı], benim de ağlayacağımı biliyor.

[Ordu müfettişliği görevimden bağışlanmamı] saygı ile dilerim efendim.

Sonra bir gün beri arayıp [yeni bir oyuna başlayacaklarını] söyledi.

[Sulh Ceza Mahkemesi'ne başvurduğu] ve bu belgeyle tekzip kararı aldırduğı öne sürüldü.

[Üniversiteye gidişini], mezun oluşunu, [ilk işine başlayışını] hayal etmişti hep.

Sömürülmemize, aç kalmamıza engel olup olmadıkları, [insanların özgürlüğüne dokunup dokunmadıkları] önemli.

3.1.1.3 ÖZTY/(Ö)ZTY Sözcük Diziliş Modeli

ÖZTY sözcük dizilişine sahip bağımlı cümlede yüklem, zarf tümleciyle birlikte odak alanını oluşturur. Zarf tümleci *odaktır* ve bağımlı cümlede yeni bilgiyi iletir. Bağımlı cümlelerin öznesi konu pozisyonunda yer alır ve var olan yani ortak bilgiyi yansıtır.

[Savaşın bir türlü bitmeyiş], düşmanın, Conkbayırı'na bir türlü tırmanamayış, her yeri cesetle doldurdu.

Ama, yıllar önce onu terk eden sevgiliyle karşılaşabileceğı, [bu eski aşkın yeniden alevlenebileceğı] hiç aklıma gelmiyordu.

Proje yöneticisi tarafından elde edilen ölçüm sonuçlarına göre sapma çözümlemeleri yapılır, [projenin zamanında bitip bitmeyeceğı] değerlendirilir.

ÖZTY sözcük diziliş modeline sahip ad işlevli bağımlı cümleler genellikle geçişsiz-etken fiillerle ya da nesnesi özne konumuna yükseltelen edilgen fiillerle kurulmuştur:

Eskiden bir küçük çocuğı bile ağlarken görmek; [benim de hüüngür hüüngür ağlamama] kâfi gelirdi.

[Oda kapısının yavaş yavaş aralandığını] duyuyorum.

(Ö)ZTY sözcük dizilişindeki ad işlevli bağımlı cümlelerin odak noktası da zarf tümlecidir. Bağımlı cümlelerin yüzey yapıda yer almayan öznesi konu birimidir ve konuşur ile dinleyici tarafından bilinen ortak bilgiyi yansıtır. ÖZTY'nin (Ö)ZTY sözcük diziliş modelinden farkı, bilgi yapısındaki konu birimi yani öznenin yüzey yapıda bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki örneklerde bağımlı cümlelerin özne bilgisine yüklemdeki özne uyum işaretleyicisinden ulaşılabilir. Bu cümlelerin öznesi ses bilgisel içeriğı olmayan *adıldır*, Türkçede cümle başında konu pozisyonunda yer alan adılar genellikle düşürülür.

Balığı çekişi, [hiç heyecanlanmayışı] bana bu işe yabancı olmadığını anlatıyordu.

İkisi de [birazdan ağlayacağını] hissediyordu.

Dışarıdaki kar fırtınasının iyice azıttığını, [iki başlı dev bir masal köpeği gibi uluduğunu] duyuyordu.

Bu bilgiler olmadıkça [sıradan bir macera romanı gibi algılanılmaları] kaçınılmazdır.

Aşağıdaki örnekte ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi, bir önceki cümlelerin nesnesi konumundaki *üç eser*'dir. Bağımlı cümlelerin öznesi olan *üç eser* bilgi yapısında *konu* yani ortak bilgi değeri taşıdığı için yüzey yapıda tekrarlanmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

Yaşar, Panait Istrati'nin üç eserini daha tercüme edip Remzi'ye vermiş ama, [ne zaman basılacağını] Allah bilir.

3.1.1.4 NÖY Sözcük Diziliş Modeli

NÖY sözcük diziliş modelinde nesne, cümlelerin başında yer alır ve bağımlı cümlelerin bilgi yapısında konu birimini oluşturur. Bu diziliş modelinde özne, başta değil de yüklem hemen önünde yer aldığı için bağımlı cümlelerin odak noktasını oluşturur ve yeni bilgiyi taşır. Aşağıda NÖY diziliş modelindeki ad işlevli bağımlı cümlelere örnekler verilmiştir:

İsa son akşam yemeğinde [kendisini İsrailitlerin yok edeceğinden] şikâyet ediyor.

Kocanız [Orhan'ı kendisinin vurduğunu] itiraf etti az önce.

[Sütü onun döktüğünü] sandım.

[Metinleri benim yazmamı] istedi.

Bu dizilişte dikkat edilmesi gereken önemli nokta, bağımlı cümlelerin konu bilgisini taşıyan nesnenin daima belirtme durumu eki alarak yükleme bağlanmasıdır.

3.1.1.5 DTÖY Sözcük Diziliş Modeli

DTÖY sözcük dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerde özne, odak unsuru olup bağımlı cümlede verilmek istenen yeni bilgiyi taşır. Bu modelde dolaylı tümleç, konu pozisyonunda yer alır ve bağımlı cümlede ortak bilgiyi yansıtır.

[Okul yöneticilerinde bu özelliklerin aranması] çok şaşırtıcı değil mi?

[Türkiye'de enflasyonun frenlenemeyişinde], kamu açıklarının finansmanındaki yanlış tercihlerin ve dengesizliklerin rolü büyük olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda sosyal bilimcilerin önemli bir kısmı, [modern dünyada dinin etkisinin azalacağını] ve onun bıraktığı boşluğu pozitif bilim anlayışının dolduracağını iddia etmiştir.

[Dansa erkeklerin ilgisinin de arttığını] düşünüyor.

Burada analizin amacı, [etnik gruplar arasında alkol kullanım oranlarının değişip değişmeyeceğini] görebilmektir.

Bu keşif kriminal eylemleri inceleyen dedektiflere yol gösterecek ve [olayda steganografinin kullanılıp kullanılmadığını] ortaya çıkartacak.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bağımlı cümlelerin bilgi yapısında konu, her zaman cümlelerin öznesi olmak zorunda değildir. Bağımlı cümlelerin diğer öğeleri de konu birimi olabilir.

3.1.1.6 ZTÖY Sözcük Diziliş Modeli

ZTÖY sözcük dizilişindeki modelde zarf tümleci, ad işlevli bağımlı cümlelerin başında yer alır ve ortak bilgiyi yansıtır yani bağımlı cümlelerin konusudur. Bağımlı cümle yüklemının önünde yer alan özne ise odak pozisyonundadır ve iletilmek istenen yeni ve en önemli bilgiyi yansıtır.

[Orakla bir tarla biçilişini] düşünüünüz.

[Yarın sabah onların gezilmesini] uygun gördü, kadın komutan, odalarımıza çekildik.

Bunu yapanlar salak mı, önyargılı mı bilemiyorum, ama [böylesi saçmalıklarla demokrasinin bağdaşamayacağını] iyi biliyorum.

Bunu adım adım takip ediyor, [her gün seyyarın yerinin değişip değişmediğini] anlıyorum.

Bu modeldeki bağımlı cümlelerde yüklemnin hemen önünde yer alan özne genellikle ilgi eki alarak bağımlı cümlelerin yüklemine bağlanır. Ancak özne geçişiminin olduğu durumlarda öznenin yalın durumda bağımlı cümlelerin yüklemine bağlandığı da görülür. Bu duruma aşağıdaki cümle örnek verilebilir:

İnce, yazılımların hangi firmalardan temin edildiğinin açıklanmasını isterken [güncelleme için ücret ödenip ödenmeyeceğini] de sordu.

3.1.1.7 ÖNDTY/(Ö)NDTY/(ÖN)DTY Sözcük Diziliş Modeli

ÖNDTY dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerde odak unsuru dolaylı tümleçtir ve bağımlı cümlelerin yeni bilgisini yansıtır. Bu dizilişteki bağımlı cümlelerde özne ve nesne cümlelerin temel bölümünü oluşturur. Bağımlı cümlelerin

başında yer alan özne, cümlelerin *konusudur* ve hakkında konuşulan ortak bilgiyi yansıtır.

Bilgi paketleme yaklaşımında temelin bir parçası kabul edilen eklenti, konunun tamamlayıcısıdır. Konu, cümlede bilginin girileceği adresi gösterme işlevi üstlenirken eklenti, bu adreste bilginin tam olarak nereye yerleştirileceğine işaret eder (İşsever, 2000: 48). ÖNDTY modelindeki bağımlı cümlede konu ile odak arasında yer alan nesne, cümlelerin bilgi yapısında eklenti unsurudur.

Belki [adamın onu birine benzetmesi] de bir tanışma bahanesiydi.

Ara sıra doktorun kısık öksürükleri, [İvan'ın kamçı sapını hayvanın sırtına vuruşu] duyuluyordu.

Kıta oligarşisi, [Türkiye'nin bütün bu sorunlarını Avrupa'ya ihraç edebileceğinden] çekiniyor.

Bundan dolayı denilebilir ki çoğu destinasyonun başarısı, [tur operatörlerinin onları tur programlarına alıp almamalarına] bağlıdır.

[Tenkitçinin işini kendine dert ediniş edinişmediği], şüphesinden, bocalamasından, değişmesinden anlaşılır.

Bir diğer sözcük diziliş modeli (Ö)NDTY'nin bilgi yapısında dolaylı tümleş ile yüklem, odak alanını; yüzey yapıda ses bilgisel içeriği olmayan bağımlı cümle öznesi *adıl* ile nesne, temel bölümünü oluşturur. Buna göre bağımlı cümlelerin öznesi olan *adıl* konudur, ortak bilgiyi yansıtır ve ihtiyaç duyulması hâlinde cümleden eksiltilebilir. Yüklemin önünde yer alan dolaylı tümleş *odaktır* ve yeni bilgi değerini taşır. Bu modelde bağımlı cümlelerin nesnesi ise *eklentidir* ve konu bilgisini tamamlamak amacıyla cümlede yer almıştır.

Aşağıdaki örneklerde bağımlı cümlelerin öznesine temel cümlelerin dolaylı tümleci, *sizlere* ve nesnesi, *seni* öğelerinden ulaşılır. Dolayısıyla temel cümlede yer alan bu öğeler bilinen ortak bilgi değerini taşıdığından bağımlı cümlede tekrarlanmaları gereksizdir:

Sizlere de [muhayyilelerinizi bu sapık düşüncelerden arındırmanızı] dilerim.

Seni yüzünün yorgunluğundan, [başını duvara dayayışından], iki ateş, iki isyan, iki çağ, iki yenilgi arasındaki bir sigara içimi dinlenişinden tanıdım.

Bu tür dizilişte bağımlı cümlelerin özne yani konu bilgisi her zaman temel cümlede yer alan bir öğeyle eşgönderimli olmayabilir. Bu gibi durumlarda bağımlı cümlelerin öznesine yüklemine taşıdığı iyelik eklerinden ulaşılabilir:

[Seni buraya çağırışım] da bunu görüşmek içindi.

[Ufacık çocuğunu, nerelerde barındıracağını] şaşırmıştı ilk günler.

ÖNDTY ile (Ö)NDTY dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerin bilgi yapısındaki konu ve odak birimleri aynıdır ve bunlar arasındaki kullanım farkı iki sebepten kaynaklanmaktadır:

- i. (Ö)NDTY dizilişli ad işlevli bağımlı cümleler, genellikle temel cümlelerin öznesi ya da diğer öğelerinden biri ile bağımlı cümlelerin öznesi ortak olduğu durumlarda tekrara düşmemek için tercih edilmektedir.
- ii. ÖNDTY dizilişli bağımlı cümleler ise temel cümle ile bağımlı cümlelerin öznesi farklı olduğunda ya da bağımlı cümlelerin öznesinin temel cümlede başka bir öğeyle eşgönderimli olmadığı durumlarda tercih edilmektedir.

(ÖN)DTY dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerin bilgi yapısında da *odak*, dolaylı tümleçtir. Bu sözcük dizilişinde bağımlı cümlelerin temel bölümüne ait bilgi birimleri olan konu ve eklenti yani özne ve nesne bağımlı cümlelerin yüzey yapısında yer almaz. Bağımlı cümlelerin özne ve nesne bilgisine bir önceki cümleden veya temel cümleden ulaşmak mümkündür. Bu modelin de bilgi yapısı bileşenleri ÖNDTY diziliş modeliyle aynıdır, ancak konu ve eklenti birimleri yüzey yapıda işaretlenmemiştir.

İktidarda olan Demokrat Parti'nin il ve ilçe başkanlarının, hoşlarına gitmeyen kaymakam ve valileri sürdürmesi, [görevden aldırması], bu şubede okuyan arkadaşları en çok kaygılandıran konuydu.

Demek bu kadar zamandır azarladığı, [kapısının önünden koşturduğu], yüzüne tükürdüğü de fayda etmemişti!

– Aziz validem, benim canım kadar sevdiğim, onun yanında bütün sıkıntıları unuttuğum bir insan, [benden uzaklaştırmamız] bir işkence olmuyor mu?

3.1.1.8 ÖNZTY/(Ö)NZTY/(ÖN)ZTY Sözcük Diziliş Modeli

ÖNZTY sözcük dizilişli işlevli bağımlı cümlelerde zarf tümleci ve yüklem *odak alanını* oluşturur. Buna göre zarf tümleci, yüklem hemen önünde bulunduğu ve bağımlı cümlede vurgulanmak istenen yeni bilgiyi yansıttığı için *odaktır*. Özne ile nesne ise bağımlı cümlelerin *temel bölümünü* oluşturur. Özne, cümlelerin başında yer aldığı için *konu* bilgisini yani ortak bilgiyi yansıtır; eklenti birimi olan nesne ise bağımlı cümledeki konu unsurunun *tamamlayıcısıdır*.

Ve [bunun kendisini bir an rahatlatıverişine] Şefik sonra hayret etti.

Hem sorarım ben size: [Şu delikanlı ile bu kızın birbirlerini gerçekten sevip sevmemeleri] bizim, yani okuyucuların, umurumuzda mı?

[Onun bu sözü yarın da söyleyip söylemeyeceğinden] bile kuşkulandırmıyordu.

[Güngör Dilmen'in oyundaki güldürü öğelerini iyi kullanıp kullanmadığı] da üstünde düşünülmesi gereken bir sorun.

Bu modeldeki ad işlevli bağımlı cümlelerde nesne, yüklem hemen önünde konumlanmadığı için belirtme durumu eki alarak yükleme bağlanır.

ÖNZTY sözcük dizilişyle aynı bilgi yapısı bileşenlerine sahip olan (Ö)NZTY modelindeki ad işlevli bağımlı cümlede konu birimi özne, yüzey yapıda mevcut değildir. (Ö)NZTY sözcük dizilişinde bağımlı cümlelerin konu bilgisini yansıtan özneye temel cümlelerin özne veya başka bir ögesinden ya da bağımlı cümle yüklemi üzerinde işaretlenen iyelik ekinen ulaşılır.

Aşağıdaki örneklerde bağımlı cümle ile temel cümlelerin öznesi aynıdır:

[Ayrıntıları dün gibi anımsayacağından] eminim.

Sonra [bu güç meselesini fazla abarttığını] gördüm.

[Annemin reçel kavanozlarını bu yüzden anımsayıp anımsamadığını] düşünüyorum şimdi.

Aşağıdaki örnek cümlelerde konu bilgisine sadece bağımlı cümle yüklemi üzerinde bulunan iyelik ekinin işaret ettiği adıl sayesinde ulaşılır:

[Fuat Paşa'nın da bulunmasını uygun bulup bulmadığını] sordu.

Nitekim [genç Niko'yu herkesten fazla sevişleri] onun Rum oluşundan değil, İtalyancayı bilişinden ve sokulgan, cana yakın oluşundandı.

[Kapıyı biraz aralamanız] yeter.

Ad işlevli bağımlı cümlelerde işlek olarak kullanılan bir diğer sözcük dizilişi ise (ÖN)ZTY modelidir. (ÖN)ZTY, ÖNZTY ve (Ö)NZTY diziliş modelleriyle aynı bilgi yapısı bileşenlerine sahiptir, konu ve eklenti birimlerini oluşturan özne ve nesne öğeleri yüzey yapıda yer almayıp bunlara temel cümleden veya bir önceki bağımlı cümlelerden ulaşılabilir. (ÖN)ZTY sözcük dizilişine sahip ad işlevli bağımlı cümlelerin bilgi yapısında zarf tümleci, odaktır.

Annemin bu denli ilgi ve şefkatini üzerimde göstermesi ve [hiç eksiltmemesi] doktorları sevindirirmiş.

Anlattıklarınızı somutlaştırmanızı ve [onların hayatlarıyla bağdaştırmanızı] bekliyorlar.

*[Bin tane bastır**dığını**], satışa çıkarmadığını da üzüntüyle belirttiler.*

3.1.1.9 ÖDTNY/(Ö)DTNY Sözcük Diziliş Modeli

ÖDTNY dizilişindeki ad işlevli bağımlı cümlelerde özne, konu pozisyonundadır ve bilgi yapısı bakımından cümlenin mevcut ortak bilgisini yansıtır. Bağımlı cümlenin odak pozisyonunda yer alan nesne ise en yeni bilgiyi dolayısıyla en önemli bilgiyi yansıtır. Bu tür cümlelerde konu pozisyonundaki özne ile odak pozisyonundaki nesne arasında konumlanan dolaylı tümleş ise *eklentidir* ve bağımlı cümlenin bilgi yapısında tamamlayıcı işlevini üstlenmiştir.

*Gözlerini üstünden ayırmadan, [kadının çantasından sigara paketini çıkar**ışını**], çakmağı yakışını seyretti.*

*Biz de nereden geldiğini anlayamadığımız bu karşılığa sevinir, [Bıdı'nın da melekler okulunun bahçesinden bizi alkışlad**ığını**] düşünürdük.*

*[Bir toplumdaki siyasal düzenin, toplumun sorunlarına alternatif çözümleri oluştur**up** oluşturamayaca**ğı**] o düzenin yazgısını belirler.*

*[Bir sesin belli bir dilde ses birim değeri taşı**yıp** taşımadı**ğı**] en küçük çift denemesi yapılarak belirlenir.*

ÖDTNY ile (Ö)DTNY sözcük diziliş modeli aynı bilgi yapısı bileşenlerine sahiptir. İşlek bir kullanımı olan bu iki diziliş modeli özne yani konu bileşenini yüzey yapıda işaretleme yönünden farklılık gösterir. (Ö)DTNY sözcük dizilişinde yüklem hemen önünde yer alan nesne, odak birimidir ve yeni bilgiyi taşır; bağımlı cümlenin yüzey yapısında yer almayan özne ise, konu bileşenidir ve ortak bilgiyi yansıtır. Aşağıdaki örnekte bağımlı cümlenin yüzey yapıda yer almayan öznesi önceki cümlede geçen Yıldız ile eşgönderimlidir:

*Yıldız, bu bilgiyi, İl Jandarma Komutanı, Asayiş Şube Müdürü ve KOM Şube Müdürü'ne aktardığını ve [istihbarat elemanı Şimşek'e bilgi üzerinde çalışmayı emrett**ğini**] söyledi.*

Aşağıdaki örneklerde ise (Ö)DTNY sözcük dizilişli bağımlı cümlelerin özne bilgisine yüklem üzerinde işaretlenen iyelik ekinden ulaşmak mümkündür:

*Bir maden dedektörü getirttiğinden, [Haliç'te batık arayaca**ğından**] bahsetti.*

*[Rahmetliye bir kadeh rakıyı esirgeyi**şim**] içimde eziklik olarak kaldı.*

*[Orada pek çok arkadaşını bulaca**ğından**] şüphesi yoktu.*

*Sokakta herhangi bir insana, [toplumun değerlerine önem ver**ip** vermedi**ğini**] sorarsanız, hiç duraksamadan önem verdiğini söyler.*

Aynı sözcük diziliş modeli için verilen aşağıdaki örnekte bağımlı cümlelerin öznesi *Newton*, temel cümlelerin öznesini oluşturan ad öbeği içerisinde geçmiştir:

Newton'un önemi, [bilimde yeni bir dönemi başlatmasındır].

Aşağıdaki örnekte ise temel cümle ile bağımlı cümlelerin özneleri farklı olmasına rağmen bağımlı cümlelerin yüzey yapısında özne bilgisi yer almaz. Bağımlı cümlelerin yüklemi üzerinde işaretlenen teklik 3. şahıs iyelik eki sayesinde öznenin *onun* adlı olduğu bilgisine ulaşılır. Burada konuşur ve dinleyici tarafından bilindiği kabul edilen konu bilgisinin yüzey yapıda yer almasına gerek duyulmamıştır.

Az önce merhabalaştıkları biri, [Ger Galerisi'ne resim yollayıp yollamayacağını] sordu.

3.1.1.10 ÖZTYN Sözcük Diziliş Modeli

ÖZTYN ad işlevli bağımlı cümlelerde işlek olmayan bir sözcük diziliş modelidir. Bu dizilişte bağımlı cümlelerin odak unsuru zarf tümlecisi olup yeni bilgiyi iletir. Aşağıdaki örnekte bağımlı cümle yüklemine arkasında yer alan *kedi* ad öbeği bağımlı cümlelerin bilgi yapısında eklenti işlevini üstlenir, taşıdığı bilgi değeri bakımından önemsiz ve eski bilgiyi yansıtır.

Bir soluma seçiliyordu bakıldığında, ama her şey o denli küçüktü ki gövdesinde ta yanına eğilince izlenebilirdi [ölümün ağır ağır sarı kedi].

3.1.1.11 NÖDTY Sözcük Diziliş Modeli

NÖDTY dizilişine sahip ad işlevli bağımlı cümlelerde dolaylı tümleç ve yüklem, odak alanını oluşturur. Dolaylı tümleç, yüklem önünde yer aldığı için bağımlı cümlelerin *odağıdır*. Örneklerde de görüleceği gibi dolaylı tümleç, bu dizilişte yeni bilgi değeri taşır. Bağımlı cümlelerin nesnesi ise *konu* pozisyonunda yani cümle başında yer alır ve konuşur ile dinleyici tarafından bilindiği kabul edilen ortak bilgiyi yansıtır. NÖDTY sözcük dizilişinde nesne ve dolaylı tümleç arasında yer alan özne ise bağımlı cümlelerin bilgi yapısındaki eklenti bileşenini oluşturur.

Ay! [Bunu benim Ülkü'ye göstermem] lazım. Ülküüüü!

Hatta telefonla benim konuşmamı ve [Ereğli'den vazgeçtiğimi benim Mareşal'e söylememi] istedi.

Bu tür sözcük dizilişine sahip ad işlevli bağımlı cümlelerin işlek bir kullanım alanı olmayıp faydalandığımız derlemelerde sınırlı sayıda birkaç örnek tespit edilebilmiştir.

3.1.1.12 NÖZTY Sözcük Diziliş Modeli

NÖZTY sözcük dizilişine sahip cümleler, bilgi yapısı bakımından NÖDTY dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerle benzer özellikler gösterir. NÖZTY'nin NÖDTY sözcük dizilişinden farkı, vurgulanan ögenin işlevinden kaynaklanır. NÖZTY'de zarf tümleci, bağımlı cümlelerin odak unsurudur ve iletilmek istenen yeni bilgiyi taşır. Bağımlı cümlelerin bilgi yapısının temel bölümünde yer alan nesne ve özne öğeleri, bağımlı cümlelerin *konusu* ve *eklentisidir*.

[Bu dönemdeki krizi, bireyin olumlu bir şekilde atlatmasında] evini, işini paylaştığı kişilere, yani çevresinde yoğun etkileşimde bulunduğu bireylere önemli roller düşmektedir.

Bu çılgın adam nasıl bir mücadele düşünüyordu acaba bunlara karşı? Artık [Başkan'ı benim de "çılgın" sıfatıyla düşündüğümü] fark ettim.

Bu modelde bağımlı cümlelerin konusu olan nesne, yüklem hemen önünde bulunmadığından belirtme durumu eki alarak yükleme bağlanmıştır.

3.1.1.13 NZTÖY Sözcük Diziliş Modeli

Bu diziliş modelinde bağımlı cümlelerin bilgi yapısında özne, *odaktır* ve cümlelerin en önemli/en yeni bilgisini iletir. Bağımlı cümlede bilgi yapısının temel bölümünü nesne ve zarf tümleci öğeleri oluşturur; konu birimi olan nesne, ortak bilgiyi yansıtır. Zarf tümleci ise konu biriminin tamamlayıcısı olan *eklentidir*:

O fâniler ki kendilerini yetkili yerlerde sanırlar, [yetkileri ancak senin verebileceğini] elbette öğreneceklerdir.

Hayatta her şeyin bir bedeli olduğunu, doğru yolda yürürse [bunun semeresini yine kendisinin toplayacağını]; yanlış yola saparsa üzüntüler ve acılarla bedelini ödeyeceğini ona sevgiyle, onun yaşlı ama gerçek dostu kimliğimizle anlatacak, aydınlatacağız.

Lotte telefon etmişti, yeni kitabını bitirdiğini, [bir bölümü özellikle benim okumamı] istediğini söylemişti.

Daha önceki modellerde belirtildiği gibi bu modelde de bağımlı cümlelerin konusu olan nesne, yüklem hemen önünde bulunmadığından belirtme durumu eki alarak yükleme bağlanır.

3.1.1.14 ÖDTDTY/(Ö)DTDTY Sözcük Diziliş Modeli

ÖDTDTY sözcük dizilişine sahip bağımlı cümlelerde temel bilgi alanında özne ve dolaylı tümleç yer alır. Özne, *konu* pozisyonundadır ve ortak bilgiyi yansıtır. Bu modelde dolaylı tümleç, *eklentidir* ve konu unsurunu tamamlar.

Bağımlı cümlelerin odak alanında ise yüklem ve diğer dolaylı tümleş ögesi yer alır. Bağımlı cümle yüklemine hemen önünde yer alan dolaylı tümleş, en önemli bilgiyi iletmesi nedeniyle *odaktır*.

Bir de [Cansever'in, şiirlerinde, anlamsızlığa tutunmayışına] sevindim.

Yıllardır [çocuklarının okuldan eve dönüp dönmeyeceğinden] korkmuşlardı.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde yüklemi geçişsiz-etken veya dönüşlü fiillerden oluşan ad işlevli bağımlı cümlelerde ÖDTDTY sözcük diziliş modelinin görüldüğü tespit edilmiştir.

Bir diğer diziliş modeli olan (Ö)DTDTY'de bağımlı cümlelerin öznesi, konudur. Özne, konuşur ve dinleyicinin bildiği ortak bilgiyi yansıttığından bağımlı cümlelerin yüzey yapısında yer almamıştır. Bu dizilişte odak, yüklemine hemen önünde yer alan dolaylı tümleşdir.

Ben de [bu işte en yetkili arkadaşına başvurduğumu] kendisine bildireceğim.

Babam, bizi bırakıp Ankara'ya gitti, [Bolu'dan Muğla'ya atanmasını] sağladı.

Cumartesi gecesi Büyükkada'da ciğerleri yeniden su toplayınca fenalaşmış, [Ada'dan İstanbul'a getirilişi] son yolculuğu olmuş aynı zamanda.

[Konuşmaya nereden başlayacağını] kestiremedi.

3.1.1.15 ÖDTZTY/(Ö)DTZTY Sözcük Diziliş Modeli

ÖDTZTY sözcük diziliş modelinde bağımlı cümlelerin temel bilgi alanında özne ve dolaylı tümleş, odak alanında ise zarf tümleci ve yüklem yer alır. Özne, bağımlı cümlelerin konusudur ve konuşur ile dinleyicinin bildiği ortak bilgiyi yansıtır. Yüklemine hemen önündeki zarf tümleci ise bağımlı cümlede *odaktır*. ÖDTZTY modelinin oluşturulma nedeni odaktaki yeni ve önemli bilgiyi yansıtmaktır. Özne ve zarf tümleci arasında yer alan dolaylı tümleş ise bilgi yapısında eklenti bileşenini oluşturur ve bağımlı cümlelerin konusunu tamamlamak amacıyla kullanılır:

[Babasının böyle karanlıkta sessiz sessiz ağlaması] içine dokunmuştu Ali'nin.

Savaşın bir türlü bitmeyişi, [düşmanın Conkbayırı'na bir türlü tırmanamayışı], her yeri cesetle doldurdu.

Müjgân'a bir sürü kırık, manasız kelimelerle teşekkür ederken [sevgili çocukluk arkadaşının da gönlünde müebbeden öldüğünü], bir daha onunla barışmayacağını hissediyordu.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde ÖDTZTY modeline sahip ad işlevli bağımlı cümlelerin geçişsiz-etken, işteş fiiller veya nesnesi özne konumuna yükseltilebilir edilgen fiillerle kurulduğu görülür.

Ad işlevli bağımlı cümlelerin yüzey yapısında özne bilgisi yer almayan bir diğer model, (Ö)DTZTY sözcük dizilişidir. ÖDTZTY ile (Ö)DTZTY sözcük dizilişli bağımlı cümlelerin bilgi yapısı bileşenleri aynıdır ve (Ö)DTZTY'nin yüzey yapısında özne yani konu birimine yer verilmemiştir. (Ö)DTZTY modelinde özne bilgisine bağımlı cümlelerin yüklemiindeki iyelik işaretleyicisinden ulaşılabilir.

En ziyade içime dokunan şey, [Munise'ye çok benzemesiydi].

[Konularına bir aydın bilgiçliği ile eğilmeyişi] ayırıcı özelliklerinden.

Hem insan çoğu zaman [yaşamında ne zaman güleceğini], ne zaman ağlayacağını da bilemez.

[Söze nasıl başladığını] hatırlayın.

Sağlık personelinin hastalarla konuşma biçimleri, [onlara iyi davranıp davranmamaları], hastalarla olan ilişkilerinden sağladıkları doyumun derecesini belirler.

Onu yeni tanıyanlar, [bunca yükün altından, yüz akıyla kalkıp kalkamayacağını] düşünüyorlardı.

3.1.1.16 ÖZTNY/(Ö)ZTNY Sözcük Diziliş Modeli

Ad işlevli bağımlı cümlelerin sözcük dizilişinde işlek kullanım alanı olan ÖZTNY modelinde odak birimi nesnedir ve bağımlı cümlede iletilmek istenen yeni bilgiyi taşır. Temel bilgi alanında yer alan özne, bağımlı cümlelerin konusunu yani konuşur ile dinleyicinin bildiği ortak bilgiyi yansıtır. Bağımlı cümlelerin temel bölümünde yer alan eklenti unsuru ise zarf tümlecidir ve konu bilgisini tamamlamak amacıyla kullanılır.

[Türklerin tarihsel süreç içerisinde farklı dinleri benimsemeleri], Türklerin diğer inançlara, dinlere hoşgörülü yaklaşıklarını gösterir.

Memed keçinin yanına varıp, bir zaman, [onun dertli dertli dalları kemirinişi] seyretti.

Nermin, [dedesinin gene kendisini azarlayacağını] sanıyordu, ama beklediğinin tersine, Hüsrev Bey, torununun o güne dek hiç görmediği çocuksu bir gülümsemeyle gülümsedi.

ÖZTNY sözcük dizilişinde nesne yani odak unsuru, belirtme durumu eki olarak bağımlı cümle yüklemine doğrudan ya da yalın durumda bağlanabilir. Nesnenin yalın durumda yükleme bağlandığı örnekler genellikle nesne geçişiminin olduğu yapılarda görülür. Bu durumla ilgili aşağıdaki örnekler verilebilir:

Haberde, [bir şirketin minibüslerin tanıtımı için kataloglar hazırladığı] ve başka ülkelere de satış yapmayı amaçladığı ifade edildi.

[Microsoft'un öne sürdüğü patent ihlalleri için dava açıp açmayacağı] ise belirsizliğini koruyor.

(Ö)ZTNY sözcük diziliş modelinde ise bağımlı cümlelerin öznesi konu bilgisini yansıttığı için ÖZTNY'den farklı olarak yüzey yapıda yer almaz. ÖZTNY ve (Ö)ZTNY sözcük dizilişli bağımlı cümlelerin ortak özellikleri ise bilgi yapısı bileşenlerinin aynı olmasıdır.

Şu anda gözümün önünde, [bir akşam saz çalışı].

Kişi [uyuduğu için gürültüyü algılamadığını] söylese bile, otonom sinir sistemi ile gürültüye tepki vermektedir.

3.1.1.17 ÖZTDTY/(Ö)ZTDTY Sözcük Diziliş Modeli

Ad işlevli bağımlı cümlelerde ÖZTDTY sözcük diziliş modelinin işlek bir kullanım alanı vardır. Bu modelde dolaylı tümleç odak noktasında olduğundan iletilmek istenen yeni bilgiyi iletir. Özne ve zarf tümleci, bağımlı cümlelerin bilgi yapısında temel bölümünü oluşturur. Bağımlı cümlelerin başında yer alan özne; ortak bilgiyi yansıttığı için *konu*, zarf tümleci ise *eklentidir* ve konu unsurunu tamamlar.

[Aylin'in nihayet bir avukata başvurması], boşanmayı kabul etmesi demekti.

O, [benim bu kış günü komşu köye gönderilişime] mi kızmıştı.

Her yerde olduğu gibi, burada da [bütün kadınların gizli gizli bana bakışıklarını], birbirlerine bir şeyler fısıldadıklarını görüyordum.

Mihrişah Sultan'ın tek merak ettiği, [o bunağın yeniden eski gücüne kavuşup kavuşmayacağıydı].

Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde ÖZTDTY sözcük diziliş modelinde bağımlı cümle yüklemine geçişsiz-etken, işteş, dönüşlü ya da edilgen fiiller olduğu görülür.

Ad işlevli bağımlı cümlelerde yaygın kullanılan bir diğer sözcük diziliş modeli de (Ö)ZTDY'dir. ÖZTDY ile bilgi yapısı bakımından aynı özellik gösteren bu dizilişte özne yani konu bilgisine temel cümle özne ya da başka bir ögesinden veya ad işlevli bağımlı cümle yüklemi içindeki iyelik işaretleyicilerinden ulaşılabilir.

*[Bahçe kapısına kadar size refakat **etmeme**] müsaade edecek misiniz?*

[Ahmet Çelebi gibi sürgüne gönderilmeyişi] de padişahın sevgili kulları arasında olmasındandır.

İstanbul'dan gelen gazteci, [iki saat havaalanında bekletildiklerini] belirtti.

[Bir daha onlara kavuşup kavuşamayacağımı] bilemiyordum.

3.1.1.18 ÖZTZY Sözcük Diziliş Modeli

ÖZTZY sözcük dizilişli bağımlı cümle odak alanında yüklem ve zarf tümleci yer alır. Bağımlı cümle yüklemine önünde konumlanan zarf tümleci odak birimi olup yeni ve en önemli bilgiyi iletir. Bağımlı cümle öznesi ise konu birimidir. Konu ve odak arasında yer alan diğer zarf tümleci, eklenti birimi olduğu için konuyu tamamlamak amacıyla bilgi yapısında bulunur. ÖZTZY diziliş modeli genellikle geçişsiz-etken fiillerin ya da nesnesi özne konumuna yükseltelen edilgen fiillerin yüklem olduğu ad işlevli bağımlı cümlelerde görülür:

Artık gerçeği anlatmanın zamanı gelmişti ama [Meraklı'nın bir daha kendisiyle konuşmayacağından] korkuyordu.

Cambridge Massachusetts Teknoloji Enstitüsünde Michael Cima ve arkadaşları bu şekilde kemoterapinin etkili olup olmadığını, ilaçların tümöre ulaşp ulaşmadığını ya da [kanserin ameliyatla tamamen temizlenip temizlenmediğini] takip edebiliyorlar.

3.1.1.19 DTÖZY Sözcük Diziliş Modeli

DTÖZY sözcük dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerin bilgi yapısında odak unsuru zarf tümlecidir. Bu modelde dolaylı tümleç ve özne ögeleri bağımlı cümle temel bölümünü oluşturur. Cümle başında konumlanan dolaylı tümleç, bağımlı cümle bilgi yapısında konu bileşenidir ve konuşur ile dinleyici tarafından bilinen ortak bilgiyi iletir. Cümle temel bölümünde yer alan özne ise bir diğer bilgi yapısı bileşeni olan *eklentidir* ve bağımlı cümle konusunu tamamlamak amacıyla kullanılır. Bu sözcük diziliş modelinde özne, kimi durumlarda diğer ögeler bağımlı cümle konusunu oluşturabilir:

Strüktürel gerekliliklerden ortaya çıkan bu durum [mekân içinde ışığın farklı algılanmasına] da olanak tanır.

[Ekonomik bunalım ortamında bu rakamın daha da artacağı] kuşkusuz.

[Bu konuda çalışmaların yeniden başlatıldığı] öğrenildi.

[Bu sıcaklıkta buzun kendiliğinden eriyip erimeyeceğini] belirtiniz.

Önceki diziliş modellerinde olduğu gibi DTÖZTY’de de nesne ögesi yer almadığı için bu tür bağımlı cümlelerin yüklem konumunda etken-geçişsiz ya da edilgen fiiller bulunur.

3.1.1.20 ÖZTYDT Sözcük Diziliş Modeli

Bu modelde, bağımlı cümlelerin odak alanında yüklem ve zarf tümleci yer alır. Bağımlı cümlede yeni bilgi, odak unsuru olan zarf tümleci tarafından yansıtılır. Cümle başında bulunan özne ise *konudur* ve ortak bilgiyi iletir. ÖZTYDT’de dolaylı tümleç, bağımlı cümlelerin yükleminden sonra geldiği için bilgi yapısında eklenti unsurudur; bilgi değeri bakımından konu ve odağa oranla daha az önem taşıdığından bağımlı cümlelerin arka planında kalır.

Şaşıkları şey, [ikisinin yüzlerinin türküler, oyunlar kadar benzemesiydi birbirine].

3.1.1.21 DTNÖY Sözcük Diziliş Modeli

Bu tür modeldeki ad işlevli bağımlı cümlelerde özne, bağımlı cümle yüklemine hemen önünde yer alır. Özne, bağımlı cümledeki en yeni ve en önemli bilgiyi iletmediği için *odaktır*. Dolaylı tümleç ve nesne, bağımlı cümlelerin temel bölümünü oluşturur. DTNÖY dizilişli bağımlı cümlelerin dolaylı tümleci *konu*, nesnesi ise konuyu tamamlayan *eklenti* unsurudur:

Anlatımda kolaylık sağlaması için [oyunda ilk hamleyi bizim yapacağımızı] varsayacağız.

Bağımlı cümlelerin hem odak unsuru hem de konusu aşağıdaki örnekte *kendi* adılıdır ve ilgi eki almadan doğrudan yükleme bağlanmıştır. Cümlelerin temel bölümünde yer alan konu ve eklenti birimleri, konuşur ve dinleyici tarafından bilinen ortak bilgiyi iletmediği için cümlede bulunması zorunlu değildir; bu nedenle cümleden çıkarılabilir. Bu örnekte bağımlı cümlelerin başındaki *onun* adılı da *kendi* adılıyla eşgönderimli olduğundan aynı bilginin tekrarlanmaması için düşürülmüştür.

Tatar Osman’la eskiden arkadaş olduğunu, [ona ömür boyu maaşını kendi bağlatıldığını] anlattı.

3.1.1.22 ZTÖNY Sözcük Diziliş Modeli

ZTÖNY modelinde nesne ve yüklem, odak alanını oluşturur. Nesne, yüklemın önünde konumlandığı ve bağımlı cümlelin yeni bilgisini iletteği için *odaktır*. Cümle başında yer alan zarf tümleci, bağımlı cümlelin *konusu* olduğundan ortak bilgiyi yansıtır. Konu ile odak arasında kalan özne, eklenti unsurudur ve konunun iletteği bilgiyi tamamlamak amacıyla cümlede bulunur:

Özlemle beklediğimiz kar yağdı, [herkes gibi senin de karı seveceğinden] eminim.

Bu sözcük modelinde nesne, yüklemın hemen önünde yer alan diğer modellerde olduğ gibi yalın durumda da belirtme durumu eki alarak da bağımlı cümlelin yüklemine bağlanabilir. Nesnenin odak pozisyonunda, yalın hâlde yükleme bağlandığını gösteren durumlara aşığıdaki örnek verilebilir:

Kızım, [kaç gündür benim neler yaşadığımın] haberin var mı senin!..

3.1.1.23 DTÖNY Sözcük Diziliş Modeli

DTÖNY sözcük dizilişinde nesne; bağımlı cümlelin *odağı*, dolaylı tümlec ise *konusudur*. Cümlelin odağı nesne, konu unsuru olan dolaylı tümlece kıyasla daha önemli ve daha yeni bilgiyi iletteği için bağımlı cümle yüklemının önünde konumlanmıştır. Bağımlı cümlelin konusu ve odak unsuru arasında yer alan özne eklentidir ve konu bileşeni olan dolaylı tümlecın tamamlayıcısıdır:

Parmenides de, Zenon da, sizin gibi, [yaşamda Aşıl'ın kaplumbağayı yakalayacağını] biliyorlar.

Gösterilen, yani kavramlar ve sözcük alanındaki dizge, [bir dilde hangi ses bileşimlerinin hangi anlamları aktardığını], bu anlamlar arasındaki benzerliği, ayrılığı, kavram alanlarını vb. inceler ve betimler.

Nesnenin yüklemın hemen önünde konumlandığı diğer sözcük diziliş modellerinde olduğ gibi bu tür sözcük dizilişinde de nesne, yalın durumda ya da belirtme durumu eki alarak bağımlı cümlelin yüklemine bağlanır. Bu duruma nesne geçişiminin olduğ yapılar da sıkça rastlanır:

[Türkiye'de trafik cezalarının caydırıcı nitelik taşımadığı] doğrudur, Hıncal Uluç'un trafik konusunda yeni yasal düzenlemeler yapılmasını isteyen sayısız yazı yazdığı da bir gerçektir.

3.1.1.24 ZTDTÖY Sözcük Diziliş Modeli

İşlek olarak kullanılmayan ZTDTÖY sözcük dizilişinde özne, odak unsurudur ve bağımlı cümlelin bilgi yapısında yeni bilgiyi iletir; zarf tümleci ise

konu unsuru olup ortak bilgiyi yansıtır ve eklenti unsuru dolaylı tümleç tarafından tamamlanır.

Meteoroloji, [hafta sonu Marmara, Ege ve Güneydoğu'da sıcaklıkların artacağı] belirtiyor.

Artık iki konu vardır her yerde: Şükran Günü'nde ne yapılacağı ve [Noel için kimlere hangi hediyelerin alınacağı] ...

Öznenin yüklem hemen önünde yer aldığı diğer sözcük dizilişlerindeki gibi bu modelde de bağımlı cümle öznesi özne geçişimi olan yapılarda ilgi eki almadan yalın durumda yükleme bağlanabilir.

Netice olarak bugün astronomi ilmi, [her gün tepemize binlerce taş yağdığını] kabul etmektedir.

3.1.1.25 ZTÖDTY Sözcük Diziliş Modeli

ZTÖDTY sözcük dizilişli bağımlı cümlelerin bilgi yapısında dolaylı tümleç ve yüklem, odak alanını; geriye kalan ögeler temel bölümünü oluşturur. Bu dizilişteki bağımlı cümlede yeni bilgi, odak unsuru olan dolaylı tümleç tarafından sunulurken mevcut ortak bilgi konu pozisyonundaki zarf tümleciyle iletilir. Konu ve odak arasında yer alan eklenti unsuru ise bağımlı cümle öznesidir.

[Kesintisiz cam yüzeyiyle manzaranın iç mekândan algılanışı], çerçevelemiş bir resim izlenimi veriyor.

Ben [bir gün aşkımın karşıma çıkacağına] inanıyorum.

[2030 yılında bu rakamın 366 milyona ulaşacağından] korkulmaktadır.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde bu tür sözcük dizilişindeki ad işlevli bağımlı cümlelerde yüklem konumunda geçişsiz-etken veya edilgen fiillerin yer aldığı görülür.

3.1.1.26 ÖNZTDY/(Ö)NZTDY Sözcük Diziliş Modeli

ÖNZTDY modelindeki ad işlevli bağımlı cümlelerde bilgi yapısı bileşenlerinin (konu, odak, eklenti) üçü de yer alır. Bağımlı cümlelerin bilgi yapısında yüklem önünde konumlanan dolaylı tümleç, odak; cümle başında yer alan özne, konu; odak ve konu bileşenleri arasında bulunan nesne ve zarf tümleci ise eklenti bileşenini oluşturur. Bu dizilişteki cümlelerde birden fazla eklenti bileşeni bulunmasına rağmen bunların bilgi yapısındaki işlevleri aynıdır yani konu bileşenini tamamlamaktır.

Buna bir de [eski Arap harflerinin Türk basımcılığını nasıl ilerlemekten alıkoyduğu], telgraf gibi uygar araçları kullanmakta ulusumuzu boşuna gider ve

zorluklara sürüklediği eklenirse eski harf dizgemizi değiştirmek zorunluğu ortaya çıkar.

Bunun başlıca nedeni, [arkeologların bu yöreleri hep karadan tarayışları], tekneyle kıyı kıyı gezmeye vakit ve olanak bulamayışları olsa gerek.

[Beckett'in yakın çevresindeki bazı insanları acımasız bir karikatürcü tadıyla yazıya aktarması], onlarla kitabı yayımlanır yayımlanmaz arasının bozulmasına yol açacaktır.

Bu sözcük dizilişinde nesne ögesi, bağımlı cümle yüklemine hemen önünde konumlanmadığı için belirtme durumu eki alır.

(Ö)NZTDY sözcük dizilişine sahip ad işlevli bağımlı cümlelerde de dolaylı tümleş, *odaktır*. Bağımlı cümlelerin yüzey yapısında yer almayan özne, konudur ve ortak bilgiyi yansıtır. ÖNZTDY ile (Ö)NZTDY sözcük dizilişli bağımlı cümleler bilgi yapısı bileşenleri bakımından benzerdir ve birden fazla eklenti unsuruna sahiptir.

Aşağıdaki örnekte (Ö)NZTDY modelindeki bağımlı cümlelerin konusu olan özne ile temel cümlelerin öznesi aynıdır. Dolayısıyla bağımlı cümlede özne tekrarına ihtiyaç duyulmamıştır:

Erdal İnönü'nün kızı Özden Toker de [Saylan'ı 15 gün önce hastanede ziyaret ettiğini], Saylan'ın yine gözlerinin güldüğünü belirterek, lepra hastalığı için endişelerini aktardığını söyledi.

Aynı sözcük dizilişine sahip aşağıdaki örneklerde ise özne bilgisine bağımlı cümle yüklemineki iyelik işaretleyicilerinden ulaşılmaktadır:

[Sizi mutlaka buradan götürmem] istendi.

[Ayağımı yeniden piste basışımı] Tansel Paşa'nın bu uyanıklığına borçluyum yani...

Ulusoy'dan yapılan açıklamada, [sektördeki deneyimlerini şimdi de taşımacılık alanına aktardığı] belirtildi.

3.1.1.27 ÖZTNDY/(Ö)ZTNDY Sözcük Diziliş Modeli

Ad işlevli bağımlı cümlelerde işlek bir kullanım alanı olmayan sözcük diziliş modellerinden biri de ÖZTNDY'dir. Bu modeldeki bağımlı cümlelerin bilgi yapısında dolaylı tümleş, *odaktır* ve yeni bilgiyi iletir. Cümlelerin geriye kalan ögeleri ise bağımlı cümlelerin bilgi yapısının temel bölümünü oluşturur. Buna göre cümle başında yer alan özne, konu; zarf tümleci ve nesne ise eklenti birimidir.

[Rusya'nın bundan sonra doğalgaz sorununu farklı alanlara kaydıracağını] söylüyor uzmanlar.

Eşinin balkona asacağı çamaşırların parolasından [İngiliz polisinin o gün kendini evde arayıp aramadığını] ve civarda nöbet tutup tutmadığını anlar.

ÖZTNDTY modelinde bağımlı cümlelerin yüklem konumunda etken-geçişli fiiller bulunur. Bağımlı cümlelerin nesnesi, yüklem hemen önünde konumlanmadığından belirtme durumu eki almıştır.

(Ö)ZTNDTY sözcük diziliş modelinde ÖZTNDTY'deki gibi dolaylı tümleç odaktır ve bağımlı cümlelerin bilgi yapısında en önemli bilgiyi yansıtır:

İtalyan Odalar Birliği ve İtalyan şirketlerinin, Türkiye'ye düzenlediği ziyaret dolayısıyla gerçekleştirilen toplantıda konuşan Paoletti, [üç yılda sekiz yüz kadar girişimciyi Türkiye'ye getirdiklerini], Türkiye'den altı yüz elli girişimciyi de İtalya'da ağırladıklarını anlattı.

Bu iki sözcük dizilişi arasındaki fark, öznenin yüzey yapıda yer alıp (ÖZTNDTY) yer almamasıdır ((Ö)ZTNDT).

3.1.1.28 ÖZTNZTY/(Ö)ZTNZTY Sözcük Diziliş Modeli

ÖZTNZTY sözcük diziliş modelindeki bağımlı cümlelerde yüklem hemen önünde yer alan zarf tümleci, odak unsurudur ve yeni bilgiyi; konu pozisyonundaki özne ortak bilgiyi iletir. Konu ile odak arasında yer alan zarf tümleci ve nesne ise bağımlı cümlelerin bilgi yapısında eklenti birimini oluşturur:

[Gül Ali'nin her sabah traktörünü çiçeklerle donatışı] geliyor gözümün önüne...

(Ö)ZTNZTY dizilişindeki ad işlevli bağımlı cümlelerde de odak, yüklem hemen önünde yer alan zarf tümlecidir. Bağımlı cümlelerin bilgi yapısında konu ve odak arasında yer alan zarf tümleci ve nesne öğeleri *eklentidir*.

Aşağıdaki örnekte yüzey yapıda yer almayan özne bilgisine bağımlı cümlelerin yüklemdeki teklik 1. şahıs iyelik ekinden ulaşmak mümkündür:

Bunların dışında, arkadaşlarımı çok sevdiğimi, insanları gözlemlediğimi, [bazen de hayal gücümü biraz abarttığımı] hatırlıyorum.

3.1.1.29 ÖZTDTNY Sözcük Diziliş Modeli

Ad işlevli bağımlı cümlelerde işlek kullanılan sözcük dizilişlerinden bir diğeri de ÖZTDTNY modelidir. ÖZTDTNY'de nesne ve yüklem ögesi, bağımlı cümlelerin bilgi yapısında odak alanını oluşturur. Nesne, yüklem önünde konumlandığı için odak unsurudur ve bağımlı cümlede en önemli iletir. Bu

modeldeki bağımlı cümlelerin *konusu* özne ile odak birimi nesne arasında yer alan zarf tümleci ve dolaylı tümleç ögeleri ise *eklentidir*. Bu eklenti bileşenleri, bağımlı cümlelerin bilgi yapısındaki konunun tamamlayıcısıdır.

[ABD yönetiminin, sivil katliamlara karşı İsrail saldırılarına açık destek vermesi], bölgede Batı'ya yönelik tepkilerin artmasına yol açıyor.

Gurbetin, alacakaranlık ruh ikliminde geldiğim güzeller güzeli şehri görmekte zorlanışımı, [maddenin gözkapaklarımın açıklığına inat gözüme perde gerişini] ve bu tarifi, yedi iklimi içinde barındıran dalgalı seyahatimin hazan mevsiminde kalakalışımı yazmıştım.

[Barzani'nin önümüzdeki dönemde Türkiye'de siyasi nüfuzunu artırıp artırmayacağını] araştırdık ve ilginç sonuçlara ulaştık.

Bu modeldeki bağımlı cümlelerin yüklemeleri etken-geçişli fiillerdir. Nesne, yüklemnin hemen önünde yer aldığından yalın veya belirtme durumunda olabilir.

3.1.1.30 ÖY/(Ö)Y Sözcük Diziliş Modeli

ÖY diziliş modelindeki ad işlevli bağımlı cümleler, bir eylem ve sadece bir üyeden oluşan yapılardır yani bağımlı cümlede sadece yüklem ve özne yer alır. Bu modelde özne, bağımlı cümlelerin bilgi yapısında hem konu hem de odak birimidir.

Ne olursa olsun, insan [böylesine yüklü kamyonların çoğalmasını], yolları tıkayıp, trafiği filan aksatmasını istiyor.

Daha kapıdan girerken [çocuğun ağladığı] duyuluyordu.

Gazetelerde [bütün maaşların artacağı] yazılıyor şu günlerde.

Bir Amerikalı öğrenci şöyle dedi bana: [Yaptığım müziğin çalınıp çalınmaması] umurunda değil, kâğıda dökmüş olmam yeterli.

Ama çoğu son yıllarda öğretmen olmuş arkadaşlardı ve kimi [maaşların artıp artmayacağını], kimi kent okullarında yer bulmak için ne yapması gerektiğini soruyordu.

Dönüşünde [yazısının bitip bitmediğini] soracağım.

Yukarıdaki bağımlı cümlelerin yüklemeleri incelendiğinde bunların geçişsiz-etken fiiller olduğu görülür. Aşağıdaki bağımlı cümle örneklerinin yüklemeleri ise edilgen fiillerdir.

O gece [bacağımın kesilişini] bütün ayrıntılarıyla yaşadım.

Yayınevi [kitabımın basılacağını] haber verdi; ancak kesin bir tarih söz konusu değildi.

Şu an Türkiye'de tüm kesimler [bu belgenin aydınlatılmasını] bekliyor.

Kimi araştırmacılar, [tarihteki pek çok olayın abartıldığını] iddia ederler.

(Ö)Y sözcük dizilişinde ise yüzey yapıda ad işlevli bağımlı cümle ögelerinden sadece yüklem vardır. Bağımlı cümlelerin bilgi yapısında yüklem, *odaktır* ve iletilmek istenen en önemli, en yeni bilgisini yansıtır. Bilgi yapısında konu bileşeni ortak olan bilgiyi yansıtır. Odakta sunulan bilginin garanti altına alınması gerekmediği durumlarda konu birimi cümlede bulunmak zorunda değildir yani cümleden çıkarılabilir (İşsever, 2000: 47).

(Ö)Y modelinde bağımlı cümlelerin konu bilgisine bir önceki cümleden de ulaşılabilir. Örnek olarak aşağıdaki bağımlı cümlelerin yüklemi *okunacağından*, *odaktır*. Bağımlı cümlelerin konusunu yansıtan özne, bir önceki cümlede geçen *mektuplardır* ve burada belirtildiği için tekrarlanmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

Mektuplar neden okunmalı? Gönderen ne kadar da emindir [okunacağından].

Bağımlı cümlelerin konusu kimi durumlarda bir önceki bağımlı cümlelerin ya da temel cümlelerin ögelerinden biri olabilir. Aşağıdaki örnekte bağımlı cümlelerin bilgi yapısındaki konu unsuru, bir önceki cümlelerin dolaylı tümleci *Oya*'dır.

Oya'ya baktı, [uyuyuşuna] imrendi, babasını düşündü, annesini düşündü.

Aşağıdaki ad işlevli bağımlı cümlelerin bilgi yapısında konu birimi, belirteç işlevli bağımlı cümlelerin nesnesi *kapı*'dır.

Küçük bir kapı aralığı bırakmıştı güya, oysa ben kapıyı itince [açılıp açılmayacağını] bile bilmiyordum.

(Ö)Y dizilişli bağımlı cümlelerin konu bilgisine yüklemine taşıdığı özne uyum işaretleyicisinden yani iyelik ekinde de ulaşılabilir:

Kuşku duymak, temel kurallarımızdan biriydi: Yaşlı adamın ceketi bedenimi ısıtmış, [uyumamı] kolaylaştırmıştı.

Türkçe adıl düşüren bir dildir ve bu özellik, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi (Ö)Y sözcük dizilişli bağımlı cümle yapılarında sıklıkla görülür:

Bir yandan da, Ufuk'u içerde gören tek tanık olduğu için [öldürüleceğinden] korkuyormuş.

O kadar çok bağıırıyordu ki, [çıldırıldığını], aklını kaçırdığını düşündüm.

Hamurun üzeri hafif pembeleşmeye başlarken bir kere azıcık açıp, elle [kuruyup kurumadığını] kontrol edersiniz.

3.1.1.31 (Ö)NDTZTY Sözcük Diziliş Modeli

İşlek kullanım alanı olmayan bu sözcük dizilişindeki bağımlı cümlelerin odak noktası, zarf tümlecidir ve en önemli bilgiyi taşır. Bağımlı cümlelerin konusu olan özne, yüzey yapıda yer almaz. Bağımlı cümle yüklemının taşıdığı iyelik eki sayesinde özne konumundaki *adıl* yani konu bilgisine ulaşılabilir:

Yeniye açık oluşu, dahası yeniye arayış, [düşüncelerini yaşamın olguları, gerçekleri karşısında sürekli sınavı], onu kendi döneminin benzersiz bir kişisi kılmuştur.

3.1.1.32 (Ö)DTNZTY Sözcük Diziliş Modeli

(Ö)DTNZTY sözcük dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerin bilgi yapısında zarf tümleci, *odaktır* ve en yeni, en önemli bilgiyi taşır. Bağımlı cümlelerin yüzey yapıda bulunmayan öznesi ise *konudur* ve ortak bilgiyi iletir. Konu ve odak birimleri arasında yer alan dolaylı tümleş ve nesne öğeleri ise *eklentidir*:

Hem konuşuyor hem de [Şükran'dan parayı nasıl aldıracağı] düşünüyordu.

Aşağıdaki örnekte bağımlı cümlelerin öznesi, *atölye çalışmasının* ad öbeğidir ve burada tekrarına ihtiyaç duyulmamıştır.

Atölye çalışmasının en güzel yanı, [insana geçmişindeki muhteşem anları yeniden anımsatmasıdır].

Bu dizilişteki ad işlevli bağımlı cümlelerde eklenti unsuru olan nesne daima belirtme durumu eki olarak bağımlı cümle yüklemine bağlanır.

Kahve ocağında baş sedire ağırbaşlılıkla bağdaş kurup savat işlemeli tüütün mahfazasındaki İskeçe göbeğinden şöyle bir tutam alarak Çavuşoğlu kâğıdına ağır ağır sarışı, [mercan kakmalı bağa kutudan bergamot kokulu Amerika enfiyesini itina ile çekiş] gözümün önünden gitmeyecek canlı manzaralardandır.

2002 Türkiye Bilişim Şurası Raporu'nda 7-15 yaş grubundaki gençlerin %90'ının interneti eğlence ve yararlı olmayan siteleri gezmek için kullandığı, [bilgisayar başında zamanlarını gereksizce harcadıkları] belirtilmektedir.

3.1.1.33 (Ö)DTZTNY Sözcük Diziliş Modeli

(Ö)DTZTNY sözcük diziliş modelinde nesne ögesi, yeni bilgiyi iletmediği için bağımlı cümlelerin bilgi yapısında odak noktasıdır. Bağımlı cümlede varlığını yüklem üzerinde işaretlenen iyelik ekinden anladığımız özne yani konu, ortak bilgiyi yansıttığı için yüzey yapıda yer almaz:

Törende konuşan ve ardından konuklara konser veren Fazıl Say da “[Bolu’da ilk konser verişim], umarım devamı gelecektir.” dedi.

Yukarıda verilen örnekte bağımlı ve temel cümlelerin öznesi *Fazıl Say* ile aynı olduğu için bağımlı cümlede tekrar edilmemiştir.

Aşağıda sıralanan örneklerde konu bilgisine, bağımlı cümle yüklemindeki özne uyum işaretleyicisinden yani iyelik ekinden ulaşmak mümkündür:

[Kendilerine ara sıra bu yazıyı okumamı] istediler.

[Derlere bambaşka bir kendini veriş] vardı.

[Şu Eyüp İskelesi’nde bir gün Hodi’yi anımsayacağım] aklımdan bile geçmezdi doğrusu.

3.1.2 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Temel Cümlelerin Dışına Taşan Sözcük Diziliş Modelleri

Bu alt başlıkta, Türkiye Türkçesinde isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerdeki bazı öğelerin çalkalama işlemi sonrasında kendi sınırlarının dışına çıkarak temel cümle yüklemine arkasında konumlandığı sözcük diziliş modelleri ele alınacaktır.

3.1.2.1 YÖ Sözcük Diziliş Modeli

YÖ sözcük dizilişli ad işlevli bağımlı cümlelerin bilgi yapısında yüklem, *odaktır* ve asıl iletilmek istenen bilgiyi yansıtır; özne, bağımlı cümlelerin bilgi yapısında eklenti bileşenidir. Bu modelde bağımlı cümlelerin öznesi, çalkalama işlemi sonrasında bağımlı cümlelerin dışına taşmış ve temel cümle yüklemine arkasında konumlanmıştır.

Hâkim Amca’ysa, [âşık olup olmadıklarını], içip içmediklerini soruyordu [yazıp çizenlerin].

3.1.2.2 DTYÖ Sözcük Diziliş Modeli

Bu sözcük diziliş modelinde ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi, bağımlı cümle sınırlarının dışına taşmış ve temel cümle yüklemine arkasında konumlanmıştır. DTYÖ dizilişinde YÖ gibi ad işlevli bağımlı cümle yüklemine önünde konumlanan dolaylı tümleç, odak unsurudur; bağımlı cümlede asıl iletilmek istenen bilgiyi taşır. Bağımlı cümlelerin sınırlarının dışına çıkan özne, bilgi yapısında eklenti birimdir ve taşıdığı bilgi değeri bakımından önemsizdir:

Kapalı, gri, ağlayan bir gökyüzü altında sessizce [toprağa verilmesini] izliyorum [İlhan Erdost’un].

Ancak tek başına başvuran kadınlar [hayallerindeki erkeklere benzemesini] istiyorlarmış [çocuklarının].

[Topraktan geçen sıcaklıkla kaynamaya başladığını] duyuyordu [her yanının].

3.1.2.3 NYÖ Sözcük Diziliş Modeli

Bu tür sözcük diziliş modelindeki ad işlevli bağımlı cümlelerde de özne, bağımlı cümlenin dışına taşmış ve temel cümle yüklemine arkasında konumlanmıştır. Dolayısıyla bu dizilişte özne, bağımlı cümlenin bilgi yapısında eklenti birimidir ve bilgi değeri bakımından en önemsiz bilgiyi yansıtır. Bağımlı cümlenin yüklemi önünde yer alan nesne ögesi, bilgi yapısında odak birimini işaretler. Bağımlı cümlede iletilmek istenen en yeni ve en önemli bilgiyi ise nesne ögesi iletir:

[Babasından izler aradığını] düşündü [kadının].

[Bunları kabul etmem] zaten güç [benim].

[Oy kullanıp kullanmadığını] bilmem [sayın üyenin.]

3.1.2.4 (Ö)YN Sözcük Diziliş Modeli

Bu modelde bağımlı cümlenin bilgi yapısında yüklem, *odaktır*. Bağımlı cümlenin bilgi yapısında konu bilgisini taşıyan özne, yüzey yapıda yer almaz. Bu tür dizilişli ad işlevli cümlelerde nesne ögesi, bağımlı cümlenin dışına taşmış ve temel cümle yüklemine arkasında konumlanmıştır. Temel cümle dışına taşan nesne ögesi, bağımlı cümlenin bilgi yapısında eklenti birimini oluşturur:

[Tırnaklarımla dağıtmak] isterim [seni]!

[Teyit etmemiz] gerekiyor [bazı şeyleri].

3.1.2.5 (Ö)YDT Sözcük Diziliş Modeli

(Ö)YN’de olduğu gibi (Ö)YDT modelindeki ad işlevli bağımlı cümlede de yüklem, *odaktır*. Bağımlı cümlenin bilgi yapısında konu birimi olan özne, yüzey yapıda yer almaz. Ad işlevli bağımlı cümlenin dolaylı tümleci ise bağımlı cümle sınırlarının dışına çıkmış ve temel cümle yüklemine arkasında konumlanmıştır. Bu diziliş türünde dolaylı tümleç ögesi, *eklenti* birimi olup bağımlı cümlenin bilgi yapısında önemsiz bilgiyi yansıtır.

Kimi zaman [kızdığımız]da olurdu [kendisine].

3.1.2.6 NYÖDT Sözcük Diziliş Modeli

Bu diziliş modelinde ad işlevli bağımlı cümlenin nesnesi, bağımlı cümlenin bilgi yapısında odak birimini işaretler. Bağımlı cümlede eklenti birimi olan özne ve

dolaylı tümleç, bağımlı cümlelerin dışına taşmış ve temel cümle yüklemine arkasında konumlanmıştır.

*Fakat [paket veya herhangi bir şey **aldığını**] görmedi [çocuğun giysileri içinden].*

3.2 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Temel Cümledeki Sözdizimsel Konumu

Türkçenin temel tipolojik özelliklerinden biri, sola dallanan cümle yapısına yani yönetilen-yöneten kuralına sahip olmasıdır. Bu kural gereği sözdizimsel açıdan bağımlı olan öge (yönetilen) temel ögenin (yöneten) önünde yer alır (Johanson, 2014: 103). Bu kural aşağıdaki cümle üzerinden örneklendirilmiştir:

Ayşe okula gitti.

Ayşe koşa koşa okula gitti.

Ayşe annesiyile koşa koşa okula gitti.

Ayşe izin almak için annesiyile koşa koşa okula gitti.

Yukarıda görüldüğü gibi cümleye yeni bir öge, temel üyenin yani yöneticinin soluna eklenir. Ancak bu durum Türkçenin temel sözcük dizilişi için geçerlidir. Çünkü Türkçe, sözdizimsel olarak esnek bir dildir ve edimsel sebeplerden dolayı farklı sözcük dizilişlerine de izin verir.

Ad yancümleleri, tıpkı temel cümleler gibi kendi içinde bir sözcük dizilişine sahiptir ve bitimli ya da bitimsiz yapılar şeklinde bağlandıkları üst/temel cümlede adların bulunabileceği çeşitli sözdizimsel işlevleri (ör. *özne, nesne, tümleç*) üstlenirler. Bu sebeple ad işlevli bağımlı cümleler de bitimli cümleler gibi sözdizimsel yaklaşımla incelenebilir. Bitimli cümleler gibi değerlendirebileceğimiz ad cümlelerinin temel cümleye göre konumları değişiklik gösterebilir.

Kornfilt (1997: 46), Türkçede temel sözcük dizilişinin çoğunlukla eylem-son olduğunu ve adlaştırılmış bağımlı cümlelerin temel cümle içinde basit ad

öbeklerinin yerini tuttuklarından dolayı genellikle temel cümle yüklemine önünde bulunduklarını belirtir. Aydemir (2020: 97-98) ise Johanson'un ileri sürdüğü yönetilen-yöneten (rectum-regens) kuralından hareketle özne, nesne vb. sözdizimsel işlevler üstlenen ad cümlelerini, temel cümlede konumlanışlarına göre öncül ve soncul şeklinde iki ana gruba ayırır. Buna göre Türkçenin sözdizimsel tipolojisine özgü bitimsizleştiricilerle ve altasıralayıcılarla kurulan ad işlevli bağımlı cümleler, öncüdür yani temel cümle yüklemine önünde yer alır. Türkçeye Hint-Avrupa gibi yabancı dillerden geçen kopya bağlayıcılarla kurulan ad işlevli bağımlı cümleler ise soncudur yani temel cümle yüklemine önünde konumlanır. Erguvanlı Taylan (2018: 7), konuyla ilgili Türkçede yancümle konumlanışının eylemin çekimli ya da çekimsiz olmasına göre değişebileceğini ve yancümle eylemi çekimli olduğunda tek dilbilgisel sıralanış ÖNY şeklinde iken yancümle eylemi çekimsiz olduğunda ise farklı sıralanışların görülebileceğini ifade etmiştir. Derlemlerden taranan örnekler üzerinde yaptığımız incelemeler Türkçede ÖNY temel sözcük dizilişinin yanı sıra farklı diziliş modellerinin olduğunu da göstermiştir.

Ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümlede bilgi yapısından kaynaklı farklı konumlarda yer alırlar. Burada tespitlerimizden hareketle ad işlevli cümlelerin temel cümlede rastgele konumlanışının söz konusu olmadığını, aksine iletilmek istenen bilgiye göre farklılık gösterdiğini belirtmek gerekir. İncelediğimiz örneklerden yola çıkarak isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümledeki konumlanışlarını *temel cümle yükleminden önce* ve *temel cümle yükleminden sonra* şeklinde iki ana gruba ayırdık. Aşağıda bu konumlar, örnekler üzerinden daha detaylı incelenecektir.

3.2.1 Temel Cümle Yükleminden Önce

İsim-fiil ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümle yükleminden önce üç farklı konumda bulunabilirler: *Temel cümle başı*, *Temel cümle başı-yüklem önü arası*, *Temel cümle yüklemine önü*. Temel cümle içinde farklı konumlardaki bu bağımlı cümleler, temel cümle başı bilgi yapısında farklı bileşenleri işaretler. Bu bilgi yapısı bileşenleri *konu*, *odak* ve *eklemdir*. Burada, ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümle yüklemine önünde yer aldıkları konuma göre temel cümle başı bilgi yapısında hangi birimleri oluşturduklarına değinilecektir.

3.2.1.1 Temel Cümlelerin Başında

Temel cümlelerin başında konumlanan ad işlevli bağımlı cümleler, hakkında konuşulan bilgiyi yansıtır yani ad işlevli bağımlı cümle, temel cümlelerin bilgi yapısında konu bileşenidir. Bağımlı cümlelerin konusu öznesi olabileceği gibi diğer öğeleri de olabilir.

Aşağıda verilen örneklerde temel cümlelerin öznesi olan ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümlelerin bilgi yapısında konu bileşenidir ve temel cümlelerin hakkında konuşulan bilgisini yansıtır.

[Işıktan'ın yapılan işin kanunsuz olduğunu anımsatması] da şirketi engelleyemedi.

Ancak, [genç kızın bu ikinci hürriyet cumasında Göksu'ya gitmekten çekinişi] sade bu düşüncelerden ve bu kaygılardan da ileri gelmiyordu.

[Tarafların, birbirlerinin kültürel, dinî, siyasi, sosyal ve dil kimliklerine saygı gösterecekleri] açıkça yazılmıştır.

[Hislerimin beni aldatmadığı] da, en iyi biçimde şu cezaevinde ortaya çıktı.

[Bunun üstüne gidip gitmemek], bir siyasi olay gibi göründü bize.

[Bir resimde de içerik olarak aldığı obje'nin kendi özüne, kavramına uyup uymaması], o resmin estetik değerini hiçbir yolda etkilemez.

[Bir toplumdaki siyasal düzenin, toplumun sorunlarına alternatif çözümleri oluşturup oluşturamayacağı] o düzenin yazgısını belirler.

[Tenkitçinin işini kendine dert edinip edinmediği], şüphesinden, bocalamasından, değişmesinden anlaşılır.

Aşağıdaki örneklerde temel cümlelerin nesnesi yani ad işlevli bağımlı cümleler temel, cümlelerin konusudur. Ad işlevli bağımlı cümle, temel cümlede hakkında konuşulan ortak bilgiyi yansıttığı için temel cümlelerin başında konumlanmıştır.

[Bernanos'un yapıtları üzerinde çalışmamı] bitirme tezimin yöneticisi Süheyla Bayrav önermişti.

[Endüstri toplumunda moral değerlerin gelişmenin önünde bir engel olarak algılanışını] 1930'ların hassas ortamı içinde Keynes son derece çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

[Samsun'da brusella hastalığına rastlandığını] sağlıkçılar da doğruladı.

[Elli metre yüksekten, içi su dolu bir konserve kutusuna balıklama atlanamayacağını] herkes bilir.

[Bir reaksiyonun kendiliğinden oluşup oluşmayacağını] serbest enerji değişiminin işareti de belirler.

[Kadehlerini bu kez herhangi bir şey için kaldırıp kaldırmadıklarını], daha sonra o kadar düşündüğü hâlde bir türlü çıkaramadı Korkut.

Temel cümlenin bilgi yapısında, hakkında konuşulan bilgiyi kimi durumlarda temel cümlenin dolaylı tümleci de yansıtabilir. Aşağıda verilen örneklerde isim-fiillerle kurulan bağımlı cümleler, temel cümlenin dolaylı tümlecidir ve bilgi yapısında konu bilgisini iletir.

[Çaldığım radyonun kablosunu istemeye gidişime] patronu çok şaşırmıştı.

[Bir kokunun net olarak algılanmasında] hafızamız etkilidir.

[Kimi, nasıl ağırlayacağımıza] biz karar veririz!

[Seni nasıl bu kadar sevdiğime] ben de şaşıyorum.

[Bu notların delil niteliği taşıyıp taşımayacağına] elbette yargı karar verecek.

3.2.1.2 Temel Cümle Başı -Temel Cümle Yüklemleri Önü Arası

Ad işlevli bağımlı cümle kimi durumlarda temel cümlenin konu ile odak birimi arasında yer alır. Ad işlevli bağımlı cümle, konu ve odak arasında yer aldığından temel cümlenin bilgi yapısında eklenti birimidir. Bu konumdaki ad işlevli bağımlı cümle, temel cümlenin bilgi yapısında konu biriminin yansıttığı yani hakkında konuşulan ortak bilgiyi tamamlamak amacıyla kullanılmıştır. Aşağıda eklenti pozisyonunda bulunan ad işlevli cümlelere bazı örnekler verilmiştir.

Aristoteles, [öğrencisinin değişen koşullara çabucak uymasını] içinden takdir etti.

Neyzen Tevfik, [dipsomania nöbetinin başlayabileceğini] bazen önceden sezerdi.

Salondakiler [konserin iptal edilip edilmeyeceğini] birbirlerine soruyorlardı.

Bilim adamları [soğuk odada uyuyanların daha geç yaşlandığını] çeşitli deneylerle kanıtlamışlar.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümlede nesne ögesi olduğu görülür. Burada ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümlenin bilgi yapısında konu birimi olan Aristoteles, Neyzen Tevfik, salondakiler ve bilim adamları'nın tamamlayıcısıdır.

Tarihsel rivayetler ışığında incelendiğinde, [Evs ve Hazrec Kabilelerinin Yesrib'e gelişleri], İrem Bölgesi'ndeki sel felaketlerinden sonraya rastlar.

Yukarıdaki örnekte ise temel cümlelerin konu bilgisini belirteç işlevli cümle yansıtırken ad işlevli bağımlı cümle temel cümlelerin öznesi olmasına rağmen bilgi yapısında eklenti işlevini üstlenmiştir.

Aşağıda verilen örneklerde temel cümlelerin dolaylı tümleci olan ad işlevli bağımlı cümle, konu ile odak arasında konumlandığı için eklentidir. Bağımlı cümlelerin temel cümlede yer almasının nedeni, konu biriminde sunulan bilgiyi tamamlamaktır.

Ahmet Örs, [Türkiye'yi İstanbul'dan ibaret sanmamdan] hep şikâyetçidir...

Adam, onun tamahkârlığında, kurnazlığında, [yoluna çıkanları birer birer ezişinde] kendini görmüş; dışısını bulmuştu.

3.2.1.3 Temel Cümle Yükleminin Önünde

Edimsel sebeplerden dolayı ad işlevli bağımlı cümleler temel cümle yükleminin hemen önünde konumlanırlar. Temel cümlelerin odak alanında yer alan bu bağımlı cümleler, bilgi yapısında en önemli ve en yeni bilgiyi iletmek amacıyla kullanılmışlardır.

Aşağıdaki örneklerde isim-fiillerle kurulan bağımlı cümleler, temel cümlelerin öznesidir ve bilgi yapısında odak bilgisini oluşturur.

Bu kitapta [Yahudilerin Ester adlı bir Yahudi kızı tarafından kesin bir katliamdan kurtarılışları] anlatılır.

Madalyonun aydınlık yüzünde ise [insanın çarpık bir düzende bile saygınlığını kanıtlayabileceğı] gösterilir.

[Keramet'in Kurt'un görev değışikliğı için Sağlık Bakanlığı'na başvurduğı] belirtildi.

Cumhuriyet tarihinin 3. referandumunda, [1982 Anayasası'ndaki eski politikacıların siyasi yasağı'nın kaldırılıp kaldırılmaması] oylandı.

Bu değıerlemede [projenin yeterli kârlılığı sağlayıp sağlamadığı] araştırılır.

Aşağıdaki örneklerde isim-fiillerle kurulan bağımlı cümleler, nesne işlevinde temel cümle yükleminin hemen önünde yer almıştır. Bu konumdaki ad işlevli bağımlı cümleler, yeni ve en önemli bilgiyi ileten odak unsurudur.

Yine Sovyetler, [Amerika'nın kendilerine derhâl geniş yardıma başlamasını] istemişlerdir.

[Aziz Nesin'in Madımak Otel'i'nin üçüncü katından itfaiye merdivenlerinden indirilişini] anımsadınız mı?

Yazar [bu hikâyeleri 1969'da yazmaya başladığını] belirtiyor.

Venedikliler, [gemiye mutlaka batıracaklarını] söylediler.

Az önce merhabalaştıkları biri, [Ger Galerisi'ne resim yollayıp yollamayacağını] sordu.

Ağabeyi, mektuplarında hep [evlenmeyi düşünüp düşünmediğini] soruyordu.

Temel cümlelerin bilgi yapısında odak birimi, cümlelerin dolaylı tümlecisi de olabilir. Aşağıda temel cümle yüklemine hemen önünde yer alan ve bilgi yapısında yeni bilgiyi ileten dolaylı tümleç işlevindeki bağımlı cümle örnekleri verilmiştir.

Vaftiz, [vücudun suya tamamen batırılmasına] dayanmaktadır.

Kurum kültürünün başka bir engelleyici etkisi, [gerek yöneticilerin gerekse öğretmenlerin kadınların yönetimdeki düşük temsilini bir sorun alanı olarak görmeyişlerinden] kaynaklanmaktadır.

Horn [yetişkinlikte akıcı zekânın önemli ölçüde azaldığına] inanmaktadır.

Sonra [Gülşah'ın oraya götürülüp götürülmemesine] karar verilir.

Köylüler, [vakfedilmiş bir hayvanın işte kullanılıp kullanılmayacağında] şüphe ediyorlar, boz eşeğe ilişmiyorlardı.

Kabullenme ve reddetme, [kişinin o an içinde kurmaya çalıştığı ilişkinin benimsenip benimsenmediğine] işaret eder.

3.2.2 Temel Cümle Yükleminden Sonra

Ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümle yükleminden sonra konumlandığında temel cümlelerin bilgi yapısında eklenti birimidir. Burada ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümlelerin derece bakımından en önemsiz bilgisini iletirler. Bu bağımlı cümlelerin temel cümlede yer alma nedenleri, temel cümlelerin bilgi yapısında eklenti bilgisini oluşturmaktır.

Aşağıda temel cümlede nesne ögesi olan ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümle yükleminden sonra konumlandığı örneklerle yer verilmiştir. Bu örneklerde temel cümlelerin nesnesi, bilgi derecesi bakımından en önemsiz bilgiyi yansıtmaktadır.

Karım nasıl da uysal kabul etmişti [ayrı eve çıkmamı].

Nuriye Hanım o sabah namaza kalktığı anda görmüş [Ayhan'ın sokakta ağlayışını].

Zaten sık sık düşünürdü [İzmir'e varıp varamayacağını].

Görsel çocuklar ebeveynlerinin beden dilinden anlarlar [kızıp kızmadıklarını, sevinip sevinmediklerini].

Nöbetçiler henüz bilmiyorlarmış [eski hükümdarlarının oğlunun ruhunu özgür kıldıklarını] ve [Su Damlası'nın bedeninin buharlaşan gölle birlikte gökyüzüne taşındığını].

Sonra nereden biliyorsun [yüzünün acıbadem kurabiyesine benzeyeceğini]!

İsim-fiillerle kurulan bağımlı cümleler, dolaylı tümleş işlevinde temel cümle yükleminden sonra konumlanabilirler. Bu durumda dolaylı tümleş, bilgi yapısında zorunlu olmayan bilgiyi yansıttığı için eklentidir. Aşağıda eklenti görevi gören ad işlevli bağımlı cümle örneklerine yer verilmiştir.

Adam sinirli sinirli devam ediyordu [salonu arşınlamaya].

Bıktım [her gece kurdelesini yeni kesilmiş bir sürprizle gelmeden].

Yıllar sonra iş yerim Tarsus olunca şaşırmıştım, [ne kalabalık bir yerde yaşadığıma].

Bıktım [yerine temiz aşkları yeğlemediğiniz cinnet aşklarınıza sıkıca sarılışlarınızdan].

Onlar da korkmuyorlar mı, [bir gün o minarelerin tepelerine inebileceğinden]?

Yukarıda incelenen örneklerde görüldüğü üzere Türkiye Türkçesinde isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerinin temel cümlede sabit bir konumları yoktur. Ad işlevli bu cümleler; temel cümlelerin bilgi yapısında konu, odak ve eklenti birimleri olabilirler. Bunun nedeni, ad işlevli bağımlı cümle yapılarının edimsel sebeplerden dolayı farklı konumlarda yer almasıdır.

3.3 Türkçe Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin [± UYUM] Özelliklerine Göre Betimlenmesi

UYUM terimi, “cümle içinde bir ögenin anlamsal ya da biçimsel özelliğinin başka bir ögenin anlamsal ya da biçimsel özelliğiyle uyum göstermesi” şeklinde tanımlanır (Steele, 1978: 610). Türkçede biri adıl, diğeri eylemcil olmak üzere iki tür UYUM'dan söz etmek mümkündür. Eylemcil uyum, yüklemcil ögenin çekimlenmesiyle ilgili bir durumdur. Yüklemcil öge, cümlelerin öznesi konumunda bulunan sözlüksel öğelerin sahip olduğu içsel kişi-sayı özelliğine uygun şekilde çekimlenir. Uyum işaretleyicileri olarak adlandırılan bu işaretleyiciler; zaman, görünüş, kip, olumsuzluk vb. işlevsel kategori işaretleyicilerinden sonra yer alır:

Ben yemek yedi-m
Sen yemek yedi-n
O yemek yedi
Biz yemek yedi-k
Siz yemek yedi-niz
Onlar yemek yedi-ler

Adcıl uyum; ad öbeklerinde başın, öbeğin tamlayan konumundaki ad öbeğinin içsel kişi-sayı özelliğine göre çekimlenmesiyle ilgilidir. Buna göre öbeğin başı, ad öbeğinin gösterici konumundaki adın kişi-sayısına göre çekimlenir (Uzun, 2000: 154).

Benim kalem-i-m
Senin kalemi-n
Onun kalem-i
Bizim kalem-i-miz
Sizin kalem-i-niz
Onların kalem-leri

Bu bölümde, ad işlevli bağımlı cümlelerinin özne konumlarının +uyum/-uyum özelliklerine göre nasıl biçimlendiği üzerinde durulacaktır.

İsim-fiil yapıları, kişi işaretleme veya kişi işaretlememe yönünden iki gruba ayrılabilir. İsim-fiil yapıları içinde *-mA*, *-(y)Xş*, *-D(X)K*, *-(y)AcAK* ekleri kişi işaretler. Söz konusu eklerde kişi işaretleme, iyelik ekleriyle gerçekleştirilir. Ör.: *gel-me-si-n-e*, *yalvar-ış-mız-ı*, *bekle-yecek-lerini*. Ancak Türkiye Türkçesinde *-mAK* isim-fiil ekinde kişi işaretlenmez. Özetle *-mA*, *-(y)Xş*, *-D(X)K*, *-(y)AcAK* isim-fiil ekleri, özne uyumunu biçim bilgisel olarak üzerinde taşıırken *-mAK* eki özne uyumunu gösteren biçim bilgisel bir öge bulundurmaz. Bu bölümde isim-fiilleri, özne uyumu işaretleyicisi yani uyum eki taşıyıp taşıyamamalarına göre iki gruba ayırdık.

3.3.1 [+UYUM] Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

-mA, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAK* isim-fiil ekleriyle kurulan bağımlı yapılar, biçim bilgisel olarak kişi belirtmeleri yönünden özne uyumuna sahiptirler. Bu yapılar, bitimli cümleler gibi çekime girmezler fakat kuruluşlarında kişi-sayı özellikleri bulundurlar. Ayrıca bunlar, bir üst cümleye bağlanırken temel cümlelerin yüklemiyle arasındaki ROL ilişkisi sebebiyle durum eki yüklenirler. Bu yönden bunları, adcıl uyum taşıyan isim-fiil ekleri olarak değerlendirdik:

[Bugün bunları anımsamam] olanaksız.

[Bir insanın bir insanı aşağılaması] büyük suçtur.

[Kapıyı biraz aralamanız] yeter.

Birden [Abla'nın Erol'u sevişi, gözlerine sevecen sevecen bakışı] geldi gözlerinin önüne.

[Güler'in bir ay önce göreve başladığı] öğrenildi.

[Heyetlerin, barış anlaşmasını ele almaya başladıkları] belirtildi.

[İki yıl önce liseyi bitiren Nihat'ın bu yıl öğrenim görmek için İngiltere'ye gideceği] öğrenildi.

Ayrıca -(y)Xp zarf-fiil ve -mA olumsuzluk ekleriyle -mA/-(y)Xş/-DXK/-(y)AcAK isim-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuş -(y)Xp ... -mAmA, -(y)Xp ... -mA(y)Iş, -(y)Xp ... -mADIK, -(y)Xp ... -mAyAcAK ekleriyle kurulan ad yancümleleri de [+UYUM] özellik gösterirler.

Bunun gibi, [ailemden olmayan kadınların tesettüre uyup uymamaları] beni fazlaca ilgilendirmez...

Önemli olan yaşadığımız duygular değil, o duyguları ne kadar süre hissettiğimiz ve [o duyguların tüm hayatımızı kontrol etmesine izin verip vermeyişimiz]dir.

Hükûmet, önce bu talepleri madde madde belirlemeli, ardından [bu isteklerin Türkiye'nin bütünlüğü ve kimliği ile bağdaşp bağdaşmadığını] tespit etmelidir.

[Dalgıç'ın serbest bırakılıp bırakılmayacağı] bugünkü duruşmanın ardından belli olacak.

3.3.2 [+UYUM], ± adıl Özelliikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Bu yapılar, çoğunlukla bağımlı cümlenin öznesi konumunda adıl ya da sözlüksel özne bulundurabilirler. -mA, -(y)Xş, -DXK, -AcAK, -(y)Xp ... -mAmA, -(y)Xp ... -mA(y)Iş, -(y)Xp ... -mADIK, -(y)Xp ... -mAyAcAK gibi ad işlevli bağımlı cümle yüklemeleştiricileri bu gruba girer:

[Bizim /(adıl) lojman bahçesinde yiyeceğimiz sebze yetiştirmemiz], [eşimin/(adıl) yarım dönüm kadar olan bahçeyi çapalaması], [benim/(adıl) lastik çizme giyip elde kürekle bahçe sulamam] yadırganıyordu.

Tarihsel rivayetler ışığında incelendiğinde, [Evs ve Hazrec Kabilelerinin /(adıl) Yesrib'e gelişleri], İrem Bölgesi'ndeki sel felaketlerinden sonraya rastlar.

İşte [adıl/(sizin) Ankara-İstanbul arasındaki yolu nasıl bir biçimde gideceğiniz] gerçekte sizin akıl ve iradenize bırakılmıştır.

Sevgi birden [Bahar'ın / (adıl) kendisini dinlemediğini] fark etti.

Verilen örnekler incelendiğinde [+uyum] özelliğine sahip yapıların tamamının *adıl* veya *sözlüksel özne* taşıdığı görülür. Ayrıca bağımlı cümlelerin özne konumundaki *adıl*ın veya *sözlüksel özne*nin, temel cümlelerin öznesiyle aynı ya da farklı olabileceği görülür. Ancak -(y)Xş, -(y)AcAK ve -D(X)K eklerinde bazı sınırlılıkları olduğu dikkati çeker. Aşağıdaki ilk üç cümlede *ad* yancümleleri sadece *adıl* kullanımına izin verirken dördüncü ve beşinci cümlede *sözlüksel özne*ye (*ilk taksonomistler ve sanat eserleri*) izin verir. Son cümlede ise ses bilgisel içeriği olan *onun* açık öznesinin kullanılma sebebi ise *senin* adıyla karışarak anlamsal belirsizlik oluşmasını önlemektir:

Felsefenin; başlıca özelliği, [onun; kendini doğrulamak zorunda oluşudur].

Bakın doktor; hastalar neye ihtiyaçları olduğunu söyler ya da belli ederler ama [sizin; bunu nasıl sağlayacağınızı] bilemezler.

[adıl; Festivalde yalnızca tek bir konseri izleyebileceğiniz] söylenseydi, sizin; kişisel seçiminiz hangisi olurdu?

İlk taksonomistlerin; taksonomik kategorileri tayin ederken [(onların)/adıl; sadece onların morfolojik özelliklerine önem verdikleri] yukarıda belirtilmişti.

Bu bakış açısında [sanat eserlerinin/(adıl) içinde bulundukları sosyal koşullar tarafından belirlendiği veya onların sonuçları oldukları] ileri sürülür.

[Onun/(adıl) işe bakışını], heyecanını ve konuyu anlatımını çok dikkatli dinlerdim.

Johanson (2013: 75), *ad* yancümlelerinin öznesinin hem ilgi eki alabileceğini hem de yalın durumda bulunabileceğini, ilgi ekiyle işaretlenen durumlarda öznenin netleştiğini/belirginleştiğini ifade etmiştir:

[Para geldiğini] biliyorum.

[Para-nın geldiğini] biliyorum.

Johanson'un yukarıda verdiği örnekleri incelersek bu tür kullanımların özne geçişiminin olduğu yapılarda görüldüğünü söyleyebiliriz. Özne geçişimi, sözdizimsel yapıda özne ile eylemin birleşmesini ifade eder. Bu tür yapılarda özne, gönderimsizleşir ve sözcük dizimi açısından eylemin hemen önünde konumlanır (İmer vd., 2011: 132).

Özne geçişimi, nedeniyle öznesinin yalın durumda olduğu ad cümlelerine aşağıdaki örnekler de verilebilir:

Beyne giden kan damarlarının daralması [beyne kan akışını] azaltır.

[Onlara da bir gün sıra geleceği], şans tanınacağı anlatılmalı.

Yukarıdaki bağımlı cümlelerin *kanın beyne akışı* ve *bir gün sıranın onlara da geleceği* ya da *sıranın bir gün onlara da geleceği* şeklinde öznelerinin ilgi durumu olarak kurulması da mümkündür.

Geçişli-etken bir fiilin bitimli cümlelerin yüklemi olduğu yapılar, edilgen yapıya dönüştürüldüğü zaman bitimli cümlelerin nesnesi özne konumuna yükselir. Benzer durum bitimsiz bağımlı cümle yapılarında da görülür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta bitimsiz yapıdaki bağımlı cümlelerin öznelerinin ilgi durumuyla işaretlenebileceği gibi yalın durumda da olabileceğidir. Aşağıda bu durumla ilgili örnekler verilmiştir.

[İçinde patlayıcı madde bulundurulacak yerlerle, sivri ve yüksek bina ve tesislere paratoner konması] mecburidir.

İnsanlar, o saatin ne zaman durduğunu, [on ikiyi bir geçince bu evde neler yaşandığını] düşünsünler.

Yukarıdaki ad işlevli bağımlı cümle yapıları, öznelerinin ilgi eki alması hâlinde şeklinde de kurulabilir: *içinde patlayıcı madde bulundurulacak yerlerle, sivri ve yüksek bina ve tesislere paratonerⁱⁿ konması* ve *on ikiyi bir geçince bu evde nelerin yaşandığını*.

[Bu konuda çalışmaların yeniden başlatıldığı] öğrenildi.

Herkes [gelinin attan indirilişini] seyreliyordu.

Bu örneklerde bağımlı cümlelerin fiilleri edilgen yapıdadır ve özneleri ilgi ekiyle işaretlenmiştir. Bu bağımlı cümlelerin öznelerinin **çalışmalar yeniden başlatıldığı* ve **gelin attan indirilişini* şeklinde ilgi eksiz kullanımı bozuk olmaktadır. Burada bağımlı cümle yüklemine edilgen yapıda olmasına rağmen öznesinin ilgi eksiz kullanımının olmaması özne veya nesne geçişiminin olmamasından kaynaklanmaktadır.

Yukarıdaki örneklerden hareketle ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesinin aşağıda belirtilen durumlarda ilgi ekli/eksiz olabileceğini söylenebilir:

1) Özne geçişiminin olduğu durumlarda bağımlı cümle öznesinin ilgi ekli veya ilgi eksiz kullanımları görülür: *[Yağmurun yağmasından] korkuyoruz. /*

[Yağmur yağacağını] Haydar da gecedan bilmişti, inim inim inlemişti de, ikisinin de güzüne bir lokma uyku girmemişti.

2) Nesne geçişimi olan etken fiilli yapılar özne geçişimi olan edilgen fiilli yapılara dönüştüğünde bağımlı cümle öznesinin ilgi ekli veya ilgi eksiz kullanımları görülür: Yetkililer, [kura çekimi ile sonucun belirleneceğini] bildirdi. / Doktorlar, [yarın hastalığın seyrine göre tedavi protokolü belirleneceğini] açıkladı.

Aşağıdaki bağımlı cümle yapılarında, ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi iyelik eki taşımasına rağmen öznenin ilgi ekiyle işaretlenmediği görülür. Bu bağımlı cümlelerin ilgi ekli bir öznesinin olmaması yüklemelerinin kişisiz edilgen fiiller olmasından kaynaklıdır. Buna göre bağımlı cümlede eylemi gerçekleştiren bir eyleyen vardır ancak bu eyleyenin kim olduğu belli değildir. Bu durum, geçişsiz-etken bir fiilin edilgen fiile dönüştürüldüğü yapılarda görülür. Konuyla ilgili aşağıda örnekler verilmiştir.

Dışişleri, bunun yeni bir uygulama olmadığını iddia ederken, Irak Büyükelçilik'i [vizeye Türkiye'nin isteğiyle başlandığını] öne sürdü.

[Samsun'da brusella hastalığına rastlandığını] sağlıkçılar da doğruladı.

Yukarıdaki örneklerde bağımlı cümlelerin yüklemi, başlan- ve rastlan-edilgen fiillerdir ve birileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bağımlı cümlelerin yüklemi üzerindeki teklik 3. şahıs iyelik eki, eylemi gerçekleştiren ancak kim olduğu belli olmayan bu belirsiz öznelerle gönderimde bulunur. Buradan şu sonuca ulaşılır: ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi kişisiz edilgen fiiller olduğunda yüklem üzerinde özne uyum işaretleyicisi yani iyelik eki olsa da bu iyelik ekinin işaret ettiği ilgi ekli bir özne bulunmaz.

3.3.3 [-UYUM] Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

-mAK, -(y)Xp ... -mAmAK adlaştırmaları [-UYUM] özelliklidirler, bir başka deyişle bunlar biçim bilgisel olarak özne uyum ekini üzerlerinde taşımazlar:

Orada mahsur kalınca [ADIL ailesini yanına aldırma]k ister.

[ADIL Onu, bir kere daha sizlerle paylaşma]k istiyorum.

[ADIL Görüşme boyunca, anorağımın cebinde sakladığım gelincikli taşı ona verip vermemekte] tereddüt ediyorum.

-mAK bitimsizleştiricisiyle kurulan bağımlı cümleler yönelme, bulunma ve ayrılma durumu eki aldıklarında temel cümlelerin dolaylı tümleci (oblique object) işlevinde kullanılırlar. Kimi durumlarda -mA ekinin de bulunma durumu ekiyle dolaylı tümleç işlevinde kullanıldığı görülür. Bu tür kullanımlarda -mAktA ve -

mAdA kullanımları aynı işlevi görür (Göksel ve Kerslake, 2005: 361). *-mA* bitimsizleştiricisiyle kurulan bağımlı cümle yapıları normalde [+UYUM] özellik gösterirken bulunma durumu eki alarak *-mAkA* ile aynı işlevde kullanıldığı zaman hem [+UYUM] hem de [-UYUM] özelliği gösterebilir. Buna aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Bize verilen adres ana cadde üzerinde olduğundan, [ADIL partinin il binasını bulmakta] zorluk çekmemiştik.

[ADIL Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa ve iki oğlu Faysal ve Abdullah'ı Osmanlı Devleti'ne isyana ikna etmede] hiç zorluk çekmedim.

[adıl Şu ağacın gölgesine uzanmamda] bir sakınca var mı acaba?

Burada *-mA* ile kurulmuş ad yancümlelerin *-mAK*'lı ad yancümleleriyle benzer özellik gösterdiği duruma da değinmek gerekir. Bazı durumlarda *-mA*'lı yancümleler yapısında 3. tekil şahıs iyelik eki bulundurmalarına rağmen özne pozisyonunda sözlüksel özne (ad öbeği) ya da adla izin vermez. Aşağıdaki örneği inceleyelim:

Çünkü Büyük Osmanlı İmparatorluğu, tüm etnik grupları da içinde barındırarak [ADIL 600 yıl Tarih sahnesinde kalmasını] başarmıştır.

-mA eki bu örnekte teklik 3. tekil şahıs işaretli uyum ekini taşıyor gibi görünmektedir ancak yancümlelerin öznesi *onun, senin, kendisinin* gibi bir *adıl* ya da *Osmanlı İmparatorluğunun* gibi sözlüksel özneyi de kabul etmez. Burada *-mA*'lı cümlelerin taşıdığı iyelik eki işlevini kaybetmiştir ve dolayısıyla öznesi pozisyonunda sadece ADIL'a izin verir. Uzun, bu tür kuruluşlarda bağımlı cümlelerin özne konumunun ses bilimsel olarak her zaman boş olduğunu, temel cümlelerin öznesi hangi kişi-sayıda olursa olsun bağımlı cümle eyleminin üzerindeki iyelik kategorisinin değişmediğini ayrıca nesne ve özne pozisyonunda sınırlı fiillerle (sev-, bil- vb.) ve yüklemcil adsıllarla yankategorilendiğini belirtir (2000: 279).

Yukarıdaki cümle *-mAK*'lı ad yancümle yapısına dönüştürüldüğünde aynı anlamı taşır:

Çünkü Büyük Osmanlı İmparatorluğu, tüm etnik grupları da içinde barındırarak [ADIL 600 yıl Tarih sahnesinde kalmayı] başarmıştır.

Normalde [+UYUM] özellikli isim-fiil ekleri içinde yer alan *-(y)Xş*'lı yancümleler *-mAK* ekiyle benzer işlevde kullanıldığında aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere [-UYUM] özellik gösterir:

Seferberlikte Genelkurmay'ın çalışacağı bir yer var orada, yokla bakalım [bölgeye giriş] yasak mı, nöbetçiler var mı?"

[Doğayı ve eşyayı geometrik biçimlere indirgeyiş] hem felsefede hem plastik sanatlarda bir yenilik olarak görüldü; modern parantezine alındı.

Şimdi, [Marx'a, Engels'e, Marksist düşünceye katkı yapmış teorisyenlere ait eserlere yöneliş] yeniden revaçta.

[Gizliden gizliye gözetleyiş], baskı altında tutuş buraların, taşranın en saygın töresidir.

3.4 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Öznelerine Göre Betimlenmesi

Burada ad işlevli bağımlı cümleler öznelerine göre ortak, serbest ve belirsiz olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

3.4.1 Ortak Özneli Kullanımlar

İsim-fiil ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin öznelerine göre betimlenmesinde kullanılan ölçütlerden biri, temel cümle ile öznelerinin ortak olup olmamasıdır. Bu türdeki ad işlevli bağımlı cümleler ile temel cümlelerin öznesi, aynı varlığa gönderimde bulunur. Aşağıda ad işlevli bağımlı cümlelerle temel cümleler arasındaki özne ilişkisi, örnekler üzerinden açıklanmıştır.

Temel cümle ile yancümlelerin öznesi ortak olduğu durumlarda özne, sözdizimsel bakımdan açık ya da gizli olarak işaretlenebilir. Bu tür durumlarda özne açısından ad işlevli bağımlı cümle ile temel cümle arasında görülen ihtimaller şunlardır:

a. Temel cümle ile yancümlelerin öznesi, aynı varlığa gönderimde bulunduğu ad işlevli bağımlı cümle öznesinin ses bilgisel içeriği olmayabilir yani yüzey yapıda yer almayabilir. Söz konusu durumda ad işlevli bağımlı cümle özne açısından temel cümleye bağımlıdır. Aşağıda bu özellikteki ad işlevli bağımlı cümle örnekleri verilmiştir.

Yazar [bu hikâyeleri 1969'da yazmaya başladı~~ğ~~ını] belirtiyor.

Siz [gerçek yüzünüzü çamaşır makineleriyle aklayaca~~ğ~~ınızı] sanıyorsanız, yanıltıyorsunuz.

Takriben bir hafta sonra ayağa kalkan Mustafa, [Ali'ye mektup yazma~~ktan~~] tamamıyla vazgeçti.

-mAK isim-fiil ekiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi, temel cümle öznesiyle aynı varlığa gönderimde bulunur. Temel cümle ile yancümle öznesinin farklı varlığa gönderimde bulunduğu durumlarda ad işlevli bağımlı

cümlede -mAK yerine -mA isim-fiil eki tercih edilir. Bu durum, Türkiye Türkçesinde -mAK ekinin iyelik ekleriyle kullanılmamasından kaynaklanır; -mA isim-fiil ekiyle kurulan yancümlede ise yüklemdeki uyum işaretleyicisi sayesinde bağımlı cümlelerin özne bilgisine ulaşmak mümkündür.

b. Temel cümle ile yancümlelerin öznesi aynı varlığa gönderimde bulunduğu hem temel cümlelerin hem de ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi açıkça işaretlenmeyebilir. Bu durumda yüzey yapıda görülmeyen özne bilgisine, temel cümle yüklemindeki şahıs eklerinden ya da ad işlevli bağımlı cümle yüklemindeki iyelik eklerinden ulaşmak mümkündür. -mAK, -DXK ve -(y)AcAK ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerde bu durum sıklıkla görülür.

Özellikle [Okkaoğlu'nun bahçesinden tatlı yaz elması aşırımayaya] bayılırdı.

[Bunların dışında, arkadaşlarımı çok sevdiğimi, insanları gözlemlediğimi, bazen de hayal gücümü biraz abarttığımı] hatırlıyorum.

Sabahları uyandığında hasta olduğunu, [iyileşir iyileşmez yeniden okula başlayacağını] sanıyordu.

3.4.2 Serbest Özneli Kullanımlar

Bu alt başlıkta temel cümle ile yancümle öznelerinin farklı varlığa gönderimde bulunduğu kullanımlar incelenecektir. Temel cümle ile bağımlı cümlelerin öznesinin farklı olduğu durumlarda özne, sözdizimsel bakımdan açık ya da gizli şekilde işaretlenebilir. Bu tür durumlarda ad işlevli bağımlı cümle ile temel cümle arasında özne açısından görülen ihtimaller şunlardır:

a. Temel cümle ile yancümlelerin öznesi farklı olabilir. Söz konusu durumda bağımlı cümlelerin öznesi yüzey yapıda yer alır ancak temel cümlelerin öznesi bulunmaz. Aşağıdaki örneklerde bağımlı cümle öznesinin ad öbeği ya da ses bilgisel içeriği olan *adıl* ile işaretlendiği görülür.

[O romanları yazan erkek müelliflerin kendi cinslerini böyle aşağılamalarını] tuhaf bulmuyor musunuz peki?

[Kendisinden onca korkulan çöpçünün, bunca yıl, onu görmeyişine, ona aldırmayışına] kızmıştı.

İstanbul'dan telsizle [bir İngiliz savaş gemisinin, onun bindiği gemiyi batıracağını] bildirmişler.

[Senin iyi bir rehber olacağına] inanıyorum.

Tehdit olayının ise abartıldığını, [adamlarının Haşhaş'tan 400 milyon lira alacaklarını istemeye gittiklerini] söyledi.

b. Temel cümle ile yancümle öznesinin farklı olduğu durumlarda hem temel hem de ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi, yüzey yapıda yer alabilir. Aşağıda temel ve ad işlevli bağımlı cümlede farklı öznelerin yüzey yapıda ad öbeği veya adıyla işaretlendiği örnekler verilmiştir.

Tam o sırada Ali Özgentürk serbest bırakıldı ve ben [o iki yönetmenin Ali Özgentürk ve Zeki Ökten'in birbirlerine sarılıp ağlamalarını] hiç unutamam.

Nuriye Hanım o sabah namaza kalktığında görmüş [Ayhan'in sokakta ağlayışını].

Bir araştırmacı [sigaranın koku alma duygusunu azalttığını] tahmin etmektedir.

Nermin, [dedesinin gene kendisini azarlayacağını] sanıyordu, ama beklediğinin tersine, Hüseyin Bey, torununun o güne dek hiç görmediği çocuksu bir gülümsemeyle gülümsedi.

Onlar [benim bu programı kendi başıma yapabileceğime] inanmıyorlar.

c. Temel cümle ile yancümle öznesinin farklı varlıklara işaret ettiği kullanımlarda her iki cümlelerin öznesi de yüzey yapıda yer almayabilir. Bu tür durumlarda her iki cümlelerin özne bilgisine de yüklemelerinin taşıdığı uyum işaretleyicilerinden ulaşılabilir. Aşağıda hem temel cümle hem ad işlevli bağımlı cümle öznelerinin yüzey yapıda işaretlenmediği örnekler verilmiştir.

[Hastalığımı abartmanızdan] çok hoşlanır.

[Ahırını süpürdüğü kirliliği süpürgeyi ineğin su içtiği yalağa niçin batırdığını] bilemiyorum.

[Ve geceleri dolunayın saçtığı masum parıltılara bakmaktan ürküşlerinizden], [tam önünüzde duran yerine yüzlerce metre arkasında durduğunuz adamları sevişinizden] bıktım.

[Orada Barış'la başka bir hayata başlayacaklarını] düşünüyorum.

d. Temel ve yancümle öznesinin farklı varlıklara gönderimde bulunduğu kimi durumlarda temel cümlelerin öznesi yüzey yapıda yer alırken ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi yüzey yapıda bulunmayabilir. Bu durumda ad işlevli bağımlı cümlelerin özne bilgisine yüklemelerindeki uyum işaretleyicilerinden ulaşılabilir.

Pakize Hanım kahkahalarla gülerek, [şakacı bir insana benzediğimi] söyledi.

Hem sen nereden çıkardın [ölümüne ağlayacağımı]?

Bu arada konuklar arasında bulunan Bulgar Yazarlar Birliği'nden Angel Todorov, [daha önce 1967'de Yazarlar Birliği konuğu olarak Sofya'ya gelişimden] hatırladı beni.

[Edebiyat Fakültesi'ni kazanmama] babam pek sevinmemişti ama, benim içim içime sığmıyordu.

3.4.3 Belirsiz Öznel Kullanımlar

Ad işlevli bağımlı cümlede özne yüzey yapıda ad öbeği ya da adıl olarak işaretlenmediğinde bazı karışıklıklar görülebilir. Bu belirsizlikler; -(y)Xş, -DXK, -(y)AcAK isim-fiil eklerinin teklik 2. ve 3. şahıs iyelik ekleriyle işaretlendiği durumlarda sıkça görülür. Konun daha iyi anlaşılması amacıyla aşağıdaki örnekler üzerinden açıklama yapılacaktır.

[İstanbul'a göçtüğünü] kimseye duyurmayacaktı.

Bu örnekte hem temel cümle hem yancümle öznesi yüzey yapıda açık olarak işaretlenmediği için ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi teklik 2. veya teklik 3. şahısa gönderimde bulunabilir. Bu durumda bağımlı cümle *senin İstanbul'a göçtüğünü* ya da *onun İstanbul'a göçtüğünü* şeklinde yorumlanabilir.

[Bir tane ayırıcı, bir tane yok edici, bir tane de daksil alacağını] söylemiş.

Benzer biçimde yukarıdaki örnekte -(y)AcAK isim-fiil ekiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle öznesinin belirsiz olduğu görülür. Burada öznenin yüzey yapıda yer almaması bağımlı cümlelerin *senin/onun/kendisinin bir tane ayırıcı, bir tane yok edici, bir tane de daksil alacağını* şeklinde yorumlanabilmesine neden olmaktadır.

[Kelepçeli bileklerini jandarmaya uzatışını] hiçbir zaman unutamayacağım.

Bu örnekte -(y)Xş isim-fiil ekiyle kurulan bağımlı cümledeki gibi öznenin yüzey yapıda bulunmaması, bağımlı cümlelerin *senin/onun kelepçeli bileklerini jandarmaya uzatışını* biçiminde yorumlanabilmesine sebep olur.

Yukarıda incelenen örneklerde bağımlı cümle öznesinin açıkça işaretlenmemesi yani yüzey yapıda yer almaması, bağımlı cümlede eylemin kim tarafından gerçekleştirildiğinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Konuşur, dinleyici ya da okuyucunun bağlamın tamamına hâkim olduğu durumlarda özne, konu bilgisini yani hakkında konuşulan ortak bilgiyi yansıttığı için herhangi bir karışıklık/belirsizlik söz konusu değildir. Ancak bu karışıklık/belirsizlik, bağlamın

dikkate alınmadığı değerlendirmelerde görülür. Bu karışıklık/belirsizliğin önüne geçmek için sözlüksel özne ya da ses bilgisel içeriği olan adıla yer verilebilir.

[Her Şeyi kendimin yaptığını], Osman'ı kayalıklardan aldığımı söyledim.

Yukarıdaki örnekte birinci bağımlı cümlede *kendimin* adılının yer almaması durumunda öznenin *senin* ya da *onun* olarak yorumlanabilmesi mümkündür. Bu durumda cümlenin “Her Şeyi **senin/onun/(adıl)** yaptığını, Osman'ı kayalıklardan aldığımı söyledim.” Şeklinde de kurulabileceği ve anlamsal bakımdan herhangi bir bozukluk olmayacağı görülür. Bağımlı cümlede *kendimin* adılına yüzey yapıda yer verilmesi ile bu tür bir karışıklığın önüne geçilmiştir.

Aşağıdaki örneklerde de benzer Şekilde bağlamdan kesin özne bilgisine ulaşılamayacağı, anlam belirsizliğinin ortaya çıkabileceği durumlarda eylemi gerçekleştirenin kim olduğunu açıkça belirtmek için yüzey yapıda *kendi* adılına yer verilmiştir.

*Tatar Osman'la eskiden arkadaş olduğunu, [ona ömür boyu maaşını **kendi** bağlattığını] anlattı.*

*[**Kendisinin** başka bir padişah olduğunu], babalarının hiçbirine benzemediğini beyan etmiş.*

*Hatta, orada herkesin  ş t p hastalanmasına karşın [**kendisinin** hastalanmayışına] özel bir anlam yükledi.*

3.5 İsim-Fiillerle Kurulan Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Denetleme

Bu alt başlıkta isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler, özne bulundurup bulundurmama durumlarına göre Evrensel Dilbilgisinin İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı'ndan hareketle incelenecektir.

Türkçede isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerde denetleme yapıları incelenmeden önce konuyla ilgili *ADIL*, *adıl*, *soyut ADIL* ve *adıl-düşürme değiştirgeni* terimlerinin açıklanmasında fayda vardır.

ADIL, kişi ve sayı uyum eki almayan bağımlı cümlelerde belirtilmemesine karşın anlaşılan öznedir ve *Büyük ADIL* olarak da adlandırılır. *Adıl* diğer ismiyle *k  k adıl* ise kişi ve sayı eki alan eylemin yer aldığı temel cümle ya da bağımlı cümledeki öznedir ( zsoy vd., 2012: 186).  zgen (2018: 24), *ADIL* ile *adıl* arasındaki temel farkın bağımlı cümlede bulunan adılın yerine açık bir ad öbeğinin kullanılabilmesi olduğunu belirtmiştir. Türkçede *ADIL* ve *adıl* kullanımları aşağıdaki örnekler üzerinden gösterilmiştir.

Padişah [ADIL çocukları azarlamak] istemiş.

Padişah [vezirin/onun/senin/adıl/ çocukları azarladığını] duymuş.

ADIL, soyut ADIL ve denetlemeli ADIL olmak üzere ikiye ayrılır; soyut ADIL, kimi durumlarda ADIL_{soy} biçiminde gösterilir (Uzun, 2000: 269). Bu iki ADIL türüne Türkçede şu örnekler verilebilir:

[ADIL_{soy} Çocukları azarlamak] kötü bir davranıştır.

Padişah_i/O_i [ADIL_i çocukları azarlamak] istemiş.

Birinci örnekte ADIL, gönderimde bulunduğu ancak açıkça görülmeyen bir ad öbeği söz konusu olduğundan soyut ADIL olarak değerlendirilir. İkinci örnekte ise bağımlı cümlelerin öznesi olan ADIL, temel cümlelerin öznesi konumundaki açık bir ad öbeğine yani *padişah/o*'ya gönderimde bulunduğu görülür.

Evrensel dilbilgisindeki değiştirgenlerden *adıl-düşürme değiştirgeni* ise en basit anlatımla bir dilde *adıl*ın seçimlik bir öge olarak kullanımı şeklinde tanımlanabilir. Konu, Türkçe üzerinden örneklendirildiğinde yukarıda özne konumunda *adıl* alabilen bağımlı cümle yüklemine *adıl*, seçimlik bir ögedir ve cümleden çıkarıldığında *Padişah [çocukları önce azarladığını] duymuş* şeklinde kullanılması mümkündür. Türkçe, İtalyanca, İspanyolca gibi diller *adıl-düşürme* yani gizli özne kullanımına izin verirken İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dillerde bu kullanıma rastlanmaz. Ayrıca burada *adıl*ın rastgele seçimlik bir öge şeklinde kullanılmadığını, birtakım sınırlılıkların olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin, *Padişah_i [onun/senin_k çocukları azarladığını] duymuş* cümlesinde temel cümle ile bağımlı cümlelerin öznesi farklıdır. Bu örnekte bağımlı cümlede *adıl* düşürülebilir ancak bağımlı cümlelerin özne konumundaki *adıl* düşürülse bile bağımlı cümle yüklemi üzerindeki uyum işaretleyicisi sayesinde özne bilgisine ulaşmak yine de mümkündür. Ancak *Padişah_i [ADIL_i çocukları azarlamak] istemiş* örneğinde ise temel cümle ve bağımlı cümlelerin öznesi aynı varlığa gönderimde bulunduğu için bağımlı cümlede öznenin tekrarlanması gereksizdir.

ADIL, *adıl* ve *adıl düşürme* terimlerinin tanımlanmasından sonra bu bölümün asıl konusu olan denetlemeye geçilebilir. Yönetme ve Bağlama Kuramı'ndan geliştirilen Denetleme Kuramı'nın adından da anlaşılacağı üzere asıl görevi, cümledeki bazı birimler tarafından diğer soyut birimlerin denetlenmesi, bu denetlemenin nasıl gerçekleştiğinin belirlenmesi ve denetleme koşullarının yapılandırılmasıdır (Özgen, 2018: 23). Buna göre Denetleme Kuramı'nda *ADIL denetlenen*, *ADIL*'ın gönderimde bulunduğu ad öbeği *denetleyendir*. *ADIL* soyut olduğunda *soyut denetleme*, *ADIL* açık bir ad öbeği tarafından denetlendiğinde ise

seçimli denetleme ve *zorunlu denetleme* şeklinde iki türden söz edilebilir (Uzun, 2000: 269).

Erguvanlı-Taylan (1996: 48-49); bağımlı cümleleri, özneleri açık olarak gösterilmeyen denetleme yapıları olarak kabul eder ve Türkçedeki denetleme yapılarını dörde ayırır:

- a) Nesne işlevli isim-fiil cümlelerinde denetleme (Control in object complements)
- b) Özne işlevli isim-fiil cümlelerinde denetleme (Control in subject complements)
- c) Amaç cümlelerinde denetleme (Control in purpose clauses)
- d) Ulaçlarda denetleme (Control in gerunds)

Bizim çalışmamızda Denetleme Kuramı'ndan hareketle isim-fiil ekleri ve bu eklerin *-(y)Xp* zarf-fiil ve *-mA* olumsuzluk ekleriyle öbekleşerek kurduğu yapılar; özne denetlemeli ad işlevli bağımlı cümleler, nesne denetlemeli ad işlevli bağımlı cümleler ve öznelerin denetlenmediği ad işlevli bağımlı cümleler şeklinde üç gruba ayrılarak incelenmiştir.

3.5.1 Özne Denetlemeli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Bu tür cümlelerde ad işlevli bağımlı cümle ile temel cümle öznesi eşgönderimlidir ve yancümlenin öznesi temel cümle öznesi tarafından denetlenir. Bahsedilen durumda ad işlevli bağımlı cümle öznesi konumunda boş kategori olan ADIL bulunur. Türkiye Türkçesinde *-mA* isim-fiil eki ve *-(y)Xp ... -mAmAK* öbek yapısıyla kurulan ad işlevli cümleler bu grupta yer alır.

Biz_i [ADIL_i onları ortaya çıkarmak] [ADIL_i bu boşluğu doldurmak] istiyoruz.

Takriben bir hafta sonra ayağa kalkan Mustafa_i, [ADIL_i Ali'ye mektup yazmaktan] tamamıyla vaz geçti.

(Biz)_i [ADIL_i İçimizdeki hüznü köpüklü dalgalarla avutmayı] unuttuk.

Türkçede *-mA*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* ekleri ve bu eklerin *-(y)Xp* zarf-fiil ekiyle öbekleşerek kurduğu ad işlevli bağımlı cümleler genellikle temel cümleyle eşgönderimli olmayan özneye izin verir. Ancak aşağıdaki örneklerde bu eklerle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümleyle eşgönderimli öznelere izin verdiği kullanımlar da tespit edilmiştir. Bu durumda ad işlevli bağımlı cümle öznesi ADIL ile temsil edilmiştir.

[ADIL_i Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa ve iki oğlu Faysal ve Abdullah'ı Osmanlı Devleti'ne isyana ikna **etmede**] (ben)_i hiç zorluk çekmedim.

Ama Sait_i, kuşatılmış bir anda [ADIL_i insanca duygularını denetimi altına **almasını**] bilmişti.

Bazıları bekleme süresini uzatıyor, bazıları [ADIL_i uzun zamandır planlanan projeleri hayata geçirip **geçirmemede**] bile henüz kararsız.

Aşağıda ise -mAK eki ve -(y)Xp ... -mAmAK öbek yapısıyla kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerde soyut denetlemenin görüldüğü örneklerle yer verilmiştir. Bu örneklerde bağımlı cümle eylemini gerçekleştiren bir özne vardır ancak bu özne, açık ad öbeği olarak cümlede yer almamıştır.

[ADIL_{soy} Satranç tahtası üzerindeki piyonları suçlamak] kimseye bir şey kazandırmaz.

En kolay yollardan biri [ADIL_{soy} içkisini onun üzerine dökmek]tir.

[ADIL_{soy} Bunun üstüne gidip gitmemek], bir siyasi olay gibi göründü bize.

Derlemlerden taradığımız aşağıdaki örnekte ise -(y)Xş isim-fiil ekiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin özne konumunda sınırlı da olsa soyut ADIL kabul ettiği görülür:

O hâlde, hastanın yorumu kabullenışı bir içgörü değil, [ADIL_{soy} yapılan yorumun kendisini benimseyiş]tir.

Aşağıdaki örneklerde ise isim-fiil eklerinin kişisiz edilgen fiillerle kurduğu ad işlevli bağımlı cümle yapıları incelenmiştir. Bu örneklerde bağımlı cümlelerin eylemini gerçekleştiren özne, açık ad öbeği olarak işaretlenmediği için özne konumunda soyut ADILın yer aldığını söyleyebiliriz.

[ADIL_{soy} Samsun'da brusella hastalığına rastlandığını] sağlıkçılar da doğruladı.

Sigortacılar, [ADIL_{soy} grip korkusuyla basit solunum yolu enfeksiyonlarında dahi acil servislere başvurulduğunu] öne sürdüler.

[ADIL_{soy} Elli metre yüksekten, içi su dolu bir konserve kutusuna balıklama atlanamayacağını] herkes bilir.

[ADIL_{soy} Dizilerin çekimlerine yıl içinde başlanacağı] duyuruldu.

Fakat [ADIL_{soy} ani şekilde ayağa kaldırılış], Cevriye'nin başında daha müthiş bir dönme yarattı.

3.5.2 Nesne Denetlemeli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Bu türdeki ad işlevli bağımlı cümlelerde yancümle cümle ile temel cümlelerin nesnesi/dolaylı tümleci eşgönderimli olduğundan ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi temel cümlelerin nesnesi/dolaylı tümleci tarafından denetlenir. Bu gruptaki ad işlevli bağımlı cümlelerin derlemeler üzerinden taranan örneklerde *-mAK* ekli kuruluşlarda görüldüğü tespit edilmiştir.

Charles'a karşı Poltava Zaferi'ni kazanarak onu_i [ADIL_i Osmanlı'ya sığınmaya] mecbur etti.

Ben size_i savaşmayı değil, [ADIL_i ölmeyi] emrediyorum.

3.5.3 Öznelerin Denetlenmediği Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Bu türdeki ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi temel cümlelerin öznesi ile eşgönderimli değildir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi sözlüksel olarak işaretlendiği için temel cümle öznesi tarafından denetlenmesi söz konusu değildir. Aşağıda *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAK* isim fiil ekleri ve bu eklerin *-(y)Xp* zarf-fiil ve *-mA* olumsuzluk ekleriyle birleştiği ad işlevli bağımlı cümlelerde özne denetlenmesinin olmadığı örnekler verilmiştir.

Tabii bu süreç_j, [benim_i bazı İngilizce sözcükleri Meksikalı aksanıyla söylememe] neden oldu.

Ben_j de [(sizin)_i oraya habersiz kaçıp kaçıp gidişinizden] pek korkardım, hafta içinde in cin top oynardı çünkü...

Sülün Hanım_j, sıraların arasında dolaşarak önce tek tek [(bizim)_i hangi şiiri seçtiğimize baktı, ilk sözü Cem'e verdi.

Sen_j şimdiye kadar [bir katilin_i Çukurova'da böylesine arandığını] gördün mü?

İkisi_j de [Almanların_i Kongo'da bulunan zengin uranyum kaynaklarına el koyup tehlikeli bir silah yaratacağından] kuşkulanıyordu.

[Bu rakamın_i yakın zamanda yeniden belirleneceğini] (biz)_j düşünüyoruz.

[Sizin_i yarışmaya katılıp katılmayacağınızı] (ben)_j bilemiyorum Hırsız Bey...

LSST, yörüngeleri_j [yerin yakınlarından geçen yeterince büyük asteroitlerin_i gezegenimiz için bir tehlike oluşturup oluşturmadığını] da araştırarak

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AD İŞLEVLI BAĞIMLI CÜMLELER İLE TEMEL CÜMLE ARASINDAKİ ANLAM İLİŞKİSİ

Sözdizimsel bakımdan temel cümleye bağlanan ad işlevli bağımlı cümleler aynı zamanda anlamsal olarak da temel cümleye bağılılık gösterir. Türkçede ad işlevli bağımlı cümleler, genellikle anlamsal özellikleri bakımından isim-fiil eklerinin zaman anlamları²⁷ ya da temel cümle yüklemelerinin anlamları²⁸ dikkate alınarak *olgusal* (factive) ve *devinimsel* (active) olmak üzere iki farklı grupta incelenmiştir. Ancak yaptığımız incelemelerde her iki yaklaşımda da öne sürülen bazı özelliklerin Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerin anlamsal bakımdan açıklanmasında çok katı olduğu ve eksik kaldığı görülmüştür. Bu bölümde, Türkiye Türkçesinde isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler, anlamsal özellikleri bakımından Robert M.W. Dixon'ın farklı dillerdeki ad yancümleleri ve ögeleştirme yöntemlerini incelediği *Complementation* isimli çalışmasından faydalanılarak açıklanacaktır.

4.1 Dixon'a (2006) göre Anlamsal Açıdan Ad İşlevli Yancümle Türleri ve Özellikleri

Dixon (2006: 15, 26), ad işlevli yancümlelerin genelde bir önerme ifade ettiğini ve bu önermenin bir olgu, bir devinim ya da potansiyel bir durum olabileceğini belirtir. Anlamsal açıdan ad işlevli yancümleler genel olarak *olgusal tür* (fact type), *devinimsel tür* (activity type) ve *potansiyel tür* (potential type) olmak üzere üç gruba ayrılmakla birlikte farklı anlamsal özellik taşıyan ad işlevli yancümle türleri de görülebilir. Dixon (2006: 23-26) anlamsal açıdan olgusal, devinimsel ve potansiyel türdeki ad işlevli yancümlelerin özelliklerini şu şekilde sıralar:

Olgusal tür

- Bir olguyu, yani genellikle bir şeyin gerçekleştiğini bildirir

²⁷ Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerin zaman anlamları üzerinden değerlendirmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Lee (1965).

²⁸ Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümle yüklemelerinin anlamları üzerinden değerlendirmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Erguvanlı Taylan (1998).

- Yapısal olarak temel cümlelerle benzer özellikler gösterir; örneğin zaman-görünüş işaretleme
- Olgü cümlesi, zaman gönderimi açısından temel cümleden genelde farklılık gösterir yani temel cümle ve bağımlı cümle farklı zaman-görünüş özellikleri sergileyebilir.
- Bir ögeleştirici unsura sahiptir (İngilizcedeki *that* gibi).
- Olgü cümlesinin öznesi, temel cümleden öznesiyle aynı ya da farklı olabilir.

Yukarıdaki özellikleri içeren olgusal türe “Kös Ayten de niçin **ağladığını** belki bilmiyordu...” cümlesi örnektir.

Devinimsel tür

- Bu tür ad işlevli yancümleler genel olarak zaman bakımından devam eden faaliyetleri ifade eder.
- İsim tamlamalarıyla benzer yapısal özellikler taşır.
- Tipik olarak temel cümleden daha az zaman-görünüş-kip belirtme özelliği gösterir, temel cümleden farklı bir zamana gönderimde bulunabilir.
- Öznesi temel cümleden öznesiyle aynı ya da farklı olabilir.

Yukarıda verilen özelliklerdeki devinimsel türe “Üstlerinden yalnız kurşun değil, kazan kazan kaynar sular, mangal mangal közler aktarıldığı hâlde kapıyı **doğramakta** devam ediyorlar.” cümlesi örnektir.

Potansiyel tür

- Genellikle, ad işlevli yancümle öznesinin bir faaliyete katılma potansiyelinin olduğu durumları ifade eder.
- Yapısal yönden olgusal ad yancümlelerine kıyasla temel cümlelerle, devinimsel ad yancümlelerine kıyasla ad öbekleriyle daha az benzerlik gösterir.
- Zaman-görünüş işaretlemesi yoktur.
- Temel cümleyle aynı zamana ya da temel cümleden daha sonraki bir zamana gönderimde bulunur.
- Bağımlı cümleden yüklemine genellikle mastar gibi özel bir biçimi vardır. Kimi durumlarda bağımlı cümleden yüklemi, ad öbeğindeki yönelme durum ekiyle benzer işaretlenebilir.

- Bazı dillerde potansiyel ad cümlesi temel cümleyle aynı özneye sahiptir.

Yukarıdaki özellikleri yansıtan potansiyel türe “Charles’e karşı Poltava zaferini kazanarak onu Osmanlı’ya **sığınmaya** mecbur etti.” cümlesi örnektir.

Dixon’a (2006: 27) göre fiillerin anlamsal türlerinin her biri ortak bir anlam unsuruna sahiptir, bir dilde ad cümlesi türünün belirli bir gönderimi vardır ve tümleş alan bir fiilin de ne tür ad yancümlesi alacağı bu iki anlamsal parametrenin karşılıklı ilişkisine bağlı olarak belirlenir.

Dixon (2006: 31-32), genel olarak fiillerin bu üç tür ad yancümlesini aldığını ancak bir dizi varyasyon ve ayrıntı nedeniyle farklı kullanımlarının da olabileceğini belirtir.

Dixon (2006: 43) anlamsal özellikleri bakımından ad işlevli yan cümlelerin belli fiillerle kullanımlarını şu şekilde sınıflandırır:

“Olgu ad yancümleleri sıklıkla *düşün-*, *tasavvur et-*, *hayal et-*, *varsay-*, *hatırla-*, *unut-*, *bil-*, *anla-*, *inan-*, *tanı-*, *keşfet-*, *söyle-*, *bilgilendir-*, *raporla-* gibi Birincil-B fiilleriyle ve *değil-*, *-ebil-* ve *iste-* gibi İkincil fiillerle kullanılır.

Devinim ad yancümleri genellikle *gör-*, *duy-*, *beğen-*, *kork-*, *keyif al-*, *açıkla-* gibi Birincil-B fiilleriyle ayrıca *başla-*, *devam et-* gibi İkincil fiillerle de kullanılır.

Potansiyel ad yancümleleri; *söz ver-*, *tehdit et-*, *emir ver-*, *ikna et-* gibi Birincil-B fiilleriyle ve *gerek-*, *dene-*, *iste-* ve *mecbur et-* gibi ikincil öğelerle (items) birlikte kullanılma eğilimindedir.”.

4.2 Türkçede İsim-Fiillerle Kurulan Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Anlamsal Özellikleri

Araştırmacılar, Türkçede ad işlevli yancümlelerin anlamsal özelliklerinin değerlendirilmesinde iki farklı görüşü savunur. Birinci görüşü savunan araştırmacılar, ad işlevli yancümle yüklemleştircilerinin zaman anlamları üzerinden hareket ederek (şimdiki zaman ve geçmiş zaman) *-DXK* ve (gelecek zaman) *-(y)AcAK* ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin olgusal, *-mAK* ve *-mA* isim-fiil ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin ise devinimsel anlam taşıdığını kabul ederler.²⁹ Buna göre, “Ayşe’nin Ankara’ya gittiğini duyduk.” örneğinde yancümledeki *git-* eylemi temel cümle yüklemine göre daha önceki bir zaman diliminde Ayşe tarafından gerçekleştirildiği için ad işlevli bağımlı cümle

²⁹ *-DXK* ve *-(y)AcAK* isim-fiil eklerinin zaman anlamlarıyla ilgili değerlendirmeler için bk. Lee (1965); Pamir-Dietrich (1995); Kural (1993); George-Kornfilt (1981); Kennelly (1987); Özsoy (2009).

olgusal anlam taşımaktadır. Aynı görüşe göre “Fethi Usta’nın önünde ağlamak istemiyorum.” örneğinde ise *ağla-* eylemi henüz gerçekleşmediği için ad işlevli bağımlı cümle devinimsel anlam taşımaktadır. Bu noktada ad işlevli bağımlı cümlelerin anlamlarının belirlenmesinde kullanılacak tek ölçütün bağımlı cümle yüklemine zaman anlamı taşıyan *-DXK* ve *-(y)AcAK* isim-fiil ekleriyle işaretlenerek eylemin gerçekleşme şartının yerine getirilmesi mi, olduğu sorusu akla gelmektedir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin anlamsal özelliğinin belirlenmesindeki ölçütün isim-fiil eklerinin zamansal özellikleri ve bağımlı cümle yüklemine gerçekleşmiş olma şartı kabul edildiğinde “Bütün gün müze gezmek bizi çok yormuştu.” (Göksel-Kerslake, 2005: 359) örneğindeki gibi *-mAK*’la işaretlenmiş ad işlevli bağımlı cümlelerin anlamsal bakımdan açıklanmasında bazı tutarsızlıklar görülmektedir. Bu örnekte, bağımlı cümle yüklemi konumundaki *gez-* fiili zaman anlamı taşımayan *-mAK* ekiyle işaretlenmesine rağmen eylemin gerçekleştiği görülür. Buna göre, müze gezme eylemi akşama kadar devam etmiş ve bunun sonucunda yorgunluk ortaya çıkmıştır. Bu durumda ad işlevli bağımlı cümlelerde sadece yancümle yüklemine işaretlenen zaman ekinde yola çıkılarak anlamsal bakımdan bir değerlendirilme yapılması doğru değildir.

Ad işlevli bağımlı cümleleri anlamsal bakımdan değerlendiren diğer görüşteki araştırmacılar ise bağımlı cümle yüklemine *-DXK/-(y)AcAK* ya da *-mAK/-mA* eklerinden hangisini alabileceğini, temel cümle yüklemine anlamsal özelliğine göre belirleneceğini savunurlar.³⁰ Bu görüşün güçlü savunucularından Erguvanlı Taylan (1998), bağımlı cümle yüklemine isim-fiil eki seçimini temel cümle yüklemine fiili/yüklemine olgusalılık değerine göre üç gruba ayırır: “1) sadece *-DXK* ile kurulan bağımlı cümle alan ana fiil/yüklemler sadece *-mA* ile kurulmuş bağımlı cümle alan ana fiil/yüklemler ve 3) hem *-DXK/-(y)AcAK* hem *-mA* ile kurulmuş bağımlı cümle alan ana fiil/yüklemler.” (Erguvanlı 1998). Ancak, bu tür katı bir sınıflandırmanın da ad işlevli bağımlı cümlelerin anlamsal bakımdan değerlendirilmesinde birtakım eksiklikler taşıdığı görülür. Örneğin, Erguvanlı Taylan’da (1998) birinci grupta yani sadece *-DXK*’lı ad işlevli bağımlı cümle alan ana fiil/yüklemler grubundaki *öğren-* fiilinin yararlandığımız derlemelerde *-mAK*, *-mA-*, *(y)Xş* ve *-(y)AcAK* isim-fiil ekleriyle de kullanıldığı tespit edilmiştir:

³⁰ Türkçede *-DXK* ve *-(y)AcAK* isim-fiil eklerinin seçiminde temel cümle yüklemine anlamsal özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Erguvanlı Taylan (1998); van Schaaijk (2001).

Tarih öncesi devirlerde insanlar bu yetenek sayesinde avlanmayı ve kendini savunmayı öğrendi.

Çocuk olduğu için kibarca konuşmasını henüz öğrenmemiş.

Abdi'nin Ali Safa Bey'e gidip ayağına düştüğünü, Ali Safa Bey'in seni öldürtmek için Kalaycı'yı kasabaya çağırışını, her şeyi öğrendim.

Ramo bıçağın nasıl kullanılacağını iyi öğrenmişti.

Çok eski kitaplar okuyorum ve işlediğin günahın asla bağışlanmayacağını ve asla sonsuza dek gizli kalmayacağını öğreniyorum.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde görülmektedir ki Türkçede bir fiilin sadece anlamı üzerinden yapılacak bir olgusal sınıflandırması da Türkçede isim-fiil eklerinin anlamsal özellikleri bakımından betimlenmesinde yeterli değildir. Nitekim Johanson (2013) ve Csató (2010) da bu duruma dikkat çeker.

4.2.1 Türkçede Olgusal Türdeki Ad İşlevli Bağımlı Cümle Yapıları

Yukarıda, Dixon'a (2006) göre olgusal türdeki ad işlevli yancümlelerin temel özelliğinin bir şeyin gerçekleştiğini ifade etmek olduğundan bahsedilmişti. Bu bölümde, Türkçede -mAK, -mA, -(y)Xş, -DXK, -(y)AcAK ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler hem bitimsizleştirici eklerin zaman-görünüş-kip özellikleri hem de temel cümle ve bağımlı cümle yüklemelerinin anlamsal özellikleri arasındaki ilişki dikkate alınarak incelenecektir. Burada ad işlevli bağımlı cümlelerin olgusal bir anlam taşıdığını belirlerken olayın varlığını ispat edilebilme, gerçekleşmiş ve bitmiş olma ölçütünü temel aldık. Aşağıda sırasıyla -mAK, -mA, -(y)Xş, -DXK, -(y)AcAK ekleriyle kurulan olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümleler örnekler üzerinden değerlendirilecektir.

4.2.1.1 -mAK

Türkçede görünüş-zaman ve kip özellikleri göstermeyen isim-fiil eki -mAK anlamsal bakımdan genellikle devinimsel ve potansiyel türde ad işlevli bağımlı cümle yapılarında kullanılır. Ancak, aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere, kimi durumlarda -mAK isim-fiil ekiyle kurulmuş ad işlevli bağımlı cümleler olgusal anlam taşıyabilir.

*Vasfiye, çok mahzun, bir yandan, aziz bir arkadaşı tarafından **aldatılmak** gücüne gidiyor, bir yandan da yalnız kaldığından şikâyet ediyor.*

*Bir zamanlar bir Rum'un evinden emvali metruke idaresine geçen ve son günlerde ucuz bir fiyatla satılığa çıkarılan eski ve akortsuz bir piyanoyu, pek fazla ısrara lüzum kalmadan, babasına **aldırmak** mümkün olmuştu.*

*Kelimebaz'ı **yazmak** güzeldi.*

*İbrahim Tatlıses'in programına olaylı bir şekilde konuk olan Perihan Savaş'a bu görüntüleri tekrar **hatırlatmak** bizi de mutlu etmedi.*

Yukarıda verilen örneklerde, bağımlı cümlelerin yüklemi konumunda yer alan *aldatıl-, aldir-, yaz-, hatırlat-* eylemlerinin gerçekleştiği görülmektedir. *-mAK* eki zaman özelliği bakımından nötr bir ek olmasına rağmen yukarıda sıralanan ad işlevli bağımlı cümle örneklerinde eylemin temel cümle yükleminden önceki bir zamanda gerçekleştiği bilgisini vermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da *-mAK* isim-fiil ekiyle kurulan bağımlı cümlelerin olgusal anlam yansıtması sadece tek bir olayın gerçekleştiğini ifade eden durumlarda mümkün olabilmesidir. Örneğin; “Hekimlik ya da doğayla ilgili bir konuyu ölçüyle anlatanları da böyle adlandırmak alışkanlık olmuştur.” cümlesinde bağımlı cümlelerin yüklemi olan *adlandırmak* eyleminin sadece bir kez gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.

4.2.1.2 -mA

Türkçede *-mA* isim-fiil eki tıpkı *-mAK* isim-fiil eki gibi görünüş-zaman ve kip özellikleri göstermez ve çoğunlukla anlam bakımından devinimsel ve potansiyel türde ad işlevli bağımlı cümle kuruluşlarında kullanıldığı görülür. Bununla birlikte *-mA* ekiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin olgusal anlam taşıdığı bazı kullanımlar da vardır. *-mA* ekiyle kurulmuş bağımlı cümlelerin olgusal anlamla temel cümleye bağlandığı durumlara şu örnekler verilebilir:

*Sağlık Bakanı Akdağ'ın Hamas heyetini **ağırlamasına** Filistin yönetimi sert tepki gösterdi.*

*Taşkışla'daki sınıfın penceresinden Mehmet'in vuruluşunu seyrettiğini **söylemem** Canan'ı hiç şaşırtmamıştı.*

*Işıkhan'ın yapılan işin kanunsuz olduğunu **anımsatması** da şirketi engelleyemedi.*

-mA isim-fiil eki alan bağımlı cümle örnekleri incelendiğinde bağımlı cümlelerin yüklemindeki eylemlerin bilinmeyen geçmiş bir zamanda gerçekleştiği ve sonrasında başka bir duruma sebep olduğu görülür. Örneğin; ilk cümledeki ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi konumundaki *ağırla-* eylemi geçmiş zamanda bağımlı cümlelerin öznesi Sağlık Bakanı Akdağ tarafından gerçekleştirilmiş ve bunun sonrasında Filistin yönetiminin tepki göstermesine sebep olmuştur.

Kimi durumlarda *-mA* ile kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerdeki eylemlerin geçmiş zamanda gerçekleştiği sonucuna bağımlı cümlede geçen zaman ifadesinden ulaşılabilir:

*Atatürk'ün 1924'te Müzeler Müdürü Halil Edhem Eldem'i New York'a göndererek eserleri geri **aldırması** ise Türkiye'nin itibarını gösteriyordu...*

Yukarıdaki örnekte *aldır-* eyleminin geçmişte gerçekleştiği bilgisine bağımlı cümlede yer alan *1924* zaman ifadesinden ulaşılabilir. Yani, bağımlı cümledeki *aldır-* eyleminin 1924 yılında gerçekleşmiş bir olay ya da olgu bilgisini yansıttığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

4.2.1.3 -(y)Xş

Türkçede diğer isim-fiil eklerine kıyasla işlek bir kullanım alanı olmayan -(y)Xş isim-fiil ekli ad işlevli bağımlı cümleler temel cümleye anlamsal bakımdan olgusal ve devinimsel türde bağlanabilir. -(y)Xş isim-fiil eki görünüş-zaman ve kip bakımından *-mAK* ve *-mA* isim-fiil ekleriyle benzer özellikler gösterir, yani nötrdür. -(y)Xş isim-fiil eki görünüş-zaman ve kip bakımından nötr özellikler göstermesine rağmen olgusal anlam taşıyan ad işlevli bağımlı cümle yapılarında *-mAK* ve *-mA* ekine kıyasla daha çok kullanılır. Aşağıda -(y)Xş isim-fiil ekliyle kurulan olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapıları örnekler üzerinden incelenecektir.

*Üniversiteyi bitirince, hukuk diplomasını çöpe atıp, Kadıköy Halk Eğitim Merkezinde ilk seminerimi verişimi asla **unutmam**.*

Bu örnekte, -(y)Xş ile kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin olgusal anlam taşıdığına dair birden fazla kanıt gösterilebilir. Birincisi temel cümle yüklemi olan *unut-* fiili anlamsal olarak geçmişte gerçekleşen ya da gelecekte gerçekleşecek olay veya olgulara yöneliktir. Örnekte, seminer verme işi geçmiş zamanda olmuş ve bitmiştir ancak bu olayın nasıl gerçekleştiği hâlâ unutulmamaktadır. -(y)Xş ekiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin olgusal anlam taşıdığına dair ikinci kanıt belirteç işlevli cümlelerin zamansal bakımdan öncekilik ilişkisiyle temel cümleye bağlanmasıdır.³¹ Buna göre, önce üniversite bitirilmiş, ardından hukuk diploması çöpe atılmış ve daha sonra Kadıköy Halk Eğitim Merkezinde seminer verilmiştir.

*1940 yılında, Ege'nin epeyce ardındaki dağlarda unutulmuş olan o küçük kasabaya **varışımızı** hayal meyal hatırlıyorum.*

³¹ Belirteç işlevli bağımlı cümleler ile temel/üst cümle arasındaki zamansal ilişki hakkında detaylı bilgi için bk. Gürkan (2016: 114).

Yukarıdaki örnekte ise ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi olan *var-* eylemi daha önceki bir zaman diliminde gerçekleşmiştir ve şimdiki zamanda hatırlanmaktadır. Bağımlı cümle yüklemine göre gerçekleştiğine ve dolayısıyla olgusal olduğuna dair bir diğer kanıt ise *1940 yılında* zaman ifadesidir.

Aşağıdaki örneklerde ise daha önceki bir zamanda sırayla gerçekleşmiş olaylar dizisi olayların sonlanmasından sonra anlatılmaktadır. İkinci örnekteki temel cümlelerin yüklemi olan *söyle-* fiili burada “anlatmak, nakletmek” anlamında kullanıldığı için ad işlevli bağımlı cümle olgusal anlam taşımaktadır. Bu bölümün sonraki alt başlıklarında *söyle-* fiilinin farklı anlamlarda kullanılması durumunda ad işlevli bağımlı cümlelerin ne tür anlamlar taşıdığına değinilecektir.

Bizim hastaneye gidişimizi, film aldırışımızı, yuttuğum ilaçları, Kırığin Osman’ın vurduğu iğneleri, Bobby’nin, Tülay Hoca’nın zorlamasıyla buraya geldiğimi anlattım.

Sarıkamuş, Sibiryâ yollarını, oradaki açlığı, sefaleti, oralardan dönüşü, yaya olarak ve farkına varmayarak sınırdan içeri girişi, Kars’a gelişi, Kars’tan tekrar alınıp şarka, şarktan cenuba ve nihayet Adana’ya gönderilişini söylüyor.

Türkçede *öğren-* fiili “bilgi edinmek, haber almak” anlamlarında temel cümle yüklemi olarak kullanıldığında nesne konumunda olgusal türde ad işlevli bağımlı cümle yapılarını alma eğilimi gösterir. Aşağıdaki örnekte *-(y)Xş’li* bağımlı cümlelerin yüklemi daha önce gerçekleşmiş bir olay bilgisini ilettiği için olgusal anlam taşımaktadır.

Biz, duvarlara yaslanmış emekçilerin fotoğraflarını ya da Edirne’nin, Bursa’nın camilerinin duvarlarındaki ilginç görüntülerle neredeyse bir armoni teşkil eden insanların figürlerinin yan yana getirilişini, Türkiye’nin arkeolojik zenginliklerini onun objektifinden öğrendik.

Aşağıdaki örnekte, temel cümlelerin yüklemi konumunda yer alan *gör-* fiili “anlamak, kavramak, sezmek” anlamlarında kullanıldığı için nesne konumunda olgusal türde ad işlevli bağımlı cümle yapısına ihtiyaç duyar. Dolayısıyla *can ver-* eylemiyle kurulan bağımlı cümle, gerçekleşmiş bir olayı bildirir. Ayrıca, burada bağımlı cümlelerin aynı zamanda *bir lokma ekmek uğruna canlarını düşünmeden verdiklerini ya da bir lokma ekmek uğruna canlarını düşünmeden nasıl verdiklerini* şeklinde kullanımı da mümkündür.

*Okuduğunuz yazı serisi boyunca, bu deniz altı insanların sefaletlerini, acılarını, bir lokma ekmek uğruna canlarını düşünmeden **verişlerini göreceğiz** ve hükûmetin bunlarla niçin **ilgilenmediğine** şaşıp kalacağız.*

Türkçede -(y)Xş isim-fiil ekiyle kurulan olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapıları için ayrıca şu örnekler de verilebilir:

*Aziz Nesin'in Madımak Otel'i'nin üçüncü katından itfaiye merdivenlerinden **indirilişini** anımsadınız mı?*

*Kaygısızların Avrupa'da kariyer yapmaya **yanaşmayışları** Barış'ı yeni baştan Avrupa'da yabancı bir grupta çalışmaya iter.*

*İşte daha sonraları zaman zaman punduna getirip uzun uzun anlattığı Gani Efe'yi **vuruşu** böyle olmuştı.*

Fakat ani şekilde ayağa kaldırılış, Cevriye'nin başında daha müthiş bir dönme yarattı.

Kahve ocağında baş sedire ağırbaşlılıkla bağdaş kurup savat işlemeli tütüün mahfazasındaki İskeçe göbeğinden şöyle bir tutam alarak Çavuşoğlu kâğıdına ağır ağır sarışı, mercan kakmalı bağa kutudan bergamot kokulu Amerika enfiyesini itina ile çekişi gözümün önünden gitmeyecek canlı manzaralardandır.

*Daha önce kamuoyuna açıklanmadığından, Jackson'ın naaşının törenin yapılacağı Staples Center'a **getirilişi** hayranları için sürpriz oldu.*

*Babası Mahmud Ekrem Bey'in İbrahim Şinasi Efendi'ye ve Abdülhak Hâmid'e duyduğu hayranlık ise birincinin ikinci, ikincinin de birinci adını birleştirip oğluna **verişinden** bellidir.*

4.2.1.4 -DXK

Türkçede -DXK isim-fiil ekinin genellikle anlamsal bakımdan olgusal türde ad işlevli bağımlı cümlelerde kullanıldığı görülür. Ancak, diğer isim-fiil ekleri gibi -DXK isim-fiil ekinin de anlam bakımından farklı türde ad işlevli bağımlı cümleler kurabileceği unutulmamalıdır. Burada derlemden taradığımız örnekler üzerinden -DXK ile kurulmuş olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümlelerin kullanımları incelenecektir.

*Tehdit olayının ise **abartıldığını**, adamlarının Haşhaş'tan 400 milyon lira alacaklarını istemeye **gittiklerini** söyledi.*

Yukarıdaki örnekte, ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi konumundaki *abartıl-* ve *git-* fiillerinin temel cümleye göre daha önceki bir zaman diliminde gerçekleştiği yani tamamlandığı ve daha sonrasında bunun anlatıldığı görülür.

Aşağıda ise temel cümle yüklemi *hatırla-* ve *unut-* fiillerinden oluşan örnekler verilmiştir. Burada önce ad işlevli bağımlı cümlelerin eylemi *adıyla-*, *alkışla-* gerçekleşmiş ve bitmiş sonrasında ise *hatırla-* ve *unut-* eylemleri gerçekleşmiştir.

*Enini, boyunu **adımladığını** hatırlıyorum.*

*Bunca kıyımı, ölümleri **alkışladığınızı** ne çabuk unuttunuz!*

-DXK isim-fiil ekiyle kurulan olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümlelere aşağıdaki örnekler de verilebilir:

*Öte yandan Bülent Korkmaz'ın kadro dışı bırakılması beklenen Sabri ve Ümit Karan'ı **affettiği** öğrenildi.*

*Bu iki örnekle, kimin neden **affetmediği**, kimlerin neden **affedilmediği** açık değil mi?*

*Ancak kamu kuruluşu olan BBC muhabirin arkasında durdu ve özür dilemeyeceğini belirterek haberin **doğru olduğunda** ısrar etti.*

*Ama trafik ışıklarına **uymadığımdan** ve ters şeritlere **girdiğimden** eminim.*

*Dün Ankara'ya **gittiğimiz** doğru.*

4.2.1.5 -(y)AcAK

Türkçede -(y)AcAK isim-fiil ekiyle kurulan olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümleler genellikle gelecekte gerçekleşeceği ve sonuçlanacağı belli olan olayların ifade edildiği durumlarda kullanılır. Aşağıda -(y)AcAK isim-fiil ekiyle kurulan olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapıları örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

*Oysa çizgi filmlerin bittiğini ve ertesi gün yeniden **başlayacağını** herkes biliyordu.*

Bu örnekte, *başla-* fiiliyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle anlamsal bakımdan olgusal türdedir. Buna göre, bağımlı cümle eyleminin gelecekteki bir zaman diliminde gerçekleşeceği ve sonuçlanacağı bellidir. Bağımlı cümlede kullanılan *ertesi gün* zaman zarfı da eylemin gelecekte ne zaman başlayacağına dair bilgi vermektedir. Dolayısıyla *başla-* fiiliyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle gelecekte gerçekleşeceği ve sonuçlanacağı belli olduğu için anlam bakımından olgusal türde temel cümle yüklemi konumundaki *bil-* fiiline bağlanmıştır.

*Eski nişanlımla da barışmamı istiyor, bir gün onun, benim için belki bir büyük **kardeş olacağını** söylüyordu.*

Yukarıdaki örnekte *söyle-* fiili “düşündüğünü veya bildiğini sözle aktarmak” anlamında kullanılmıştır ve anlamsal özelliğinden dolayı nesne konumunda olgusal türde ad işlevli bağımlı cümleleri alır. Ad işlevli bağımlı cümlede yüklem konumundaki *kardeş ol-* eylemi henüz gerçekleşmemiştir ancak eylemin gelecekte gerçekleşmesi beklenmektedir. Bağımlı cümlede kullanılan *bir gün* zaman zarfı eylemin gelecekte ne zaman gerçekleşeceğine dair belirsiz de olsa bir zaman bildirmektedir.

Aşağıdaki örnekte ise *bildir-* fiili “herhangi bir şeyi haber vermek” anlamında kullanılmıştır. *bildir-* fiili anlamsal özelliği gereği ya geçmişte gerçekleşmiş ya da gelecekte gerçekleşecek olgusal anlam taşıyan bir ad işlevli bağımlı cümleyi nesne konumunda alır. Dolayısıyla, temel cümlede nesnesi konumunda bulunan *onun bindiği gemiyi batıracağını* ad işlevli bağımlı cümle yapısı *-(y)AcAK* isim-fiiliyle kurulduğu için eylemin gelecekte gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.

İstanbul’dan telsizle bir İngiliz savaş gemisinin, onun bindiği gemiyi batıracağını bildirmişler.

Benzer biçimde *ilan et-* fiili de “bildirmek” anlamında kullanıldığında nesne konumunda olgusal anlam taşıyan ad işlevli bağımlı cümleye ihtiyaç duyar. Aşağıdaki örnekte bağımlı cümlelerin yüklemi olan *başlatıl-* fiili *-(y)AcAK* isim-fiil ekiyle işaretlendiği için eylemin gelecekte gerçekleşeceği bilgisine ulaşmak mümkündür. Ayrıca bağımlı cümledeki *kısa zamanda* zaman zarfı da eylemin ne zaman başlatılacağına dair bilgi vermektedir.

Aşağıda *-(y)AcAK* isim-fiil ekiyle kurulmuş olgusal anlam taşıyan ad işlevli bağımlı cümle örnekleri verilmiştir.

*Avrupa’da birçok ülke aşılama çalışmalarının kısa sürede **başlatılacağını** ilan etti.*

*Bir gün gezegenden gezegene gittiğimizde de, bin yıllık geceler yaşamaya **başlayacağımızı** unutmayalım.*

*Hâlbuki o, onun oğlunu böyle görünce büyük bir sevince **batacağını** sanıyordu.*

*Bu rakamın yakın zamanda yeniden **belirleneceğini** düşünüyoruz.*

4.2.2 Türkçede Devinimsel Türdeki Ad İşlevli Bağımlı Cümle Yapıları

Dixon’a (2006) göre devinimsel türdeki ad işlevli yancümlelerin temel özelliği genellikle zamansal olarak devam eden eylemleri ifade etmesidir. Burada, Türkçede *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAK* isim-fiil ekleriyle kurulan devinimsel türdeki ad işlevli bağımlı cümleler; bu eklerin zaman-görünüş-kip özellikleri, temel cümle ve bağımlı cümle yüklemelerinin anlamları ve kılınış değerleri göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin devinimsel bir anlam taşıdığını belirlerken hareketin başlamış ve devinim hâlinde, yani sonlanmamış olması ölçütünü temel aldık. Sırasıyla *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAK* ekleriyle kurulan devinimsel türdeki ad işlevli bağımlı cümleler aşağıda ele alınacaktır.

4.2.2.1 -mAK

Türkçede *-mAK* isim-fiil eki anlamsal bakımdan devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümle yapılarında işlek olarak kullanılır. Aşağıda *-mAK* isim-fiil ekiyle kurulmuş devinimsel anlam taşıyan ad işlevli bağımlı cümleler örnekler üzerinden değerlendirilecektir.

Bu yüzden “bir renkli devrim daha” hayaliyle sokaklardaki hareketliliği abartmaya devam ediyorlar.

Yukarıdaki örnekte, temel cümle yüklemi *devam et-*, kılınış bakımından başlangıç sınırlı bir fiildir ve nesne konumunda devinimsel anlamlı ad işlevli bağımlı cümleleri alır. *-mAK* ile kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi *abart-* eylemi başlamış ancak bitmemiştir. Dolayısıyla burada bir devinim yani hareket hâli söz konusudur.

Benzer biçimde aşağıdaki örnekte de temel cümlelerin yüklemi *başla-*, başlangıç sınırlı bir fiildir ve nesne konumunda devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümle yapılarını kabul eder. Bu örnekte de *adımla-* eylemi başlamış ancak bitmemiş olduğu için *-mAK* ile kurulan ad işlevli bağımlı cümle devinimsel anlamdadır.

Tüttüire tüttüire adımlamaya başladı salonu.

Türkçede *öğren-* fiili “beceri kazanmak” anlamında kullanıldığında nesne konumunda devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümleleri alma eğilimi gösterir. Aşağıdaki örnekte bağımlı cümle yüklemi olan *ağırla-* eyleminin devinim hâlinde olduğuna dikkat çekilmektedir.

*Konuklarını hazır mezelerle, lokantalardan getirtilen yemeklerle **ağırlamayı** öğrenmiş, tarhana çorbasını unutmamakla gönenen Bedia.*

Aşağıdaki örnekte, *koştur-* fiiliyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle anlamsal bakımdan devinimseldir. Burada *koştur-* fiili henüz devam eden bir hareketi ifade etmektedir.

*Çocuğunuz bu balonların arkasından **koşturmaktan** zevk alacaktır.*

4.2.2.2 -mA

Türkçede devinimsel anlam taşıyan cümle yapımında işlek olarak kullanılan bir diğer isim-fiil eki *-mA*'dır. Burada derlemlerden taradığımız örnekler üzerinden *-mA* isim-fiil ekiyle kurulmuş devinimsel türdeki ad işlevli bağımlı cümlelerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Aşağıdaki örneklerle bakalım.

*Atatürk insan zaafılarını bilir ve çok, pek çok defa **affetmesini** de bilirdi.*

*Ama Sait, kuşatılmış bir anda insanca duygularını denetimi altına **almasını** bilmişti.*

*Çok cömert olduğunuz için para **tutmasını** pek bilmezsiniz.*

Türkçede *bil-* fiili “bir iş yapmaya alışmış olmak, elinden gelmek” anlamında kullanıldığı devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümleleri aldığı görülür. Yukarıdaki örneklerde, geçmişte gerçekleşmiş veya gelecekte olacağı belli olan bir olgu durumu söz konusu değildir. Burada bağımlı cümle yüklemeleri *affet-*, *al-* ve *tut-* eylemlerinin devinime veya harekete işaret ettiğini söylemek mümkündür.

*Köpeklerin **havlamasını** duydum.*

Yukarıdaki örnekte ise “ışitmek, ses almak” anlamında kullanılan *duy-*, kılınış bakımından süreçli bir fiildir. Dolayısıyla *duy-* fiili bu anlamları taşıdığı anda nesne konumunda çoğunlukla devinimsel türdeki ad işlevli bağımlı cümlelere izin verir.

Benzer şekilde *seyret-* de kılınış bakımından süreçli bir fiildir ve nesne konumunda genelde devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümleleri kabul eder. Aşağıdaki örnekte, *söyle-* eyleminin gerçekleşmeye başladığı ve devam ettiği yani devinim hâlinde olduğu görülür.

Kendine gelişini ve üst üste özür dileyerek, bunun bu biçimde bir daha asla tekrarlanmayacağını söylemesini seyrettim şaşkın şaşkın.

Ayrıca *-mA* isim-fiil ekiyle oluşturulan devinimsel türdeki ad işlevli bağımlı cümlelere şu örnekler de verilebilir:

*Geçenlerde Mehmet Fuat, bir yazısında, artık belleğimizde mısraları kalan şairlerin **azalmasından** söz ediyordu.*

*Önce güzel sofr **kurmasını** öğrenin.*

4.2.2.3 -(y)Xş

Yukarıda -(y)Xş isim-fiil ekinin diğer isim-fiil eklerine kıyasla işlek bir ek olmadığından, genellikle devinimsel ve olgusal türde ad işlevli bağımlı cümleler kurarak temel cümleye bağlandığından bahsedilmişti. Bu alt başlıkta, -(y)Xş isim-fiil ekiyle kurulmuş devinimsel anlam taşıyan bağımlı cümle yapıları örnekler üzerinden değerlendirilecektir.

*Nuriye Hanım o sabah namaza kalktığında görmüş Ayhan'ın sokakta **ağlayışını**.*

Türkçede gör-, kılınış yönünden hem başlangıç sınırlı hem de süreçli fiiller grubuna girer. Bu tür fiiller nesne konumunda genellikle devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümle yapılarını alır. Yukarıdaki örnekte, bağımlı cümlenin yüklemi olan ağla- eylemi başlamış ancak henüz bitmemiştir yani hâlâ devinim hâlinindedir.

Derlemlerden taradığımız pek çok örnekte kılınış bakımından hem başlangıç sınırlı hem de süreçli fiiller grubuna giren *seyret-, izle-, bak-, dinle-* gibi fiiller, temel cümle yüklemi olduğu durumlarda, -(y)Xş isim-fiil ekiyle kurulmuş devinimsel türdeki ad işlevli bağımlı cümleleri nesne konumunda alır. Aşağıdaki örneklerle bakıldığında bağımlı cümlelerin yüklemi olan *çarp-, bildir-, bat- çal-* eylemlerinin devinim hâlinde olduğu yani eylemin başladığı ancak henüz bitmediği görülür.

*Plâğın tik tak, tik tak diye iğneye **çarpışını** seyrediyordu.*

*Bir saat kadar sonra, Ersin'in arabasında, bulutların yavaş yavaş dağılışını, güneşin en azından birkaç saat işbaşında kalacağını şişine şişine **bildirişini** izliyorlar ve Esra'nın bir gazetenin pazar ekindeki testten okuduğu soruları cevaplıyorlardı.*

*Burada oturmuş kendi yansımamı seyrediyorum ve aşağı aşağı aklımın dışına **batışına** bakıyorum.*

*Bazen Dilevser konuşmalarından sonra gitmeyip kalıyor, bir köşeye oturarak onun piyano **çalışını** dinliyordu.*

Yukarıdaki örneklerle ilgili dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta devinimsel türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapılarının -mA ya da -DXK isim-fiil ekiyle de kurulabileceğidir. Örneğin; *Plâğın tik tak, tik tak diye iğneye **çarpmasını***

seyrediyordu, Nuriye Hanım o sabah namaza kalktığına görmüş Ayhan'ın sokakta **ağladığını**. Bu tür bir olası kullanımda da bağımlı cümle yüklemi olan *çarp-* ve *ağla-* eylemlerinin hâlâ devam ettiği ve dolayısıyla bağımlı cümlelerin devinimsel anlam taşıdığı görülür. Bu tür bir kullanımda *-mA* ya da *-DXX* isim-fiil eklerinin yerine *-(y)Xş* isim-fiil ekinin tercih edilme sebebi bu isim-fiil ekinin tarz bildirmesinden kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki örneklerde temel cümle yüklemi olan *duy-* fiili “işitmek, ses almak” ve “hissetmek” anlamlarında kullanılmıştır. Söz konusu fiil her iki anlamda da kılınış bakımından hem başlangıç sınırlı hem de süreçli fiiller grubuna girer, dolayısıyla her iki durumda da nesne konumunda anlamsal bakımdan devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümle yapılarını alabilir. Her iki örnekte de bağımlı cümle eylemlerinin devinim, hareket hâlinde olduğu görülür.

*Arabacının atlara bağırışını ve kamçının **şaklayışını** duymuş, göğsündeki sancıyı hissetmiş ve, "Mehpare," diye fısıldadıktan sonra kendinden geçmişti.*

*Dinlenme düşüncesini çoktan yitirmiş, öyle bir kuş saplantısına tutulmuşum ki, ipek öpüşlü dalgaların kıyıları okşayışını, imbat esintilerinin taze tenleri **serinletişini** bile duymuyordum.*

Türkçede *-(y)Xş* isim-fiil ekiyle kurulmuş anlamsal bakımdan devinimsel türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapılarına aşağıdaki örnekler de verilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bağımlı cümle yüklemine devinim, yani zamansal bakımdan devam etmekte olan hareketleri bildirdiğidir.

*Koca Çukurova'da, bire kırk veren bereketli topraklar üstünde, toprağı olanların gittikçe daha iyi bir hayata doğru gidişlerine karşılık, topraksızların korkunç yokluğuna **gömülüşleri** birkaç yıldan beri devam ediyor.*

*Acemiler'de güncel toplumsal olaylara şöylece bir değinilirken, daha çok bireyin iç çatışması ve toplumun değişik katmanları içindeki **yerini sorgulayışı, yadırgayışı** anlatılır.*

*Köy enstitülü yazarların köyü **işleyişi**, kimilerince dar alanda kalmak, kısırlık olarak görüldü.*

*Şimşeklerin lombozlardan **çakışları** Turgut'a göre, denizin ve göğün ona kurpan gözleriydi.*

*İslam dininin batıya **yayılışı** Türklerle olmuştur.*

*O gece bacağımın **kesilişini** bütün ayrıntılarıyla yaşadım.*

*Hele o bin yaşına gelmiş müze sorumlusu kadınların kuytu köşelerdeki sandalyelerinde sessiz sedasız **oturuşları** içimi acıtmıştı.*

*Nitekim genç Niko'yu herkesten fazla **sevişleri** onun Rum oluşundan değil, İtalyancayı **bilişinden** ve sokulgan, cana yakın oluşundandı.*

4.2.2.4 -DXK

Türkçede anlamsal bakımdan genellikle olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümle kuruluşlarında kullanılan -DXK isim-fiil ekinin aynı zamanda temel cümle yüklemine kılınış değeri bakımından başlangıç sınırlı ve süreçli fiiller olması durumunda devinim anlamı taşıdığı görülür. Aşağıdaki örnekleri değerlendirelim.

*Bir gün Fikret, kardeşlerine çıkışıyor, ikinci günü Leyla'nın odasında **ağladığı** işitiliyor, üçüncü gün Necla yemeğe inmiyordu.*

işit- fiili kılınış değeri bakımından hem başlangıç sınırlı hem de süreçli fiil olduğu için devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümleleri nesne konumunda kabul eder. Bu örnekte, bağımlı cümlede ağlama sürecinin devam ettiği görülür yani devinimsel bir durum söz konusudur.

*Daha kapıdan girerken çocuğun ağladığı **duyuluyordu**.*

Bu örnekte, temel cümle yüklemi *duy-* “işitmek” anlamında kullanıldığı için kılınış değeri bakımından başlangıç sınırlı ve süreçli fiiller grubuna girer. Dolayısıyla *duy-* fiili burada nesne konumunda devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümle yapısını kabul eder. Burada dikkat edilmesi gereken nokta yukarıdaki iki örnekte de bağımlı cümle yüklemine -DXK isim-fiil eki yerine niçin devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümleler kurabilen -mA ve -(y)Xş eklerinden birinin tercih edilmediğidir. -DXK isim-fiil eki burada zaman bakımından bağımlı cümle yüklemine temel cümle yükleminden daha önceki bir zaman diliminde gerçekleşmesi nedeniyle -DXK isim-fiil eki tercih edilmiştir.

4.2.2.5 -(y)AcAK

-(y)AcAK isim-fiil ekiyle devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümle yapılarının kurulması için gereken şartlar -DXK ekiyle benzerlik gösterir. Buradaki farklılık -DXK’ın geçmiş ve şimdiki zaman anlamı taşımasına karşın -(y)AcAK’ın gelecek anlamı taşımasından kaynaklanmaktadır. Aşağıda -(y)AcAK isim-fiil ekiyle kurulmuş devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümle örnekleri verilmiştir.

*Her hayvanın beslenmeyeceğini iyice **öğreniyor** Sevgi.*

Bu örnekte, *öğren-* fiili “beceri kazanmak” anlamlarında kullanılmıştır. *Öğren-* fiilinin kılınış değeri bakımından başlangıç sınırlı ve süreçli bir fiil olduğu

göz önünde bulundurulduğunda nesne konumunda devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümle alabileceğine yukarıdaki açıklama kısımlarında değinilmişti. Burada bağımlı cümledeki *beslen-* fiili devinim hâlindeydi yani bir hareketi ifade eder.

Yoksa bulanık su ile ekin beslenemeyeceğini bilirdin.

Bu örnekte ise *bil-*, “bir işten anlamak, bir işi yapmaya alışmış olmak” anlamında kullanıldığı için kılınış değeri bakımından başlangıç sınırlı ve aynı zamanda süreçli bir fiildir dolayısıyla nesne konumunda devinimsel türde ad işlevli bağımlı cümleleri alma eğilimi gösterir. İlk örnekte olduğu gibi bu örnekte de bağımlı cümlelerin yüklemi bir hareketi ifade etmektedir.

4.2.3 Türkçede Potansiyel Türdeki Ad İşlevli Bağımlı Cümle Yapıları

Dixon’a (2006) göre potansiyel türdeki ad işlevli yancümlelerin temel özelliği bu cümlelerin öznelerinin harekete yönelik potansiyelinin olmasıdır. Bu altbaşlıkta, *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* isim-fiil ekleriyle kurulmuş potansiyel türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapıları incelenecektir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin potansiyel bir anlam taşıdığını belirlerken bağımlı cümlelerin yüklemi konumundaki eylemin henüz başlamamış ancak her an başlama potansiyeline sahip yani henüz uygulanmaya geçmemiş olması ölçütünü temel aldık. Şimdi sırasıyla isim-fiil ekleri *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* üzerinden Türkçede potansiyel türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapılarını ele alalım.

4.2.3.1 -mAK

Türkçede *-mAK* isim-fiil eki potansiyel türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapılarında işlek olarak kullanılır. Burada derlemlerden taranan örneklerden hareketle Türkçede *-mAK* isim-fiil ekiyle kurulmuş potansiyel türdeki ad işlevli cümlelerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Türkçede *iste-* fiili “istek duymak, arzulamak; bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek” anlamlarında kullanıldığında potansiyel türde ad işlevli bağımlı cümleleri alır. Aşağıdaki örnekte, ad işlevli bağımlı cümleler temel cümle yüklemine anlamsal bakımdan potansiyel türde bağımlılık gösterirler. Ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi konumunda ve gizil durumda olan *ver-*, *düzenle-* ve *ağırla-* eylemlerinin geçmiş bir zaman diliminde tamamlandığına, gelecek bir zaman diliminde tamamlanacağına ya da başladığına dair herhangi bir kanıt yoktur.

*Aşçısına Türk yemekleri tarifleri **vermek**, evde partiler **düzenlemek**, misafir **ağırlamak** istiyordu.*

Türkçede *unut-* fiili temel cümle yüklemi olduğunda genellikle geçmiş bir zaman diliminde gerçekleşmiş veya gelecekte kesinlikle gerçekleşeceği ve sonuçlanacağı belli olan olayların hatırdan çıktığı durumlarda kullanıldığı zaman nesne konumunda olgusal türde ad işlevli bağımlı cümle alır. Ancak, aşağıdaki örnekte görüleceği üzere *unut-* eylemi *-mAK* ve *-mA* isim-fiil ekiyle kurulmuş potansiyel türde ad işlevli bağımlı cümleleri de alabilir. Bu tür kullanımlarda ad işlevli bağımlı cümlenin anlamsal bakımdan potansiyel tür kabul edilmesinin gerekçesi, eylemin henüz başlamamış olmasıdır. Aşağıdaki örnekte, *ağla-* eylemi unutulduğu için gerçekleşmemiştir.

*O torununa ve kocasına **ağlamayı** unutmuş, ben sakat bacağımı, ilk bakışta hissettirmeyecek derecede sürümeyi, az çok öğrenmiştim.*

*Tiptan alınacak bir örnek yardımıyla söz konusu üç politikanın birbirlerini tamamlayıcı karakterini **açıklamaya** çalışalım.*

Yukarıdaki örnekte ise bağımlı cümlenin yüklemi olan *açıkla-* eylemi gizil durumda olup henüz gerçekleşmemiştir. Burada bağımlı cümlenin yüklemi gelecekteki bir zaman diliminde her an gerçekleşebilme potansiyeline sahiptir ancak bu durum eylemin kesinlikle gerçekleşeceğine işaret etmez. Bağımlı cümlenin eyleminin gerçekleşme ihtimali olduğu gibi gerçekleşmeme ihtimali de vardır.

Aşağıda *-mAK* isim-fiil ekiyle kurulmuş potansiyel türdeki ad işlevli bağımlı cümle örnekleri verilmiştir. Bunların potansiyel anlam taşımasının sebebi, bağımlı cümlenin yüklemi konumundaki eylemlerin gizil durumda olmasıdır yani bağımlı cümle yüklemeleri henüz uygulanmaya başlamamıştır.

*Osman, bir daha Mustafa'yla **konuşmamaya**, onunla birlikte olmamaya kendi kendine söz verdi.*

*Adamcağız, eve girerken yalvarmış yakarmış, evi **kiralamaya** beni ikna etmişti.*

*Ben 2000'lerde elektronik bir yalnızlığa ve elektronik mutsuzluklara **sürüklenmekten** korkuyorum.*

*Bazıları da sokak içlerine ev bodrumlarına sığınarak kaçak **çalışmaya** mecbur oluyorlar.*

*Ben size savaşmayı değil, **ölmeyi** emrediyorum.*

4.2.3.2 -mA

Türkçede potansiyel türde ad işlevli bağımlı cümle yapılarında işlek olarak kullanılan bir diğer isim-fiil eki de -mA'dır. Burada Türkçede -mA isim-fiil ekiyle kurulmuş potansiyel türdeki ad işlevli cümleler örnekler üzerinden değerlendirilecektir.

Türkçede söyle- fiili “anlatmak, nakletmek” anlamında kullanıldığında nesne konumunda olgusal türde ad işlevli bağımlı cümleleri tercih ederken “bir şeyin yapılmasını istemek” anlamında kullanıldığında ise potansiyel türde ad işlevli bağımlı cümleleri alır. Aşağıdaki örneklerde ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemeleri konumundaki *getirmesini* ve *basılmasını* henüz gizil durumda olup eyleme dönüşmemiştir.

*Hüseyin Rahmi'nin üzüntüden ağlamaya başlaması üzerine teselli eder onu ve eseri tamamlayıp **getirmesini** söyler.*

*Aradan iki gün geçtikten sonra beni çağırdı, romanın kesinlikle **basılmasını** söyledi.*

Aşağıdaki örnekte ise temel cümlelerin yüklemi *dile-* fiili “arzu etmek” anlamında kullanılmıştır. Bu örnekte, ad işlevli bağımlı cümle yüklemi *algıla-* gizil hâlde olup henüz bir devinim ya da harekete dönüşmemiştir. Dolayısıyla burada ad işlevli bağımlı cümle anlamsal bakımdan potansiyel türdedir.

*Yukarıda sıraladıklarımın “gazetecilik etiği” taslak denemesi olarak **algılanmasını** dilerim.*

Temel cümlelerin yüklemi konumunda *buyur-*, *izin ver-*, *engel ol-*, *ikna et-* ve *kork-* fiillerinin yer aldığı durumlarda -mA isim-fiil ekiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapıları temel cümleye anlamsal bakımdan potansiyel türde bağlılık gösterir. Buradaki bağımlı cümlelerin ortak özelliği yüklemelerinin henüz gizil durumda, gerçekleşmeye başlamamış olmasıdır.

*Müdür, çalışmaların hemen **başlamasını** buyurdu.*

*Reklamcılık, 1899'da Albert Davis Lakser tarafından icat edilmiş bir beyin yıkama tekniği olsa da, Joseph Goebbels adlı biri tarafından, Alman halkını bütün Yahudileri yakmaya ikna etmek amacıyla büyük ölçüde geliştirildiğini **hatırlatmama** izin verin.*

*Evdekileri ikna edebilirsem en azından Grundig'in **satılmasına** engel olabilirim belki.*

Hemen arkasından, İngiliz Başbakanı John Majör Avrupa Birliği'nin (AB) Luxembourg doruğunda ortaklarını Irak'ın kuzeyinde bir Kürt bölgesi kurulmasına ikna etti.

*Hamas liderlerinin İsrail hava saldırılarında öldürülmesinden sonra bölgedeki şiddet olaylarının **artmasından** korkuluyor.*

4.2.3.3 -(y)Xş

Daha önce de belirtildiği gibi Türkçede işlek bir kullanımı olmayan -(y)Xş isim-fiil eki ile kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapıları anlamsal bakımdan çoğunlukla olgusal ve devinimsel özellik gösterir. Derlemlerden tespit ettiğimiz aşağıdaki örnekte, -y(X)ş ile kurulan bağımlı cümleler potansiyel türdedir. Şimdi ilgili örneğe bakalım.

*Önce, hem siyasi göreve dahil olan, hem de ordudaki mevkiini muhafaza eden askeri şeflerin, ya yalnız orduya **dönüşleri** veya orduyu bırakıp yalnız siyasette **kalışları** mecburi kılınmıştır.*

Verilen örnekte bağımlı cümlelerin yüklemeleri *dönüşleri* ve *kalışları* eylemleri henüz gerçekleşmemiş, gizil hâldedir. Bu örnekte, bağımlı cümle eylemlerinin gerçekleştiğine ya da devinim hâlinde olduğuna dair bir bilgi yoktur. Türkçede yüklem konumunda *mecbur kıl-* fiilinin olduğu cümleler daha çok -mAK ve -mA isim-fiil ekiyle kurulur. Yukarıdaki örneklerde de -(y)Xş isim-fiil eki yerine -mA kullanıldığında bağımlı cümlelerin anlamında herhangi bir değişiklik olmaz yani bağımlı cümleler potansiyel türdedir:

*Önce, hem siyasi göreve dahil olan, hem de ordudaki mevkiini muhafaza eden askeri şeflerin, ya yalnız orduya **dönmeleri** veya orduyu bırakıp yalnız siyasette **kalmaları** mecburi kılınmıştır.*

4.2.3.4 -DXK

-DXK isim-fiil ekiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapıları bazı durumlarda temel cümle yüklemine anlamsal olarak potansiyel türde bağılılık gösterir. -DXK ile kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin potansiyel türde kullanımını derlemler üzerinden örneklendirelim.

*Hristiyan teolojisinin kurucularından St.Augustine 418'de Kartaca Konseyi'ni, yetişkinler kadar olmasa da “vaftizsiz bebeklerin lanetlilerle aynı ıstırapı **yaşadığına**” ikna etmişti*

Yukarıdaki örnekte, temel cümlelerin yüklemi olan *ikna et-* fiili “inandırmak, kandırmak” anlamında kullanılmıştır. Burada, bağımlı cümlelerin yüklemi *yaşa-* fiili

-DXK isim-fiil ekiyle işaretlenmiş olmasına rağmen eylemin gerçekleştiğine dair somut bir kanıt yoktur. Ayrıca fiilin *kandırmak* anlamını da göz önünde bulundurursak vaftizsiz bebeklerin lanetlilerle aynı ıstırapı yaşamamış olma ihtimali de düşünülebilir.

Johanson, bu tür durumlar için *olası bir olgu bilgisi* (knowledge of a possible fact) terimini kullanır. Buna göre, olası bir olgu bilgisinin iletmeye çalışıldığı durumlarda temel cümle yüklemi hem -mA isim-fiil ekiyle kurulmuş bir bağımlı cümle hem de -DXK isim-fiil ekiyle kurulmuş bir bağımlı cümleyi alabilir. Johanson'un verdiği “Ahmet, Ali'nin gitmesini istemedi.”, “Ahmet, Ali'nin gittiğini istemedi.” (2013: 82-83) örnekleri incelediğimizde her iki isim-fiil ekinin kullanıldığı bu bağımlı cümle yapılarında *git-* eyleminin henüz başlamamış olduğu görülür. Potansiyel türdeki ad işlevli bağımlı cümle yüklemine konumundaki eylem gizil durumda olduğu için daima gerçekleşebilme ihtimali hem de gerçekleşememe ihtimali söz konusudur. Dolayısıyla -DXK isim-fiil ekiyle kurulan bu tür bağımlı cümlelerin de potansiyel anlam taşıdığı söylenebilir.

Türkçede *ikna et-* fiili “inandırmak” anlamı taşıdığı kullanımlarda nesne konumunda olgusal türde ad işlevli bağımlı cümleler alır. Örneğin, yukarıda verilen cümlede -DXK ile kurulan ad işlevli bağımlı cümle olgusal anlama sahiptir.

4.2.3.5 -(y)AcAK

Türkçede -(y)AcAK isim-fiil ekiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler potansiyel anlam taşıyabilir. -(y)AcAK ekiyle kurulan potansiyel türdeki ad işlevli bağımlı cümlelerin aynı ekle kurulmuş olgusal ve devinimsel türdeki bağımlı cümlelerden ayrıldığı yön, potansiyel türdeki bağımlı cümle yüklemine gizil hâlde bulunması ve gelecekte bu eylemin başlayacağına dair kesin bir kanıtın olmamasıdır. -(y)AcAK ekinin potansiyel türde ad işlevli bağımlı cümlelerle işlek olarak kullanılabilmesi onun kipsel özelliğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre, -(y)AcAK eki alan eylemin gelecekte gerçekleşmesi ihtimal dâhilindedir ancak bu eylemin kesinlikle gerçekleşeceği anlamına gelmez. Örnekleri inceleyelim.

O günden beri babamdan ve annemden gizli bir iş yapmayacağıma söz verdim.

Yukarıdaki örnekte, temel cümlede gizli bir iş yapılmayacağına dair söz verildiğini görmekteyiz ancak bu, işin gelecekte yapılmayacağına dair kesin bir kanıt değildir. Dolayısıyla, bağımlı cümle yüklemi konumunda yer alan *yapma-* eylemi gelecekte hem gerçekleşme hem de gerçekleşmeme ihtimaline sahip

olduğundan burada ad işlevli bağımlı cümle anlamsal bakımından potansiyel türdedir.

Bizimki araya ricacılar koyarak, yemin billah ederek, bin dereden su getirerek, sonunda bir daha çapkınlık yapmayacağına ikna etmişti kızı.

Bu örnekte ise temel cümle yüklemi *ikna ol-* gerçekleşmiştir ancak bağımlı cümle yüklemi *çapkınlık yapma-* henüz gizil hâldedir, gelecekte hem gerçekleşme hem de gerçekleşmeme ihtimali söz konusudur. Ancak kesinlikle çapkınlık yapılmayacağına dair kesin bir kanıt da yoktur.

Aşağıdaki örnekte ise temel cümle yüklemi olan *kork-* fiili gerçekleşmiştir ancak bağımlı cümle yüklemi *koy-* henüz eyleme dönüşmemiştir. Yani gelecekte pikaba müzik koyacakları ya da koymayacakları kesin olarak belli değildir.

Pikaba müzik koyacaklarından korktum bir an.

4.2.4 Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Soru Anlamı Taşıyan Bağımlı Cümle Yapıları

Dixon, dünya dillerinde yaygın olarak görülen olgusal, devinimsel ve potansiyel anlam taşıyan ad işlevli yancümlelerin yanı sıra pek çok dilde İngilizcedeki *I don't know whether he will come* (Onun gelip gelmeyeceğini bilmiyorum), *I don't know who will come* (Kimin geleceğini bilmiyorum) cümlelerinde olduğu gibi soru anlamı taşıyan ad işlevli yancümlelerin olduğunu ve bunların yapısal bakımdan genellikle olgu türüne benzediğini belirtir (2006: 26). Dixon'ın İngilizce üzerinden örneklendirdiği soru anlamı taşıyan ad işlevli yancümle yapılarını Türkçede de görmek mümkündür:

Melih Gökçek; Ankara'nın bir semtinde bir caddenin trafiğe kapanıp kapanmamasını halkoyuna sundu.

Yaptığımız literatür incelemesinde, Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerin anlamsal olarak genellikle olgusal ve devinimsel şeklinde iki grupta incelendiği, soru anlamı taşıyan ad işlevli bağımlı cümlelerin ise Kennelly (1992), Johanson (2013), Uluyüz (2019) gibi birkaç sayılı çalışma dışında genellikle değerlendirmeye alınmadığı görülür. Bu bölümde *-(y)Xp ... -mA + isim-fiil* şeklinde kurulan bağımlı cümle yapıları anlamsal bakımdan soru yancümlesi olarak ele alınmıştır.

Türkçede, *-(y)Xp ... -mA + isim-fiil* kuruluşundaki ad işlevli cümlelerin anlamsal bakımdan soru cümlesi olarak değerlendirilmemesinin en önemli sebeplerinden biri bunların öbekleşmiş yapı olarak kabul edilmemesidir. Buna göre, öbekleşmiş tek bir yapı yerine iki ayrı bağımlı cümle yapısı söz konusudur. Bu

durumu örnekler üzerinden açıklarsak, “Bu kışı çıkarıp çıkarmayacağı bile belli değildi.” cümlesi “Bu kışı çıkaracağı bile belli değildi, bu kışı çıkarmayacağı bile belli değildi.” şeklinde iki ayrı bağımlı cümle yapısı şeklinde yorumlanır. Ancak burada öbekleşmiş bir yapı söz konusudur, çünkü öbekleşmiş yapının kendisi bağımlı cümlede soru anlamını yansıtmaktadır. Öbekleşmenin olmadığı durumlarda ise bağımlı cümlelerde soru anlamı soru sözcükleri vasıtasıyla sağlanır. Örneğin, “Çünkü işveren veya sorumlu kişiler kimin çalışıp çalışmayacağını, kimin verimli olup olmayacağını iyi biliyorlar.” cümlesinde *çalış-* ve *çalışma-* fiilleriyle kurulmuş iki farklı bağımlı cümle yapısı vardır ve bu bağımlı cümlelerde soru anlamı *kimin* soru sözcüğüyle yansıtılmaktadır. Benzer biçimde, “Onlar Haşim Kılıç’ı seçerken Sayın Kılıç’ın lafzen değilse bile ruhen kimi ilkelerle ne kadar bağdaşıp, bağdaşmadığını bilmiyorlar mıydı?” örneğinde de iki ayrı bağımlı cümle söz konusudur. Bu örneklerde her ne kadar yüzey yapıda *çalışıp çalışmayacağı*, *bağdaşıp bağdaşmadığı* gibi öbekleşmiş bir yapı var gibi görünse de derin yapıda *kimin çalışıp kimin çalışmayacağı*, *ne kadar bağdaşıp ne kadar bağdaşmayacağı* şeklinde iki farklı bağımlı cümlelerin olduğu bilinmektedir.

Bu yapıların öbek yapı olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair bir diğer kanıt da *-(y)Xp* zarf fiil ekinden sonra araya başka herhangi bir sözcüğün girememesidir. Örneğin “Yasemin’i, Y’liğe bir yakıştırıp bir yakıştıramam bundan.” cümlesinde *yakıştır-* ve *yakıştıрма-* fiilleriyle kurulmuş iki ayrı bağımlı cümle vardır ve bu bağımlı cümlelerin zarf işlevli *bir* sözcüğüyle nitelendiği görülür. Fakat “Esere katkısını alenen sahiplenip sahiplenmemekte kararsızdın.” örneğinde öbekleşmiş bağımlı cümle yapısının *alenen* zarfıyla **Esere katkısını alenen sahiplenip alenen sahiplenmemekte kararsızdın* gibi bir kullanımı mümkün olmamaktadır.

Türkçede *-(y)Xp ... -mA + isim-fiil* kuruluşundaki bağımlı cümleler yüklem konumunda genelde *sor-*, *sorgula-*, *karar ver-*, *bil-*, *merak et-*, *sına-*, *kontrol et-* vb. fiillerin kullanıldığı temel cümlelere anlamsal bakımdan soru ad yancümlesi olarak bağlanırlar. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere temel cümle yüklemine bu fiiller hem olumlu şekilde hem de olumsuzluk ekiyle işaretlenerek *-(y)Xp ... -mA + isim-fiil* kuruluşundaki ad işlevli bağımlı cümleleri alırlar.

Ben sana benden öğrenip öğrenmediğini sormadım.

İçli, belgenin basına nasıl sızdırıldığının araştırılması gerektiğini vurgularken Adalet Bakanlığı'nın savcılar ve İçişleri Bakanlığı'nın da emniyet mensupları hakkında soruşturma başlatıp başlatmadığını sordu.

*Türkiye'nin Kemalizmin yerine koyacağı ideolojik bir çerçeve bulup bulmadığını **bilmiyorum**.*

*Böyle bir şeye 'hukuksal süreç' denip denmeyeceğini hukukçular **bilir**, onlara soralım!*

*Sonra Gülşah'ın oraya götürülüp götürülmemesine **karar veririz**.*

*Bu lojmanda oturup oturmayacağıma henüz **karar vermedim**.*

*Başbakan'ın Moskova gezisinde herkes "Mavi Akım projesi ek protokolü"nü imzalanıp imzalanmayacağını **merak ediyordu**.*

Türkçede -(y)Xp ... -mA + isim-fiil ad işlevli bağımlı cümle kuruluşlarının yüklem konumunda sadece olumsuzluk ekiyle işaretlenen fiillerin ya da anlamsal olarak olumsuz bir anlam taşıyan ad soylu sözcüklerin yer aldığı temel cümlelere soru anlamıyla bağlandığı görülür. Örneğin "Esere katkısını alenen sahiplenip sahiplenmemekte kararsızdı." cümlesinin yüklemine *kararlıydı* olması durumunda anlam bozuk olacaktır: **Esere katkısını alenen sahiplenip sahiplenmemekte kararlıydı*. Temel cümle yüklemine *kararlıydı* olması durumunda cümlenin "Esere katkısını alenen sahiplenmemekte kararlıydı." ya da "Esere katkısını alenen sahiplenmekte kararlıydı." şeklinde kurulması beklenirdi. Benzer biçimde, "Aynı şekilde bunların yer ismi olarak yorumlanıp yorumlanamayacakları da kesin değildir." örneğinde temel cümle yüklemine *kesindir* olması durumunda cümlenin ya "Aynı şekilde bunların yer ismi olarak yorumlanamayacakları da kesindir." ya da "Aynı şekilde bunların yer ismi olarak yorumlanacakları da kesindir." biçiminde olması beklenirdi. Bu durumla ilgili derlemlerden taradığımız benzer örnekler şunlardır:

Kongre Başkanlık Divanı'nın imzalarıyla bu yolda bir mektup kaleme alındığını hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum.

Kendi aralarında konuşup gülişüyorlar, dilenci olup olmadıklarından emin olamıyorum.

Kız kardeşi durup dururken yine o adamla... kocasıyla barışmıştı: çiçekleri sulayıp sulamayacağı şüpheliydi.

RP'nin tek başına iktidar olması durumunda, bütün taahhütlerine karşın şeriatı devlet yönetimine egemen kılıp kılmayacağı kuşkuludur.

Net olmak gerekirse Bolivya ve Nikaragua'daki yeni iktidarların (artık Ekvador'u da ekleyeceğiz) kendi başlarına, yani Venezuela ve Küba olmaksızın ele alınmaları hâlinde birer devrim sürecini ifade edip etmeyecekleri tartışmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde isim-fiillerle kurulan bağımlı cümle yapıları incelenmiştir. İsim-fiillerle ilgili yerli literatür tarandığında Türkiye'deki çalışmalarda isim-fiillerle kurulan yapıların genellikle biçim bilgisel yönden ele alındığı ve bu yapıların ad öbeği ya da isim-fiil grubu olarak kabul edildiği görülmektedir. Buna karşın, Batılı araştırmacılar tarafından yapılan isim-fiil ekleriyle ilgili çalışmaların ise daha çok sözdizim temelli olduğu dikkati çekmektedir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler hakkında genel bilgiler verilmiş ve WALS'teki bulgulardan hareketle Türkçedeki ad işlevli bağımlı cümlelerin tipolojik özellikleri tespit edilmiştir.

İkinci bölümde, isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapıları biçim bilgisel yaklaşımla ele alınmış, bu bağımlı cümle yapılarının temel ya da üst cümleye bağlanma yöntemleri incelenmiştir.

Çalışmanın ağırlık noktasını oluşturan üçüncü bölümde ad işlevli bağımlı cümlelerin sözdizimsel betimlemesi yapılmıştır. Bunun için öncelikle bilgi yapısıyla ilgili temel terimlerden konu, odak ve eklenti tanımlanmış ardından ad işlevli bağımlı cümlelerin sözcük diziliş modelleri, temel cümle yüklemine göre sözdizimsel konumları, [±UYUM] özellikleri, öznelerine göre betimleme ve denetlemesi kendi içinde gruplandırılarak alt başlıklar hâlinde incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Ad işlevli bağımlı cümleler, sözcük dizilişi bakımından genellikle temel cümlelerle benzer özellikler gösterir. Ancak çalışmamızda, edimsel sebeplerden dolayı bağımlı cümlede iletilmek istenen bilginin önem derecesine göre NÖY, NYÖ, ÖZTNDTY, ÖNZTDTY gibi farklı sözcük diziliş modellerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tespitimiz göstermektedir ki isim-fiillerle kurulan söz konusu yapıların dış katmanları ad öbeği özelliği gösterse de çok sayıda farklı sözcük dizilişine imkân sağlamaları sebebiyle bu yapılar bağımlı cümle olarak değerlendirilmelidir.

Ad işlevli bağımlı cümlelerin edimsel sebeplerden dolayı temel cümle yüklemine göre temel cümle başı, temel cümle başı-temel cümle yüklemi önu

arası, temel cümle yüklemi önü ve temel cümle yüklemi sonrası şeklinde farklı konumlarde yer alabildikleri saptanmıştır.

Bu bölümde ayrıca [+UYUM] özelliği gösteren ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemeleri üzerinde kişi-sayı işaretlemesi yapılabilirken [-UYUM] özelliğine sahip bağımlı cümle yüklemelerinde kişi-sayı işaretlemesinin yapılamadığı görülmüştür.

Üçüncü bölümde ulaştığımız bir diğer sonuç, ad işlevli bağımlı cümlelerin öznelerine göre temel cümleyle eşgönderimli yani ortak özneli, farklı gönderimli yani serbest özneli ve belirsiz özneli şekillerde kullanıldığıdır.

Ad işlevli bağımlı cümle öznesinin temel cümle özne ve nesnesi ile eşgönderimli olduğu kullanımlarda bağımlı cümlelerin özne bakımından temel cümleyle bağımlılık gösterdiği yani denetlendiği, öznelerin farklı olduğu durumlarda ise denetlenmediği saptanmıştır. Burada özne ve nesne denetlemeli ad işlevli bağımlı cümlelerin özne konumunda *ADIL*, öznelerin denetlenmediği bağımlı cümlelerin özne konumunda ise *adıl* bulunduğu da tespit edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, isim-fiillerle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler anlamsal bakımdan, bu eklerin görünüş-zaman-kip özelliklerinin yanında temel cümle yüklemi konumundaki fiillerin anlam ve kılınış değerleri de dikkate alınarak incelenmiştir. Önceki çalışmalarda ad işlevli bağımlı cümlelerin anlamsal bakımdan genellikle isim-fiil eklerinin zaman özellikleri üzerinden değerlendirildiği ve olgusal-devinimsel olmak üzere iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Çalışmamızda ise Türkçede isim-fiil ekleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin anlamsal bakımdan olgusal, devinimsel, potansiyel ve soru olmak üzere dört gruba ayrılabilceği sonucuna varılmıştır.

Tablo 1. Türkçe-İngilizce terim sözlükçesi

ad işlevli yancümle	complement clause
ad öbeği	noun phrase
adıl	nominal
adıl	pronoun (pro)
ADIL	PRONOUN (PRO)
adıl düşürme	pro-drop
adılısıl	pronominal
adlaştırıcı	nominalizer
adlaştırma	nominalization
ağırlayıcı	host
altasıralama	subordination
altasıralı/bağımlı cümle	subordinate clause
anlamsal	semantic
arka plan	backgrounding
bağımlı	deranked
bağımlılaştırma	subordination
bağımsız	balanced
bağlantı	link
belirteç	adverb
belirteç işlevli yancümle	adverbial clause
biçim bilgisel	morphological
biçim bilgisi	morphology
biçim-ses bilgisel	morphophonological
bilgi yapısı	information structure
bitimli	finite
bitimsiz	non-finite
cümle bağlama	clause linkage
çalkalama	scrambling
çatı	voice
denetleme	control
devinim	action
devinimsel	active
dilbilgisel ilişkiler	grammatical relations
dilbilim	linguistics
dilbilimsel	linguistic
dinleyici	listener
dolaylı nesne	indirect object
dolaysız nesne	direct object
durum	case
edilgen	passive
eğik tümleç	oblique complement
eklenti	tail
eşgönderimli	coreferential
eylem	verb
eylemcil uyum	verbal agreement
fiil adlaştırıcı	verbal nominal
fiilden türetilen isim/isim-fiil	gerund
fiilimsi	verbal
görünüş	aspect
hafif mastar	short infinitive
ilkeler ve değiştirgenler kuramı	principles and parameters
isim/ad yancümlesi	noun clause
isim-fiil	verbal noun
işaretleme	marking
işaretleyici	marker
izlek	theme

konu	topic
konum	position
konusal roller	thematic roles
konusur	speaker
mastar	infinitive
nesne	object
nesne-eylem deyimleri	verb-object idioms
niteleme işlevli yancümle	relative clause
odak	focus
olgusal	factive
olumsuzluk	negation
öge	element
ögeleştirme	complementation
özne	subject
potansiyel	potential
sıralama	coordination
üst cümle	superordinate clause
sağa dallanma	right-branching
sıralama	coordination
sola dallanma	left branching
sözce	utterance
sözcük dizilişi	word order
sözdizimsel	syntactic
sözlüksel	lexical
süreç	continuum
temel cümle	main clause/matrix clause
tipoloji	typology
tümleç	complement
türetilmiş ad	derived nominal
uyum	agreement
uyum işaretleyicisi	agreement marker
üst cümle	superordinate clause
yancümle/bağımlı cümle	subordinate clause
yorum	rheme
yönetilen	rectum
yöneten	regens
yönetilen-yöneten normu	rectum-regens norm
yönetme ve bağlama kuramı	government and binding theory
yüklem	predicate
zaman	tense
zamansal	temporal

Tablo 2. İngilizce-Türkçe terim sözlükçesi

action	devinim
active	devinimsel
adverb	belirteç
adverbial clauses	belirteç işlevli yancümleler
agreement	uyum
agreement marker	uyum işaretleyicisi
aspect	görünüş
backgrounding	arka plan
balanced	bağımsız
case	durum
clause linkage	cümle bağlama
complement	tümleç
complement clause	ad işlevli bağımlı cümle

complementation	ögeleştirme
continuum	süreç
control	denetleme
coordination	sıralama
coreferential	eşgönderimli
deranked	bağımlı
derived nominal	türetilmiş ad
direct object	dolaysız nesne
element	öge
factive	olgusal
finite	bitimli
focus	odak
gerund	fiilden türetilen isim/isim-fiil
government and binding theory	yönetme ve bağlama kuramı
grammatical	dilbilgisel
grammatical relations	dilbilgisel ilişkiler
host	ağırlayıcı
indirect object	dolaylı nesne
infinitive	mastar
information structure	bilgi yapısı
left-branching	sola dallanma
lexical	sözlüksel
linguistic	dilbilimsel
linguistics	dilbilim
link	bağlantı
listener	dinleyici
main clause	temel cümle
marking	işaretleme
marker	işaretleyici
matrix clause	temel cümle
morphophonological	biçim-ses bilgisel
morphological	biçim bilgisel
morphology	biçim bilgisi
negation	olumsuzluk
nominal	adıl
nominalizer	adlaştıracı
nominalization	adlaştırma
non-finite	bitimsiz
noun clause	ad/isim yancümlesi
noun phrase	ad öbeği
object	nesne
oblique complement	eğik tümleş
oblique object	dolaylı nesne/tümleş
passive	edilgen
position	konum
possessive	iyelik
potential	potansiyel
predicate	yüklem
principles and parameters	ilkeler ve değıştirgenler kuramı
pro-drop	adıl düşürme
pronoun (pro)	adıl
PRONOUN (PRO)	ADIL
pronominal	adılısıl
rectum	yönetilen
regens	yöneten
rectum-regens norm	yönetilen-yöneten normu
relative clauses	niteleme işlevli yancümleler
rheme	yorum

right-branching	sağa dallanma
scrambling	çalkalama
semantic	anlamsal
short infinitive	hafif mastar
speaker	konusur
subject	özne
subordinate clause	altasıralı/bağımlı cümle
subordination	altasıralama/bağımlılaştırma
superordinate clause	üst cümle
syntactic	sözdizimsel
tail	eklenti
temporal	zamansal
tense	zaman
theme	izlek
topic	konu
thematic roles	konusal roller
typology	tipoloji
utterance	sözce
verb	eylem
verbal	fiilimsi
verbal agreement	eylemcil uyum
verbal nominal	eylem adlaştıracı
verbal noun	isim-fiil
verb-object idioms	nesne-eylem deyimleri
voice	çatı
word order	sözcük dizilişi

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Açıkgöz, H. & Yelten, M. (2005). *Kelime Grupları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Atabay, N., Özel, S. & Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. Ankara: TDK.
- Atabay, N., Özel, S. & Çam, A. (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. İstanbul: Papatya.
- Aydemir, İ. A. (2017). Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri. *Bilig*, 81, 185-203. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/807288>
- Aydemir, İ. A. (2020). *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Bayraktar, N. (2018). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: TDK.
- Bazin, L. (1968). *Introduction à L'étude Pratique de la Langue Turque*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient-Adrien Maisonneuve.
- Bilgegil, M. K. (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. Konya: Salkımsöğüt.
- Blühdorn, H. (2008). Subordination and Coordination in Syntax, Semantics and Discourse: Evidence from The Study of Connectives. C. Fabricius & W. Ramm (Ed.), 'Subordination' Versus 'Coordination' in Sentence and Text. A Cross-Linguistic Perspective içinde (pp. 59-85). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Bolat, C. (2018). *Kırgızcada İsim-Fiil Cümleleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bozkurt, F. (2000). *Türkiye Türkçesi*. Ankara: Hatiboğlu.
- Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Comrie, B. (2017). *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*. İsmail Ulutaş (Çev.). Ankara: Hece.
- Coşkun, H. (2012). *Komplementsätze im Türkischen*. İstanbul: Litera.
- Cristofaro, S. (2003). *Subordination*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, W. (2003). *Typology and Universals* (2.nd Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Csató, É. Á. (1990). Non-finite Verbal Constructions in Turkish. B. Brendemon (Ed.), *Altaica Osloensia: Proceedings of the 32. Meeting of The Permanent International Altaistic Conference* içinde (pp. 75-88). Oslo: Universitetforlaget.
- Csató, É. Á. (2010). Two Types of Complement Clauses in Turkish. H. Boeschoten & J. Rentzsch (Ed.), *Turcology in Mainz/Turkologie in Mainz* içinde (pp. 107-122). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Delice, H. İ. (2012). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: TDK.

- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Ali Ulvi Elöve (Çev.). İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Dixon, R. M. W. (2006). Complement Clauses and Complementation Strategies in Typological Perspective. R. M. W. Dixon & A. Y. Aikhenvald (Ed.), *Complementation: A- Cross-Linguistic Typology* içinde (pp. 1-48). Oxford: Oxford University Press.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümce Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Dryer, M. S. (1992). The Greenbergian Word Order Correlations. *Language*, 68, 81-138.
- Eckmann, J. (1988). Çağataycada İsim-Fiiller. *TDAY-Belleten*, 217, 51-60.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- Erdal, M. (1998). On the Verbal Noun in -(y)İş. K. İmer & L. Subaşı Uzun (Ed.), *Doğan Aksan Armağanı* içinde (s. 58-68). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ergin, M. (1958). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Ergönenç Akbaba, D. (2007). Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller. *Dil Araştırmaları*, 1 (1), 83-95. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/turkiye_turkcesinde_yapisinda_isim-fiil.pdf
- Erguvanlı Taylan, E. (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. Los Angeles: University of California Press.
- Erguvanlı Taylan, E. (1996). Aspects of Control in Turkish. *Proceedings of Fifth International Conference on Turkish Linguistics, School of Oriental and African Studies* içinde (pp. 47-60). İstanbul: Hitit.
- Erguvanlı Taylan, E. (1998). What Determines the Choice of Nominalizer in Turkish Complement Clauses. B. Caron (Ed.), *Proceedings of the 16th International Congress of Linguistics* içinde (Paper no. 220, CD Rom). Oxford: Pergamon.
- Erguvanlı Taylan, E. (2015). *The Phonology and Morphology of Turkish*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Erguvanlı Taylan, E. (2018). Türkçede Sözcük Dizimine Yeniden Bakış. Ü. D. Turan, H. Kopkallı Yavuz & A. Balci (Ed.), *Dilbilimde Güncel Tartışmalar* içinde (s. 3-22). Ankara: Dilbilim Derneği.
- Erkman Akerson, F. & Ozil, S. N. Ş. (2015). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. Ankara: TDK.
- Gast, V. & Diessel H. (2012). The Typology of Clause Linkage: Status Quo, Challenges, Prospects. V. Gast & H. Diessel (Ed.), *Clause Linkage in Cross-Linguistic Perspective: Data-Driven Approaches to Cross-Clausal Syntax* içinde (pp. 1-36). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gencan, T. N. (1966). *Dilbilgisi*. İstanbul: TDK.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül.
- George, L. M. & Kornfilt, J. (1981). Finiteness and Boundedness in Turkish. F. Heny (Ed.), *Binding and Filtering* içinde (pp. 105-127). Cambridge: The MIT Press.
- Göğüş, B. (1968). Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri. *TDAY-Belleten*, 16, 89-142.
- Gökdayı, H. (2018). *Türkçede Öbekler*. İstanbul: Kriter.

- Göksel, A. (2011). A Phono-Syntactic Template for Turkish: Base-Generating Free Word Order. A. Nolda (Ed.), *Oliver Teuber Syntax and Morphology Multidimensional* içinde (pp. 45-76), Berlin: De Gruyter Mouton.
- Göksel, A. (2013). Flexible Word Order and Anchors of the Clause. *SOAS Working Papers in Linguistics*, 16, 3-25. <https://www.soas.ac.uk/linguistics/research/workingpapers/volume-16/file88031.pdf>
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and Newyork: Routledge.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2011). *Turkish: An Essential Grammar*. USA and Canada: Routledge.
- Greenberg, J. H. (1966). Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of Language* içinde (pp. 73-113). Cambridge: The MIT Press.
- Gülensoy, T. & Fidan, M. (2004). *Midhat Sadullah Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*. Ankara: TDK.
- Gürkan, D. Ö. (2016). *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler*. Ankara: Grafiker.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: TDK.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- İşsever, S. (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jansky, H. (1954). *Lehrbuch der Türkischen Sprache*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Johanson, L. (1975). Fiilimsi Önergelerin Görevleri Üzerine. I. *Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler* içinde (s. 525-529). Ankara: TDK.
- Johanson, L. (2013). Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses. *Bilig*, 67, 73-90. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423872936.pdf>
- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Nurettin Demir (Çev.). Ankara: TDK.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit.
- Karabacak, E. (2002). *Bergamalı Kadri Müeyyiresi'tü'l-Ulûm*. Ankara: TDK.
- Karahan, L. (2011). Türkçede Birleşik Cümle Problemi. *Türk Gramerinin Sorunları* içinde (s. 36-42). Ankara: TDK.
- Karahan, L. (2012). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- Karahan, L. & Ergönenc, D. (2000). *Hüseyin Cahit Türkçe Sarf ve Nahiv*. Ankara: TDK.
- Karahan, L. & Gürsoy, Ü. (2004). *Tâhir Ken'ân Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. Ankara: TDK.
- Kayabilgegil, M. (1964). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Güzel İstanbul.
- Kennelly, S. (1987). Turkish Gerunds. H. E. Boeschoten & L. Th. Verhoeven (Ed.), *Studies on Modern Turkish: Proceedings of The Third conference on Turkish Linguistics* içinde (pp. 136-148), Tilburg, Netherlands: Tilburg University Press.
- Kennelly, S. (1992). Turkish Subordination [-Tense, -CP, +Case]. Ahmet Konrot (Ed.), *Modern Studies in Turkish Linguistics* içinde (pp. 105-127). Eskişehir: Anadolu University.

- Kerslake, C. (2007). Alternative Subordination Strategies in Turkish. J. Rehbein, C. Hohenstein & L. Pietsch (Ed.), *Connectivity in Grammar and Discourse* içinde (pp. 231-258). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Koç, N. (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*. Moskva-Leningrad: Nauk.
- Korkmaz, Z. (2007). Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 3, 285-305.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Kornfilt, J. (2001). On the Syntax and Morphology of Clausal Complements and Adjuncts in the Turkic Languages. W. Bisang (Ed.), *Aspects of Typology and Universals* içinde (pp. 63-82). Berlin: Akademie Verlag.
- Kubilay, E. (2018). *Kumukçada Yan Cümle Tipolojisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kural, M. (1993). V-to (-I-to) -C in Turkish. F. Beghelli & M. Kural (Ed.), *UCLA Occasional Papers in Linguistics Vol. 11* içinde (pp. 17-53). Los Angeles, CA: UCLA Department of Linguistics.
- Kültürel, Z. (2018). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi*. Konya: Palet.
- Lee, R. B. (1965). Turkish Nominalizations and A Problem of Ellipsis. *Foundations of Language*, 1, 112-121. <https://www.jstor.org/stable/pdf/25000166.pdf>
- Lehmann, C. (1988). Towards a Typology of Clause Linkage. J. Haiman & S. A. Thompson (Ed.), *Clause Combining in Grammar and Discourse. Typological Studies in Language 18* içinde (pp. 181-225). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Özgen, M. (2018). *Formalist Dilbilgisi Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özkan, A., Toker, M. & Aşçı, Ü. D. (2016). *Türkiye Türkçesi Sözdizimi*. Konya: Palet.
- Özkan, F. (2004). -mak/-mek Eki ile Yapılan Kalıcı İsimler. V. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı* içinde (s. 2277-2282). Ankara: TDK.
- Özkan, M. & Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F.
- Özkan, N. (2000). *Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye*. Ankara: TDK.
- Özkan, N. (2000). *Ahmet Cevdet Paşa Medhal-i Kavâ'id*. Ankara: TDK.
- Özsoy, S. (2009). *Türkçe*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Özsoy, S., Balcı, A. & Turan, Ü. D. (2012). *Genel Dilbilim-I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Pamir-Dietrich, A. (1995). An Analysis of Subordinate Clauses in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları*, 6, 182-196. <http://dad.boun.edu.tr/tr/download/article-file/303110>
- Rijkhoff, J. (2007). Linguistic Typology: A Short History and Some Current Issues. *Tidsskrift for Sprogforskning*, 5, 1-18. doi: 10.7146/tfs.v5i1.529

- Rind-Pawłowski, M. (2017). Nebensatzbildung im Dzungar-Tuwinischen. (Unpublished doctoral thesis). Freien Universität Berlin/Fachbereich Geschichts- und Kulturwissenschaften, Berlin.
- Sağol, G., Şahin, E. & Yıldız, N. (2004). *Ahmet Cevat Emre Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*. Ankara: TDK.
- Sahan, F. (2002). *Nominal Clauses in Kazan Tatar*. (Unpublished doctoral thesis). University of Wisconsin/Languages and Cultures of Asia, Madison.
- Savran, H. (2009). 'Derleme Sözlüğü'ndeki Kalıplaşmış Ad-Fiillerin ve Sıfat-Fiillerin Yazı Dilinde Kullanılabilirlik Durumları. *Belleten*, 1, 51-92. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/724214>
- Sebzecioğlu, T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Kesit.
- Steele, S. (1978). Word Order Variation: A Typological Study. J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of Human Language, Vol. 4: Syntax* içinde (pp. 585-623). California: Stanford University Press.
- Swift, L. B. (1963). *A Reference Grammar of Modern Turkish*. Bloomington: Indiana University Publications.
- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*. Trabzon: Kuzey Gazetecilik.
- Thompson, S. A., Longacre, R. E. & HWANG, S. Ja J. (2007). Adverbial Clauses. T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description Vol. II: Complex Constructions* içinde (pp. 237-300). Cambridge: Cambridge Press.
- Tolkun, S. (2018). -(X)ş Mastar Eki midir?. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (9), 297-328. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/566879>
- Toparlı, R. & Yücel, D. (2018). *Süleyman Hüsnü Paşa İlm-i Sarf-ı Türkî*. Ankara: TDK.
- Türk Dili Encümeni (1928). *Muhtasar Türkçe Gramer*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Uluşüz, B. O. (2019). *Standart Türkçe ve Standart Çuvaşçada Ad Yancümleleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Uzun, N. E. (2012a). WALS-tabanlı Tipolojik Sıralamalar İçin Bir Öneri. 16. *Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Uzun, N. E. (2012b). Wals Yapabilir miyiz?. N. Baykal, K. Büyükkarcı & G. Ulusoy (Ed.), 26. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* içinde. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, N. E. (2013). Dil Öğretiminde Dil Tipolojisinin Yeri Üzerine. Mustafa Durmuş & Alpaslan Okur (Ed.), *Yabancılarla Türkçe Öğretimi El Kitabı* içinde (s. 23-35). Ankara: Grafiker.
- Üstünoğlu, K. (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*. Bursa: Sentez.
- Van Schaaik, G. (2001). The order of Noninalizations in Turkish. G. van Schaaik (Ed.), *The Bosphorus Papers Studies in Turkish Grammar 1996-1999* içinde (pp. 114-143). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Press.
- Vallduví, E. (1990). *The Informational Component*. (Unpublished doctoral thesis). University of Pennsylvania/The Institute for Research in Cognitive Science, Philadelphia.
- Vallduví, E. (1992). *The Informational Component*. New York: Garland Publishing.

Velupillai, V. (2012). *An Introduction to Linguistic Typology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Yılmaz, E. (2016). Türkçenin Tipolojisi. F. Yıldırım & B. Tüfekçioğlu (Ed.), *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Kuramlar, Yöntemler, Beceriler, Uygulamalar* içinde (s. 1-15). Ankara: Pegem Akademi.

Yılmaz, E. & Demir, N. (2014). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker.

Yılmaz, Y. (2012). {-mA} ve {-mAk} Eklerinin Hâl Ekleriyle Münasebeti. *Turkish Studies*, 7 (2), 1267-1280. doi: 10.7827/TurkishStudies.3337

<http://dtv.hacettepe.edu.tr/?naramaGiris=s%C3%B6ylem#>

<http://turkcederlem.mersin.edu.tr/fiilimsi/sayfa.php?s=arama&dil=tr>

<https://tscorpus.com/corpora/ts-corpus-v2/>

<https://v3.tnc.org.tr/>

<https://wals.info/>